HET HAAGSCHE LEVEN IN DE 17E EEUW

HET HAAGSCHE LEVEN

IN DE

TWEEDE HELFT DER ZEVENTIENDE EEUW

HET
HAAGSCHE LEVEN

IN DE

TWEEDE HELFT DER ZEVENTIENDE EEUW

DOOR

Mr. G. H. BETZ

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1900

TYP: ZUID-HOLL. BOEK EN HANDELSDRUKKERIJ.

Schitterende zonsondergang; geen middag meer; morgenrood allerminst. Grandioos fatsoenhouden, zestig jaren lang; titanisch pogen om te handhaven eene ten dood geteekende grootheid, geworteld in achterlijkheid en wanbestuur van omringende staten. Een raadpensionaris, wiens genie te waardeeren niet behoeft uit te sluiten erkenning van het feit, dat schier al zijn berekeningen gefaald hebben; een stadhouder, wiens wereldhistorische opvatting zijner taak den schuldenlast der republiek met *f* 350.000.000 verzwaart en die haar door het resultaat zijner oorlogen, de barrière, in de toekomst aan voortdurend oorlogsgevaar blootstelt. Met deze woorden zou men kunnen kenmerken het tijdperk tusschen de groote vergadering en den vrede van Utrecht. De grootheid der republiek valt niet samen met den grootste harer ministers noch met den grootste harer stadhouders; haar gulden jarenkring was geleefd door de tijdgenooten van Frederik Hendrik.

Maar de tijdgenooten van Johan de Witt en Willem III merkten dat alles niet op. Men was héél trotsch op de glorie van zijn land en kon zich bezwaarlijk voorstellen, dat het immer van de hoogte dier glorie af zou dalen;

minder nog, dat de ontreddering reeds in langzamen, doch zekeren en onverpoosden gang was. Vaderlandsliefde — bij de geïsoleerde Engelschen reeds ontwikkeld in tijden van schimachtig verleden; in Frankrijk geboren te midden der worsteling die met Jeanne Darc haar hoogtepunt bereikt; in het verbrokkelde Duitschland nog onbekend — had men geleerd in den pas geëindigden strijd met Spanje, al spreidde dan ook die vaderlandsliefde, bij de souvereiniteit der onderscheidene provinciën, geen bovenmatig breede vlucht. Het begrip, dat de republiek der vereenigde Nederlanden een staatjesbond, geen bondsstaat was, is wellicht nooit zoo scherp geformuleerd als in een schrijven van de Witt, gedagteekend 2 Mei 1652, aan onze gezanten in Engeland: „Wijders is mede *in genere* genoteerd, dat de Engelschen deze vereenigde Nederlanden in verscheidene artikelen noemen met den naam van *respublica*, 't welk geoordeeld wordt eigenlijk daarop niet te passen, alzoo deze provinciën niet en zijn te zamen *una respublica*, maar iedere provincie apart eene souvereine republiek is, en dat zulks deze vereenigde provinciën niet met den naam van *respublica, in singulari numero*, maar veeleer met den naam van *reipublicae foederatae* ofte *unitae, in plurali numero*, genaamd zouden moeten worden." Een noodlottig begrip voorzeker, waarin niet het minst de verklaring moet gezocht worden onzer voor de deur staande rampen en tegenspoeden, zij het dan ook dat de raadpensionaris zelf den vinger legt op eene andere gevoelige plek, in zijn schrijven aan Pieter de Groot van 30 October 1670: „De aard van de hollanders is zoodanig, gelijk UEd. mede ten beste bekend is, dat als haar de nood ende de periculen niet zeer klaar voor oogen komen, zij geenszins gedisponeerd kunnen worden om naar behooren te vigileeren voor haar eigen securiteit."

Hoe het zij, de hollander van de tweede helft der

zeventiende eeuw hield van zijn provincie althans. En de bewoner van 's Gravenhage, dat immers was

Het heele land in 't klein, de wage van den staat,

hij hield van het mooie noordhollandsche 1) dorp met oudvaderlandsche liefde. Wij, wereldburgers van het eind der negentiende eeuw of het ten minste gekleed achtend daarvoor door te gaan; wij, ingezetenen van een land dat we niet steeds op de hoogte van zijn tijd, inwoners eener stad die we wel eens wat achterlijk vinden, kunnen ons moeilijk verplaatsen in die liefde van vroegere geslachten voor geboorteland en stad, die Bilderdijk, bij zijn terugkeer uit de Brunswijksche ballingschap, de hartstochtelijke uitbarsting ingaf

'k Heb dan met mijn strammen voet
Eindlijk uit d'onstuimen vloed
Hollands vasten wal betreden!
'k Heb mijn kromgesloofde leden
Op zijn bodem uitgestrekt;
'k Heb hem met mijn lijf bedekt;
'k Heb hem met mijn arm omvademd;
'k Heb zijn lucht weer ingeademd;
'k Heb zijn hemel weergezien,
God geprezen op mijn kniên —

die een zachter gestemden ouderen dichter, Reijer Anslo, omtrent zijn reis van Amsterdam naar Rome deed neerschrijven

1) 's Gravenhage lag volgens de oude indeeling in Noordholland, dat zich toen uitstrekte van Haarlem tot den hoek van Holland. Ten noorden lag Westfriesland, ten zuiden Zuidholland.

Ik acht mij aan mijn bakermat verplicht,
En toen ik nu uit Holland en het Sticht
　　Was uitgeloopen,
Toen keerde ik mij, heel twijflend, langs de brug
Bij Nieuwersluis tot driemaal toe terug
　　Naar Amstels veste.

Tegenwoordig komt en gaat men in en uit Holland en Hollands steden op onaandoenlijker wijs; dit verschil is wellicht het voornaamste der vele opzichten waarin wij, in kennis de meerderen onzer voorouders, bij hen achterstaan.

Het is over het 's Gravenhage van het hierboven aangegeven tijdperk dat wij in de volgende bladzijden het een en ander wenschen te zeggen.

I.

Nog steeds lag het tusschen zijn tegen 1620 gegraven grachten met valbruggen, bestemd om de plaats althans voor een onverhoedschen aanval te vrijwaren, nadat plannen tot versterking van 's Gravenhage meer dan eens, niet het minst door tegenkanting van Delft 1), onuitgevoerd waren gebleven. Eene vesting zou het nooit worden; na de gebeurtenissen van 1672 kwam de vraag wederom ter sprake, maar de prins achtte het niet noodig in den bestaanden toestand verandering te brengen. Sedert 1610, toen voor het eerst de kussens, ten behoeve van den magistraat vervaardigd, van een ooievaar werden voorzien — „twaalf kussene wapene mette ooievaars daarinne voor den Hage doen maken" luidt de desbetreffende post, — had dan ook deze vreedzame vogel het krijgshaftiger wapen van vroeger, een burcht, geheel vervangen. Het oudste huis, de herberg *de Zwaan* of *de Oude Zwaan* op de

---

1) Delft was jaloersch op 's Gravenhage en reed het zooveel mogelijk in de wielen, gelijk dat in oude tijden tusschen buurplaatsen gebruikelijk was. Vondel leert ons hoe «het Sparen stak naar Amstels kroon»; Amersfoort kon Utrecht niet luchten of zien, enz.

Plaats 1), was althans gedeeltelijk nog in wezen en zou eerst tegen 1700 afgebroken worden; ten jare 1730 verhaalt de Riemer in zijne *Beschrijving van 's Gravenhage* hoe velen zijner tijdgenooten het zich nog herinnerden als „een zeer oud en van binnen duister gebouw, vertoonende door dikte van muren en kelderachtige donkerheid den smaak en trant der aloude huisbouwingen hier te lande." Maar overigens was er in den loop der jaren heel wat veranderd. Mocht Guicciardijn in 1560 aan 's Gravenhage weinig meer dan 1000 huizen toekennen, Bor telt er in het begin der zeventiende eeuw 2400, van der Does in 1667 4000, terwijl er in 1680 reeds 4744 bestonden, met eene bevolking van tusschen de 25—30000 zielen 2). En 's Gravenhage was in de tweede helft der zeventiende eeuw een aangename en flinke stad. Het maakte, hoewel niet grooter dan het tegenwoordige Breda, een goed figuur. Van der Does, in zijn *'s Gravenhage*, spreekt niet ten onrechte, zij het dan ook met de in die dagen gebruikelijke overdrijving, van

Het Haagje, dat het ver van alle Europa's hoeken
Wint in vermaaklijkheid en tot aan 't eind der aard
Bij alle volkeren bekend is en vermaard.

Koenraad Droste prijst in de opdracht van zijn treurspel *Olympia* de schoonheid en vroolijkheid der plaats, vooral de verscheidenheid van vermaken en tijdverdrijven die zij biedt. Aanzienlijke vreemdelingen verkeerden er gaarne;

1) Waar thans de woning no. 12 gebouwd is. Van een gedeelte van het oude gebouw, nog vóór het Binnenhof opgericht, bestaat eene afbeelding door Rembrand, voorstellend een gezicht op een binnenplaats; een kopie daarvan bevindt zich in het gemeentemuseum te 's Gravenhage.

2) Zie voorts, over den omvang der stad in den loop der zeventiende eeuw, Bijlage I.

sommigen hunner vestigden er zich voor langen tijd, zelfs voor het leven.

Een vaderlandsch blijspeldichter der achttiende eeuw, Pieter Langendijk, laat in zijn *Spiegel der vaderlandsche kooplieden* verhalen hoe een aanzienlijk heer al zijne neven en nichten te gast had genood. Toen men aangezeten was, zag men op tafel niets verschijnen dan schotels met gort, water-en-brij en boekweiten koeken. De dames gaven hare bevreemding over den schralen kost te kennen, waarop de gastheer antwoordde: „Door het eten van zulke spijs hebben onze voorvaderen hun rijkdom vergaderd." Niemand echter gebruikte van het voorgediende een enkelen lepel. Daarna werden opgedischt schotels vleeschnat, snijboonen met worst, grauwe erwten, gebraden kalfsborsten en runderharsten. Slechts weinigen der gasten waren te bewegen, van deze schotels even te proeven, waarop de traktant zeide: „Zóó hebben de huisgezinnen elkander onthaald in volgende jaren; toen bloeide de handel en ging het ons goed." „Best mogelijk oom", mocht eene der nichten opmerken, „maar we hadden een ander onthaal verwacht." Toen werd de tafel wederom afgenomen en men zag verschijnen fazanten, patrijzen en ander kostbaar wild; voorts pyramiden banket en confituren met florentijnsche, rijnsche en andere keurige wijnen. Lustig geraakte men nu aan het eten en drinken, terwijl heerlijke muziek zich deed hooren, tot de oom sprak: „Al loopt ons karretje nog steeds op een zandweg, er bestaat groote kans dat het vaderland langs dezen weg te gronde gaat." De verhaler voegt erbij, dat de neven en nichten oom hartelijk voor zijn les bedankten, maar dat hij niet weet of zij die opgevolgd hebben.

Gedurende de jaren 1650—1700 was de hagenaar met zijne medehollanders gezeten aan den tweeden gang van den zoo even geschetsten maaltijd, den gang waarvan

vleeschnat en runderharst zenith en nadir uitmaken. Voorspoed in materieelen zin genoot het vaderland voorzeker nog genoeg, zij het ook dat reeds de in 1684 gestorven rotterdamsche dichter Heiman Dullaert een zijner verzen, met den onheilspellenden titel *Op het graf van den voorspoed*, doet aanvangen

Hier rust de voorspoed, die zoo vroolijk groeide en bloeide,
Totdat te groote praal hem tot zijn nadeel ving 1).

Het primitief-krachtige had nog geen plaats gemaakt voor het weelderig-slappe; de maatschappelijke toestanden verkeerden in een overgangstijdperk, hetgeen, gelijk straks zal blijken, nu en dan tot zonderlinge onevenredigheden aanleiding gaf. De staatsbemoeiïng begon een grooter omvang te verkrijgen; het beginsel, dat ieder het best voor zichzelven kan zorgen, werd reeds in menig opzicht losgelaten. Dit bleek reeds aanstonds bij de geboorte. Vóór 1668 kon zich te 's Gravenhage als vroedvrouw vestigen ieder, die zichzelve „daartoe genoegzame kennisse ende bekwaamheid toekende." In dat jaar evenwel werd men onderworpen aan een examen, ten einde „acte van bekwaamheid" te verwerven. In 1675 werden de eischen nog verzwaard; op voorstel der *inspectores collegii medici* bepaalde de magistraat, dat geen vrouw tot het examen zou worden toegelaten dan na gedurende vier jaar als leerling bij eene geadmitteerde vroedvrouw gediend en hare werkzaamheden bijgewoond te hebben. En toen de adspirant-vroedvrouwen voortgingen met het uithangen van het vroedvrouwenbordje nog vóór ze het examen afgelegd hadden, werd in 1691 ook dit verboden en aldus het ter wereld komen der hagenaartjes en hagenaarstertjes met eene nauwgezette zorgvuldigheid omringd, gelijk men in die dagen bezwaarlijk beter zou kunnen wenschen, al

1) Men vergelijke Bijlage II.

zou het 1701 worden eer de wetenschappelijke verloskunde in Nederland door een haagschen deskundige, dr. Van Deventer, werd gevestigd. De onder dit gesternte geboren haagsche kinderen — zij het dan ook dat ze, volgens de calvinistische levensbeschouwing hunner ouders, „kinderen des toorns" waren — hadden het voorzeker niet minder prettig dan de tegenwoordige of hun tijdgenooten. Het was hun b.v. niet verboden desverkiezend aan het bestaan van St. Nicolaas te gelooven, gelijk o.a. bepaald was door den Amsterdamschen magistraat, op grond dat dit geloof zou wezen „eene zake, niet alleen tegen alle goede orde ende politie, maar ook de luiden afleidende van den waren godsdienst ende strekkende tot waangeloof, superstitie ende afgoderij, dewelke in eene gepolitieerde christelijke gereformeerde stad niet en behoort getolereerd te worden," of door de Graafsche vroedschap, „alzoo bevonden wordt dat de geschiedenisse van St. Nicolaas vele goede luiden tot nogtoe heeft gebracht op groote kosten ende dat 't zelve o. a. daartoe strekt, om de jeugd te oefenen in superstitie." Aan de kinderen, al of niet het bestaan van den goeden Sint aan te nemen; aan de ouders, erop te passen dat zij den 5den December niet te diep in den zak tasten, dachten de haagsche vaderen. Diezelfde kinderen speelden in hun vrije uren op de, toen nog niet door allerlei ongure vervoermiddelen onveilig gemaakte, straat, patriciërs en plebejers dooreen, zooals Frederik Hendrik, toen hij in zijn jeugd „binnen Leiden ter schole lag," met de leidsche jongens op het Rapenburg gespeeld had. En zij die beweren, dat de toenmalige jongens zooveel dieper ontzag voor de politie toonden dan de tegenwoordige, konden wel eens bedrogen uitkomen. Althans in Mei 1650 moest de magistraat strenge maatregelen nemen tegen de scheveningsche hoop des vaderlands, die haar substituut-schout Adriaan Harmensz. Pals, ondanks het plakkaat van sauve-

garde der hooge overheid, met steenen geworpen, nageroepen en uitgejouwd had. Wij willen aannemen, dat deze jongens tot de minder beschaafde klasse behoord hebben; de beter bedeelde en zorgvuldiger opgevoede haagsche jongelui konden hun guitenstreken bewaren tot den studententijd en zich dan gedragen als de eenige telg van Constantin Huygens den jongere, die — eveneens Constantin gedoopt maar bij verkorting Tien genoemd — met drie of vier degens gewapend door Leiden stapt, de voorbijgangers onbeschoft aankijkt, doorgaat „voor den gedebaucheerdsten student" der academie en in zijns vaders afwezigheid diens paarden atjakkert door er *ventre à terre* mede van 's Gravenhage naar Amsterdam en terug te rijden — al dit fraais naar getuigenis van den vader zelven. Men kan het, dit lezend, betreuren dat bedoelde Tien niet, liever dan naar Leiden, naar Deventer ter studie werd gezonden; immers de voedsterlingen van dit Overijselsch Atheen hadden zich, wil men hun *Apologie* van 1671 gelooven, „in goede kunsten ende zeden (zonder roem gesproken) geoefend ende geen de minste débauches gepleegd," ja, waren daarin „geheel onervaren."

Ware Tien Huygens in leven gebleven en niet vroegtijdig aan de toen veel zeldzamer dan thans voorkomende tering gestorven, dan zou hij wel, zij het dan ook wat later dan het gemiddelde, gepromoveerd zijn. Dit toch was in die dagen voorzeker niet moeilijker dan tegenwoordig, en zoo Leiden al bezwaar had gemaakt, een buitenlandsche universiteit zou den hollander van goeden huize gaarne ten dienste hebben gestaan. Het in den vreemde verkrijgen van een wetenschappelijken titel was bijster eenvoudig, gelijk het voorbeeld van Tiens vader ons leert. „Te Angers zijnde" schrijft deze in zijn *Journaal* 1) op 23 Juli

1) Waar men in het vervolg het *Journaal* vindt aangehaald, wordt daarmede het dagboek van Constantin Huygens den jongere bedoeld.

1649 „ging 's morgens met Schendel naar een professor, mr. de Voisin, en deed mij examineeren om licenciaat te worden. De materie was *de tutela.* Hij vraagde mij vijf of zes quaestiën (waarvan de eerste was: *quatuplex est tutela?*) en drie of vier dubieuse wetten, en besloot met de *praecepta juris.* Ik gaf hem 51 gulden en 12 stuivers, dat het recht is." Waar de vader zoo gemakkelijk licenciaat werd, zou de zoon het wel tot doctor gebracht hebben. Wij kunnen toch niet aannemen dat Tien zou behoord hebben tot de vrij talrijke studenten, die door hun ouders ter academie werden gezonden alleen met het doel om een algemeene wetenschappelijke ontwikkeling te verkrijgen, doch die later een ander beroep kozen dan waarvoor zij waren opgeleid; eene wijze van handelen waaraan wij in de zeventiende eeuw gepensionneerde officieren danken die Homerus vertalen, als Droste, of latijnsche verzen maken, als Joan van Broeckhuijzen.

II.

Laten wij de loopbaan volgen van een jeugdigen hagenaar, die als meester in de rechten de academie verlaten heeft. Hij kon zich in zijn geboortestad als advocaat nederzetten, hoewel de concurrentie er groot genoeg was. Toen in 1659 de haagsche balie in verzet kwam tegen ordonnantiën van den hoogen raad en den hove provinciaal omtrent het te berekenen salaris, werd eene daartoe betrekkelijke verklaring door niet minder dan 103 advocaten onderteekend, welk buitengewoon aantal zich laat verklaren uit de proceslievendheid van velen; den zwevenden, onzekeren staat van het recht; den langen duur der rechtsgedingen; de omslachtigheid der processtukken met hun tallooze aanhalingen; de behoefte aan het inwinnen van rechtsgeleerden raad waarin baljuwen, schouten, leden van schepenbanken of vierscharen ten platten lande zich dikwijls bevonden; de onveiligheid ter zee eindelijk, die allerlei moeilijke vraagstukken op het gebied van handelsrecht baarde. De gevaarlijkste onder die concurrenten was wel de in 1647 te Leiden gepromoveerde Simon van Middelgeest. Tijdgenooten bewonderden bovenal zijn in 1676 uitgesproken en met vrijspraak bekroond pleidooi voor

Pieter de Groot, beschuldigd van ongeoorloofde handelingen met betrekking tot het sluiten van den vrede; wij vinden er te veel stadhuis- en bastaardwoorden in, om die bewondering te deelen 1). Hoe het zij, onze pas gepromoveerde hagenaar is advocaat en treedt als zoodanig op in de pleitzaal van het hof van Holland, thans het gerechtshof, en voor den·hoogen raad, aan de zuidzijde van het daartegenover gelegen pleintje, welk pleintje toen de door een muur omgeven tuin was der daarover zich bevindende kasteleinij van den hove, thans het ministerie van Binnenlandsche Zaken. Over het Binnenhof gaande zou hij opgemerkt hebben hoe dit, evenals thans, een allegaartje van voor verschillende diensten bestemde gebouwen was; behalve genoemde rechtscollegiën toch zou hij er aanschouwd hebben de voormalige ridderzaal, bewaarplaats van onderscheidene krijgstropeeën; de voormalige hofkapel, sedert 1591, toen des Zwijgers weduwe Louise de Coligny zich te 's Gravenhage vestigde, tot den hervormden eeredienst in de fransche taal bestemd; de vergaderzaal der Staten-Generaal met haar vertrekkamer, beter bekend onder den naam van Trèveszaal; de vergaderzaal der Staten van Holland; de secretarie en de kamer van gecommitteerde raden; het geldkantoor van Holland naast het goudsmidshuis; eenige winkeltjes; een wachtpost van voetknechten. Hij zou, zijn blikken richtend naar de vergaderplaats der hollandsche staten, zich herinnerd hebben hoe dit college terstond na afloop der groote vergadering, in het volle bewustzijn zijner pas verworven of bevestigde oppermacht, besloten had zich een nieuwe, weidsche zaal te

---

1) Men oordeele uit de volgende zinsnede: „Cato, zoo dikmaals in het openbaar beschuldigd, en zoo menigmaal geabsolveerd als geaccuseerd, heeft niet zooveel glorie getrokken uit zijn consulaat of censure, als uit de onverdiende aanklachten en justificatoire absolutiën."

doen bouwen en daartoe beslag had gelegd op eenige vertrekken van het aan de westzijde gelegen stadhouderlijk kwartier 1), zoodat het dan ook, na het aanvaarden der stadhouderlijke waardigheid door Willem III, noodzakelijk bleek het verblijf zijner voorgangers te vergrooten; de westelijke voorgevel was naar de zuidzijde uitgebreid, ten behoeve zijner gemalin waren aan de zijde der hofkapel nieuwe vertrekken gebouwd en ingericht, op het Buitenhof had de prins de beschikking ontvangen over het huis, waar thans het ministerie van Buitenlandsche Zaken gevestigd is en dat toen, in stede van een plein, een met muren omgeven tuin vóór zich had. Op het Buitenhof zou hij verder ontwaard hebben het logement der stemhebbende steden Alkmaar en Enkhuizen, thans het hôtel *de Twee Steden;* het logement van Leiden, thans de Besognekamer, met daarnaast de woning van den gecommitteerden raad; een post voor de ruiterwacht; een kaatsbaan, pikeurschuur en stallen ten behoeve der prinsen van Oranje, welke eerste twee gebouwen ook somtijds tot het geven van tooneelvoorstellingen gebezigd werden; voorts, naar de zijde der Gevangenpoort, het stadhouderlijke valk- en hondenhuis. Twee aanzienlijke particuliere woningen zouden zijn oog getroffen hebben, de eene, ter plaatse waar zich thans de ingang der Passage bevindt, in 1642 gebouwd door Nicastre, hofmeester van Frederik Hendrik, in 1658 overgegaan op den notaris en wijnkooper Dirk van der Soest; de andere, op den hoek palende aan het valkhuis, behoorende aan en bewoond door de gravin de Noyelles, uit een artesisch geslacht, tot zij in 1668 overging op den hertog van Lunenburg. Bij den onaanzienlijker

---

1) Het latere stadhouderlijke kwartier, thans voor de vergaderingen der Tweede Kamer bestemd, is gedurende het stadhouderschap van Willem V gebouwd.

tabakswinkel op den zuidhoek van het Halstraatje 1) zou hij na 1672 herdacht hebben, hoe vóór dat huis op prinselijke feest- en geboortedagen kleine kanonnen werden losgebrand; de bewoner ervan, Waldeck, had in voorafgaande jaren, toen de Oranjepartij het aangrenzende koffiehuis *Bellevue* tot geheime bijeenkomsten bezigde, zijn winkel voor de partijgenooten beschikbaar gesteld om ongemerkt hun vergaderplaats te bereiken, tot belooning waarvan hem het recht tot dit luidruchtig vermaak was verleend. En, onder de Gevangenpoort door, Plaats en Vijverberg betredend, zou zijn oog gevallen zijn op het schavot dat nog steeds den toegang tot laatstgenoemde plek ontsierde; zou hem te binnen zijn geschoten hoe de dichter der *Ledige Uren*, in blijden ouderdom het voorstel doende tot wegruiming van dit afzichtelijke toestel, den grootsten tegenstand had ondervonden van een anderen grijsaard, wiens laatste jaren door de herinnering aan dat groene zoodje met nameloos wee stonden te zijn vervuld 2).

Onze haagsche advocaat heeft intusschen voortgepraktizeerd. Wij hopen dat hij wat minder kort aangebonden is geweest dan zijn ambt- en stadgenoot mr. Stas, den 1sten Juli 1659 veroordeeld tot zes jaren verbanning, 1000 pond van 40 groot boete en de kosten, daarenboven vervallenverklaring voor altijd van alle ambten en waardigheden. Deze rechtsgeleerde toch had den stedelijken ontvanger op de openbare wandeling eerst een oorveeg

1) Zoo genoemd omdat het naar de vleeschhal voerde, in 1615 overgebracht naar het voormalige koornhuis, in 1861 afgeschaft. Op het terrein ervan bevindt zich thans het bureau van politie.

2) Naar aanleiding van zijn in vroeger jaren gedane voorstel schrijft Constantin Huygens de oudere aan Willem III den 7den Juli 1674: «Il n'y avait entre nous tous que le vieux de Witt» — Jacob de Witt, vader van Johan en Cornelis, raad en rentmeester der domeinen — «qui soutint avec son obstination naturelle (et certes en ce particulier assez fatale) qu'il fallait maintenir ledit bâtiment pour le respect de la justice.»

gegeven en hem daarna, zijn eigen degen trekkend, het rapier van zijn knecht voorgehouden, op heftige wijze een tweegevecht eischend. Toen de ontvanger dit weigerde, had mr. Stas hem een paar slagen met het plat van de kling toegediend; daarna had hij hem op de markt nogmaals aangevallen en ernstig aan het oog gekwetst. Tot verontschuldiging voerde hij aan, dat zijn vrouw en nichtjes, met wie hij wandelde, door den ontvanger op ongepaste wijze waren aangekeken, ja zelfs, dat laatstgenoemde zich tusschen hem en zijne vrouw had ingedrongen. Maar zij, die den advocaat kenden, waren het er over eens dat hij een lastige en onhebbelijke kerel was die telkens, ook met de rechterlijke macht, overhoop lag. In elk geval, de heetgebakerde advocaat kwam er slechter af, dan de vrouwenminnende ontvanger.

Zoo de haagsche rechtsgeleerden nu en dan te onpas het rapier trokken, zij werden er ook wel eens op min oorbare wijze mede aangevallen. Men oordeele. François van Oudewerve, heer van Adrichem, was wel is waar door zijn vader uit een patricisch zierikzeesch geslacht gesproten, doch had tot moeder de dienstbode van zijns vaders zuster. Deze heer nu procedeerde te 's Gravenhage in 1653 over een tiendquaestie met Pieter de Bije, die den rechtsgeleerden bijstand van zijn zwager Martinus van der Goes, den advocaat uit de Molenstraat — thans No. 26 — had ingeroepen. In den loop der procedure vroeg de commissaris van het hof hoe de tienden, waarover het proces liep, tusschen beide partijen gemeen kwamen, waarop de Bije antwoordde, dat die toestand uit den tijd van beider ouders dagteekende. Hierop vatte van Adrichem vuur en voegde zijn wederpartij toe: „Wat ouders? Dat was in een andere verhouding; mijne ouders als edellieden en uwe ouders als burgers." Toen over deze uitdrukking een woordenwisseling ontstond, vroeg de commissaris, zonder de minste

kwade bedoeling, of van Adrichem niet te Zierikzee geboren was, waarop van der Goes, door den voorafgeganen twist warm geworden, opmerkte: „Neen; mijnheer is hier buiten van het huis te Adrichem vandaan; daar maakte hem zijn vader aan zijn zusters meid. Mag hij niet wel spreken van zijn adel?" De verbolgen van Adrichem volgde na de zitting van der Goes op de hielen en wilde hem met zijn degen te lijf. De advocaat vluchtte in een winkel, doch kort daarop vervoegde zich de ander in opgewonden toestand te zijnen huize en daagde hem, na een heftig tooneel, tot een tweegevecht bij den noordermolen uit. Den volgenden morgen verscheen daar echter niet Martinus, maar diens broeder Willem, met het voornemen de zaak bij te leggen. Toen van Adrichem daarin niet treden wilde maar van der Goes met den degen te lijf ging, was deze tot zelfverdediging verplicht en had daarbij het ongeluk den ander overhoop te steken, welke treurige daad hij met jarenlange uitlandigheid moest boeten.

Tusschen een advocaat die noodeloos aanvalt en een die onnoodig aangevallen wordt, behoort de pleitbezorger die het zwaard in de schede laat, waar het trekken ervan de voorkeur zou hebben verdiend. Het was mr. Rooseboom, die zich in 1666 met een nichtje opmaakte ter wandeling naar de Maliebaan, toen nog door een schutting van het bosch gescheiden. Daar gekomen werden zij aangerand door twee mannen met blooten degen, die den advocaat op den grond wierpen, mishandelden en beroofden, terwijl het nichtje, met een touw voortgesleurd en vervolgens uitgeschud, nog blijde was er zonder erger beleediging af te komen, aangezien haar geleider niet het minste deed om ze ter hulp te komen.

III.

Wellicht zou onze haagsche meester in de rechten, met het oog op al de bezwaren die het beroep van advocaat te 's Gravenhage toen opleverde, de voorkeur hebben gegeven aan de magistratuur en een min of meer verdienstelijk lid zijn geworden van de rechterlijke macht. Als zoodanig heeft hij, naar wij hopen, geen deel uitgemaakt van het hof van Holland dat in Augustus 1672 Cornelis de Witt veroordeelde tot verbanning uit den lande van Holland en Westfriesland; een vonnis waaraan niets ontbrak dan vermelding van het misdrijf op grond waarvan de veroordeeling werd uitgesproken. Hij zou zich, willen wij vertrouwen, geërgerd hebben over het gedrag van Joan van Banchem, een der heftigste vijanden van de Witt en in verband daarmede in September 1672 tot baljuw van 's Gravenhage bevorderd, die op eigen gezag personen in het spinhuis liet zetten omdat ze weigerden hem tot handlangers te dienen; onschuldigen gevangen deed nemen en houden, tot zij zich voor een goede som hadden afgekocht; met lichtekooien in verstandhouding stond die rijke gehuwde heeren in haar kamers lokten waar zij dan door den baljuw betrapt en, onder verband van geheimhouding,

afgezet werden, tot hijzelf, achter slot gebracht, gedurende de instructie zijner zaak overleed. Eindelijk zou, laat ons het aannemen, afkeer hem vervuld hebben waar hij een haagschen procureur-generaal en fiskaal, mr. Andries Hofland, gedurende het geruchtmakend proces van Sofie van Noordwijk en hare moeder, waarover later, zich naar de Gevangenpoort zag begeven om deze liefdeveilster, die gedurende een wilden echt heel wat over had gespaard, tot een wettig huwelijk te bewegen met zijn half simpelen zoon.

Men stelle zich overigens den hagenaar van die dagen, hoezeer van deftige familie, niet in alle opzichten voor als een beschaafd man van onze dagen. De zeden deden nog vaak denken aan het niet ver verleden tijdvak toen de pensionaris van Middelburg, Simon van Beaumont, een man van tegen de vijftig, aan de achtendertigjarige vrijster Anna Roemers schreef

De maagdom, die is licht, en maagden die gevrijd zijn,
Die worden veeltijds zwaar als zij den maagdom kwijt zijn;

toen de Amsterdamsche burgemeester Kops tot Reael, die „lutherde" en de verwachting uitsprak dat alle burgemeesters nog eens bij zijn geestverwanten ter kerk zouden gaan, zeide: „ik zat liever in een verdacht huis tusschen zeven publieke vrouwen" — Kops zeide het in platter hollandsch. Onder de Witt en Willem III is de toon ook in de hoogste haagsche wereld niet veel kiescher of beschaafder geworden. Mevrouw Buyseroo laat door een tuinman d'Aulnoy uitnoodigen, bij haar te ontbijten, welke boodschap laatstgenoemde beantwoordt in de volgende termen: „Zeg aan dat *carogne*, dat ik met haar niets meer te maken wil hebben." Wij willen hopen dat de tuinman, beter opgevoed dan de edelman, deze woorden eenigszins verzacht hebbe. Mevrouw Creitsmar, wier echt-

genoot zich om dienstzaken in Ierland bevindt, verklaart aan wie het hooren wil dit te betreuren „omdat zij wel wist dat, als hij bij haar niet was, hij zonder vrouw niet leven kon." Laat ons dezer dame geluk wenschen met de omstandigheid, dat haar minzieke gade kort daarop door een matten kogel tijdelijk buiten gevecht werd gesteld. Willem III verhaalt aan zijn secretaris 1) dat Jacobus II, zijn schoonvader nogal, hem eens bij mylady Portsmouth gebracht had „en hebbende eens over of door een glas gekeken als hij met haar bezig was, hij in zijn handen geklapt had." Men walgt, als men in het *Journaal* van dien secretaris zelven al de „vuile discoursen" leest, die de zestigjarige der vermelding waardig heeft geacht; men zou geneigd zijn het boek weg te werpen als men b.v. 10 Februari 1689 opgeteekend vindt „dat men suspecteerde dat Rooseboom iets van de engelsche dames hadde overgewonnen," en onmiddelijk daarachter: „was een dankende biddag." Maar zoo waren onze voorvaderen; *Trijntje Cornelis*, van den ouden Constantin, sluit een boekdeel dat met een biddagsbede en psalmen aanvangt. Men bad bij alles. De haagsche zilversmid Verhoef bidt op den morgen van 20 Augustus 1672, dat hij bij den beraamden

1) De kennisneming van het *Journaal* heeft, zooals men weet, een nieuw licht geworpen op het karakter van Willem III. Of dat karakter daardoor gewonnen heeft, is een andere vraag. Wij althans zouden nog meer voelen voor den Willem III der legende, zooals Bakhuizen van den Brink hem schilderde: «voor ons, Nederlanders, heeft nooit die gekromde neus een lachend woord van die dunne lippen geaccentueerd», dan voor den vorst van het *Journaal*, die zeker dikwijls genoeg lacht, doch al te vaak ten koste van een ander. Als de secretaris hem mededeelt, dat dieven des nachts in een tent gebroken en een aanzienlijk bedrag aan geld medegenomen hebben, vindt Willem III dat verbazend grappig. Als, op een van 's vorsten wilde hertenjachten, d'Aulnoy van het paard stort, eerst voorover valt en daarna nog eens ombuitelt, lacht Willem III luid op. Ook het aanstonds te vermelden geval met van Stirum is de uiting eener o. i. bedenkelijke soort van jovialiteit.

moord der de Witten niet moge ontbreken, en Bilderdijk toont zich geheel in zijn rol van ouderwetsch hollander als hij, na de consommatie van zijn overspel met Catherina Wilhelmina Schweickhardt, op zijn huisbijbel aanteekent: *uxorem accepi.*

De daden waren al niet beschaafder dan de woorden. Dronkemanspartijen, ook in de hofkringen, ook in tegenwoordigheid van den meester, zijn in het *Journaal* aan de orde van den dag. Op 5 October 1675 luidt het: „Je dinai chez Naaldwijk avec beaucoup de monde. On y tourna l'hôte quasi en ridicule ..... chacun prit une bouteille de vin d'Ay sur ses genoux." Den 3[den] November 1682 wordt het St. Hubertusfeest te Hoogsoeren gevierd en geeft Willem III het voorbeeld van dronkemansonhebbelijkheid. Eerst werd Lannoy „van drie knechts uit de kamer gedragen. De secretaris Beaumont was ook heel dronken. Zijne Hoogheid willende, zooals gezegd werd, een glas doen drinken aan Stirum en hij niet wetende of difficulteerende, stiet Zijne Hoogheid het hem tegen 't aanzicht of over de kleeren, daar hij om uit den weg liep en kreet van spijt." Den volgenden dag liet van Stirum zijn paard zadelen en reed weg. Op een anderen dag „dronk Zijne Hoogheid met die met hem aten een halven roes; de graaf van Hoorn in de kamer een kalf leggende en Schellaart, braaf dronken zijnde, riep den graaf van Hoorn na dat hij een varken was, en de ander zeggende: al zachtjes! riep weder: wat zachtjes? niet zachtjes; ik zeg dat je een varken bent." Onder de heeren van de toga ging het al niet beter toe dan onder die van de hofkringen. De griffier der *chambre mi-partie* te Mechelen — na den vrede van Munster uit een gelijk aantal spaansche en nederlandsche rechtsgeleerden saamgesteld en belast met de taak, de tusschen Spanje en de Nederlanden nog hangende vraagstukken ten einde te brengen — mr. Gras-

winckel, was een openbare dronkaard. Doublet, lid der kamer, teekent daaromtrent aan: „In den raad was des griffiers Graswinckels dronkenschap dagelijks zóó blijkbaar, niet min vóór als na noen, dat verscheiden heeren van de spaansche zijde niet dissimuleerden het te merken ende eenige der onzen openlijk aan die van 's konings zijde zijn impertinentiën excuseerden met te zeggen: hij is vol; hij is zoo vol als een ei, enz."

Dat iemand als Graswinckel benoemd en gehandhaafd kon worden in een college, voor de helft uit vormelijke en matige vreemdelingen saamgesteld, teekent den toestand nog beter dan des griffiers dronkenschap zelve. De hollander van de tweede helft der zeventiende eeuw had wellicht de goedrondheid zijner vaderen verloren, hun ongemanierdheid in vele opzichten had hij voorzeker behouden.

IV.

Die ongemanierdheid nu werd slechts onvoldoende bedekt door de „fransche puf”, de „fransche *mores*” waarmede, naar het oordeel van zeeuwen en andere Nederlanders, de hagenaars behept waren. Kijk, zoo klonk het spottend uit der eersten mond

Kijk die malle fransche apen
Loopen, eten, drinken, slapen,
Alles op fransoysche wijs;
Kijk dien franschen bluf ereis
Met zijn veeren en zijn lappen,
Met zijn strikken en zijn flappen.

Bij de dames begon het op de kostschool. Daar leerden de meisjes voorzeker hoogst nuttige zaken, b.v. het plooien van servetten in de gedaante van dolfijnen, konijnen, pauwen, duiven, sprinkhanen en andere dieren, maar de handen uit de mouw steken leerden zij niet. Adriaan van der Goes, die zijn nichtje en pupil te Barlaimont ter school had gezonden, klaagt bij hare terugkomst: „Nicht heeft zóó wel te Barlaimont geleerd de dame spelen, dat niet doen wil dan romans lezen en in twee jaar maar één

stoel heeft gelust te steken" 1). En na de kostschool en het huwelijk ging het lustig op denzelfden weg voort. Zeer verdienstelijk is die gallomanie natuurlijk in de oogen der franschen zelve; de schrijver der *Histoire amoureuse et badine du congrès d'Utrecht* zegt dan ook omtrent de hollandsche dames: „Elles apprennent toutes la langue française dès leur première jeunesse, et il y a des écoles ou espèces d'académies tenues par des femmes françaises de naissance et venues ou nées en Hollande de pères français, où celles-ci tâchent de former les jeunes demoiselles aux manières si fort goûtées et approuvées de la nation française. La réussite n'est pas égale en toutes, les unes attrapant plus ou moins ces manières en proportion de leur disposition naturelle. Ce qu'il y a de commun, c'est que, comme le sexe met partout sa première gloire à plaire, on fait tout ce qu'on peut dans ces académies de filles pour les rendre habiles dans cet art." Ziedaar de zaak van fransch standpunt bekeken; wil men weten hoe een hollander van den ouden stempel er over dacht, dan raadplege men de aanteekeningen van L. Saen, die in dienst van onzen gezant bij het engelsche hof, van den Brande van Cleverskerk, en andere voorname heeren veel had bijgewoond en gehoord: „Daar werd anno 1696 van alle fraaie, bedaarde luiden zeer geklaagd, dat de haagsche juffers zoo dartel wierden en in alle ijdelheid de juffrouwen van de naburige natiën navolgden, niets doende als salet te houden, te spelen en te gaan kuieren, wat lekkers te eten, zonder zich te bekommeren hoe zulks gewonnen werd en toebereid en wie het maakt, wordende het huishouden bij haar voor eene schande gerekend. Ik heb anno 1696 bij vicarie van den heer N. N. hooren zeggen dat het geen wonder is, dat zooveel van de familiën te gronde

1) D. i. het bekleedsel van stikwerk voor één stoel heeft gelieven te maken.

gaan, dewijl niet als ijdelheid in 't hoofd hebben, zich ter wereld niet met de huishouding bekommeren en niets weten te doen. Ja, 't is zóóver gekomen dat men 't voor een schande acht iets in 't huis te doen of te maken, daar per contrarie in de oude tijden onze voorouders, zelfs die van de grootste huizen, hare kinderen van jongs af aan gewenden om iets te doen en zelfs goede eerlijke handwerken te leeren, waarbij zij in tijd van nood zich bij goede luiden in vreemde landen konden aangenaam maken, en bleven alzoo staan, daar andere integendeel tot armoede vervielen en te gronde gingen. Hoe kan eene vrouw haar meiden commandeeren en aan 't werk houden, die het zelve nooit heeft gedaan en dienvolgende niet verstaat?"

Zoo was het met de dames; in de volgende bladzijden zullen wij gelegenheid hebben, met sommige van die dartele haagsche vrouwen en meisjes nader kennis te maken. Met de heeren was het niet beter. Onder Willem II ontmoeten wij een groot aantal fransche edelen in staatschen dienst, en deze jonge officieren, in wier gezelschap men den prins steeds zag — op de renbaan aan het scheveningsche strand, op de kaatsbaan te 's Gravenhage, jagend in de geldersche bosschen — prentten hem niet bij voorkeur de beginselen in, die men bij een gehuwden vorst gaarne aanschouwt. De fransche officieren, sommigen van beneden de twintig, treffen ook in de vijftig volgende jaren keer op keer ons oog. Zij zijn het omtrent wie Adriaan van der Goes in Februari 1663 aanteekent dat zij op het bal in het Mauritshuis, door den prins aan zijne tante, prinses Marie, aangeboden, „vrij desrespectueux waren in het leeren van dansjes aan de prinses en andere dames, haar de hoeden opzettend en andere grimassen meer." Zij zijn het onder wie men dien Tassin d'Alonne aantreft, omstreeks 1656 door den zweedschen baron Sparr

in tweegevecht gedood, wiens weduwe jaren lang het huishouden van den armen van Beuningen zoo goed waarnam, vóór deze, op zijn ouden dag, zich tot een noodlottig huwelijk liet verleiden; welker weduwe zoon, die hoogst waarschijnlijk Willem II zijn vader moest noemen, we na den dood van Constantin Huygens den jongere als secretaris van Willem III zien optreden. Zij zijn het die ons den hoogedelgeboren Henri de Fleury de Coulan, heere de Buat, St. Sire en la Forest de Gay — den echtgenoot van Elisabeth Musch, die we later nog wel zullen ontmoeten — op den hals haalden. De wat zwaarwichtige hollanders zagen voorzeker een benijdenswaardig voorbeeld in die tot op hoogen leeftijd zwierige en luchtige heeren, gelijk de gasconjer Arnold de Coumont, markies de Mompoulian, in 1673 en volgende jaren commissaris-generaal der cavalerie, gehuwd met eene zuster van Wolferd van Brederode—de Coumont, die een knappe schoonmaakster te Hoogsoeren om een kus plaagt en door de beleedigde schoone voor „olden grisen duvel" gescholden wordt. Maar veel verder ging de invloed der fransche heeren niet en evenmin brachten de vele hollanders, die eenigen tijd òf te Sedan – om de nabijheid en den protestantschen geest vaak gekozen, — òf te Parijs doorleefden, daar veel goeds van terug. Wel bestond er gelegenheid kennissen te maken, die in de bijna onafgebroken oorlogen dier dagen van grooten dienst konden zijn. Jaucourt, markies d' Ausson, een hugenoot, later in staatschen dienst, noemt in zijne *Mémoires* de namen der hollanders, door hem te Parijs in de bekende rijschool van den protestant Foubert ontmoet: „Van der Myle, tué depuis dans le mail de la Haye par le comte de Dohna; deux van der Nats frères; un Ripperda, si gros qu'il n'y avait que deux chevaux dans l'Académie qu'il pût monter; van Essen, pris depuis au combat de Seneff." En in het

Journaal van Rumpf lezen we de volgende mededeeling, die een aardig licht werpt op de militaire zeden van dien tijd: „Monsieur Foubert, die de voornaamste gereformeerde rijschool houdt, verhaalde ons onder andere discoursen dat eenige maanden vóór dezen oorlog" (van 1672) „de oudste heer Hoeuft (de dikke, om te distingeeren, in de wandeling genoemd) uit den Haag, bij ZEd. leerende te paard rijden en tot zijnent in compagnie van Mr. de Brickmo in 't regiment van mr. de Turenne op de kamer in onderspraak zijnde over den aanstaanden oorlog, hij, Foubert, tegen de Brickmo gezegd had: „indien je in den aanstaanden hollandschen oorlog dezen zeer braven en eerlijken hollander gevangen krijgt, zoo verzoek ik dat je hem zonder rantsoen te pretendeeren zult laten vrijgaan," en dat de Brickmo ook zulks hem had beloofd, zonder dat hij of de heer Hoeuft gedachten dat hetzelve eens zoude gebeuren. Verklarende verder, dat evenwel den voorzegden Hoeuft in eene rencontre jongst nevens meer andere gevangenen gekregen hebbende en zijne belofte indachtig zijnde, denzelven met het betalen maar alleen van eenige weinige *louis* tot drinkgeld voor zijn ruiters, om zijn kleeren te racheteeren, gulhartig had vrij laten gaan."

V.

Het bovenstaande was voorzeker heel aardig, bovenal voor de beurs van den dikken heer Hoeuft, maar overigens deed de omgang met en de invloed der franschen meer kwaad dan goed. Het ergerde de predikanten dat Willem III aan het haagsche hof, in navolging van het fransche, balletten had ingevoerd en dat hij, die een richter in Israël had moeten zijn, daarin op het voorbeeld van Lodewijk XIV zelf speelde en danste. De vaak voor drogen en stroeven diepdenker gehouden vorst was althans op later leeftijd een pretmaker in zijn hart. De hoffeesten waren vrij wat vroolijker geworden dan toen hij in 1668, op zijn achttiende jaar, naar aanleiding van den vrede van Breda in het valkhuis een partij gaf aan achthonderd genoodigden, die van 's avonds acht tot 's morgens zes duurde; waarbij voor lucht en ververschingen zóó onvoldoende gezorgd was dat sommige genoodigden van honger, dorst en benauwdheid in zwijm vielen terwijl andere, om zich „wat te soulageeren", door de vensters der danszaal bier of wijn deden reiken. Na 1672 werd dit anders. Wij zagen reeds hoe in gezelschap van Willem III de beker zelfs te vaak rondging. En ook aan het spel, het fransche

bassette, werd vooral na 1688 menig uur gewijd, waarbij het niet om tientjes of honderden, maar om duizenden ging. In het *Journaal* heet het op 17 Januari 1689: „Zijne Hoogheid ging 's avonds tot den prins van Denemarken en won daar 5 of 600 guinjes." 11 Februari van hetzelfde jaar verliest Odijk te Londen op één avond 6—700 guinjes. 19 Februari 1691 lezen wij, dat de koning met *bassette* 700 guinjes heeft gewonnen, en zoo gaat het voort. Ook de tot de hoogere kringen behoorende dames deden lustig mede aan spel en weddenschap, en als zij bij het voldoen harer eereschulden soms een weinig knoeiden, wisten de heeren zich wel recht te verschaffen. Het *Journaal* verhaalt ons op 21 October 1682: „Gisteren vertelde Odijk aan tafel, dat de vrouw van 's Gravemoer hem een stuk gouds hebbende ontnomen van tien dukaten en *semblant* makende om daarmede Heemskerk te willen betalen, die daags te voren haar honderd dukaten met spelen afgewonnen had, hij naar haar kamer ging en 't goed van haar toilet nam bij represaille, ende 't zelve nog had." Een dergelijk geval vertelt Droste van mevrouw Buat en Heemskerk. In burgerlijke haagsche kringen, in huisgezinnen, wijn- en koffiehuizen, was men verslaafd aan het verkeerbord; velen hielden er prachtige borden op na, met schijven van zwart en wit hout, als medailles vervaardigd. „Het verkeerbord met teerlingen en schijven wordt dan ook" zegt Simon van Leeuwen „voor eene geoorloofde zaak gehouden, op maaltijden en vroolijke bijeenkomsten gebruikelijk, alhoewel hetzelve mede veel misbruikt en niet om vermaak en tijdverdrijf, maar alleen om malkander veel geld af te winnen gebruikt wordt." Men kon ook zijn geld verliezen op het ganzenbord, waarop ook de ouderen speelden, met groote ivoren dobbelsteenen in een mooi doosje. En in de *Onderrichtingen* stond alles omtrent den dood, en de gevangenis, en den put, als tegenwoordig, maar er

stond nog bij: „Die vloekt, of onder het spelen 's Heeren naam gebruikt, zal geheel van het spel verstoken zijn." Mijneheeren van den gerechte maakten voortdurend keuren tegen al die spelen, waar „personen en familiën door geruïneerd worden." Het hielp echter niet; in het spel gaf Holland het voorbeeld aan Parijs en als in de zeventiende eeuw een jonge franschman zich naar 's Gravenhage opmaakte, gaf zijne moeder, gelijk *Le passetemps agréable* ons mededeelt, hem als raad mede

Gardez-vous bien des dés, des jeux et des pipeurs.

Echter, in het spel mocht 's Gravenhage den voorrang bezitten boven Parijs, in de galanterie niet alzoo. De haagsche minnaar *du ton*, zooals het een eeuw later zal heeten, sprak nog steeds, als in de dagen van Huygens' *Voorhout*, zijn wederstrevende beminde aan als *revêche* en *volage*, om in arren moede te eindigen met

Mepriseert gij mijn servage,
Ainsi fais-je ton dédain.

De hagenaar, die een vroolijk jonggezellenleven leiden wilde, ging liefst eenige jaren in Parijs doorbrengen. Zóó de in die dagen veelbesproken heer van Nassau Odijk, zoon van Lodewijk van Nassau, heer van Beverweert en derhalve kleinzoon van Maurits en Margaretha van Mechelen, Rijswijker gedachtenisse. In 1657 ontmoeten wij dezen jonkman, pierewaaiend in Frankrijks hoofdstad, waar hij zich sedert een jaar ophield, zeer tegen den zin zijner ouders, die dan ook allengs de koorden hunner beurs aan- en dichtgetrokken hadden. Hij leefde dan ook, ondanks zijn grooten naam, als *chevalier d'industrie*, opgegeten door schulden, klaploopend op alle hollanders die Parijs bezochten en op ieder parijzenaar die in eenige betrekking tot Holland stond. Een half jaar later vinden we zijn

krediet geheel verdwenen en zijn kleederen in den lommerd. Goede vrienden der familie, ook de hoogbejaarde grootmoeder — de ouders bleven onverzettelijk — zonden eenig geld, zoodat de verloren zoon althans naar 's Gravenhage terug kon keeren; om zijn schuldeischers te ontkomen, vertrok hij op een geleend paard naar St. Denis en vandaar per post over Rouaan naar Holland. Zijne grootmoeder zond hem, te Rotterdam aangekomen, veertig *livres* en een pak kleeren, opdat hij zich ten minste in passenden staat binnen 's Gravenhage mocht vertoonen. Maar de lakei, dien hij uit Parijs had medegebracht, scheen zijn meester niet onwaardig te wezen en ging er met kleederen en geld van door. Na Odijks terugkomst begint zijn gelukster trouwens te rijzen. Bij de restauratie der Stuarts in 1660 bezorgde de koning van Engeland — hij had Karel II in diens ballingschap ontmoet en de beide scharrelaars hadden het best samen kunnen vinden — hem een sinecure van bijna *f* 15000 's jaars en schier te gelijkertijd ontving hij van de staten van Holland een compagnie te voet, weldra voor eene ruitercompagnie verwisseld. In 1664 besteeg hij een nieuwe sport op de ladder der fortuin door zijn huwelijk met een schatrijke patricische juffer uit Zeeland, Elisabeth van der Nisse, terwijl de steeds sneller rollende zegewagen van Willem III ook hem, den Oranjetelg, medevoerde. Toen in 1668 de prins als eerste edele van Zeeland werd toegelaten, koos hij tot vertegenwoordiger Odijk, die door zijn huwelijk daar dan ook ongetwijfeld voor in aanmerking kwam. Zijn officiersloopbaan was hiermede gesloten; immers de staten van Holland, vertoornd over het gebeurde en hun toorn niet op Zijne Hoogheid durvend verhalen, deden het op Odijk door zijn compagnie en majoorsplaats vervallen te verklaren, op grond dat beide betrekkingen, de politieke en de militaire, onvereenigbaar waren. Bij de verheffing van den prins in

1672 ging ook Odijk weder een eind omhoog; hij was voortaan in Zeeland de man tot wien sollicitanten zich wendden om, tegen goede betaling, het gewenschte ambt te verkrijgen. Den gewonen prijs eener deftige betrekking stelde Odijk op *f* 12000; de candidaat naar het secretarisschap van Vlissingen betaalde het hem gaarne; de baljuw van Veere kwam na den dood van Willem III met eene quitantie tot gelijk bedrag opdagen. Hij leefde overigens op grooten voet, meest te 's Gravenhage, waar hij aan de noordzijde van het Plein het huis, vroeger bewoond door den schatrijken zonderling, den heer van Nieuwkoop, doen afbreken en door eene prachtige woning vervangen had. „Il est" aldus beschrijft hem een fransche diplomaat, St. Didier, „honnête et magnifique, aimant le monde et les plaisirs et ayant un génie particulier pour les faire naître." Zijn landgenooten beoordeelden hem minder gunstig; in het *Journaal* althans lezen wij hoe Sommelsdijk van hem zou gezegd hebben „qu'il était connu pour le plus grand fripon et trompeur du monde" terwijl hij, naar het oordeel van denzelfden, wat te koop liep met zijn mooie bezittingen en o. a. zijn buitengoed te Zeist door zijn gasten liet bezichtigen „soms meer dan dezen lief was ...." Na den vrede van Nijmegen zien wij hem weder te Parijs, nu niet meer genoodzaakt zich te verbergen, maar als ambassadeur belast om Lodewijk XIV te complimenteeren. Zijn beste tijd was trouwens voorbij; na de engelsche revolutie werd hij niet, als andere gunstelingen van Willem III, met engelsche titels en inkomsten begunstigd. Hij schaarde zich dan ook onder de malcontenten, met Huygens, die zich eveneens verongelijkt achtte doordat hij, voor secretaris niet meer deugend, aan geen ander baantje, bij de rekenkamer b. v., geholpen werd; deze teekent aan dat Odijk „schrolde en zeide dat hij en ik schier alleen nooit geen recompens van den

koning gehad hadden." Wel werden hem nog eervolle zendingen opgedragen, zooals na den vrede van Rijswijk onze vertegenwoordiging in Frankrijk, maar Odijk, het *virtus post nummos* huldigend, was met die eer alleen minder tevreden. Hij had onderwijl in 1674, gereed in buitengewone zending naar Engeland te vertrekken en bevreesd voor hetgeen gebeuren kon als de prins hem wellicht kwam te ontvallen, de staten van Zeeland doen besluiten dat, als Willem III eens „kwam aflijvig te worden", hij zelf zijne hoedanigheid van eersten edele zou behouden. Twee jaren later had hij dit besluit door de prinsgezinde regenten van Zeeland doen bekrachtigen. Maar na 's prinsen dood werd, den 13^den^ Maart 1704, door de staten van Zeeland met algemeene stemmen, op Zierikzee na, besloten dat de resolutie van 1674 incompatibel met de orde der regeering was geweest en uit dien hoofde zou worden ingetrokken. Dit wekte te meer de aandacht, daar juist in die dagen Zeeland, en Odijk namens het gewest, het voorzitterschap in de Staten-Generaal bekleedde. Hij had trouwens geen reden tot klagen; een tijdvak van vierenveertig vette jaren valt, vooral wanneer men in zijn jeugd niets deugdelijks heeft uitgevoerd, weinigen te beurt.

Odijk, zoo verhaalt ons Droste, die hem te Parijs ontmoette, was in uiterlijk optreden een volmaakt franschman; de parijzenaars in de opera verwonderden er zich over, dat een hollandsch ambassadeur geheel een der hunnen kon schijnen. Meestal echter waren, als in de volgende eeuw de saletjonkers, de gallomimen van de zeventiende slechts flauwe kopieën van het origineel. Niet alleen fransche kleeding en manieren, ook fransche instellingen bootste men na; zoo bloeide te 's Gravenhage *Le précieux ordre de l'union de la joie*, vermoedelijk ingesteld bij gelegenheid der feesten die Wolferd van

Brederode aanbood ter inwijding zijner nieuwe woning op den hoek van de Houtstraat en het Korte Voorhout, na zijn overlijden in 1679 ten gevalle van den prins voor korten tijd ingericht tot militaire academie of oefenplaats voor militaire exercitiën te voet en te paard. Brederodes jongste dochter, Amelia Margaretha, gehuwd met den baron van Slawata, was grootmeesteres der orde; in 1653 werden Johan de Witt en Constantijn Huygens de oudere er lid van. De grootmeesteres noemde, in een schrijven aan laatstgenoemde, deze instelling *la plus gaie de la Hollande*, hetgeen de leden, allen tot de hoogste kringen behoorende, trachtten waar te maken door het beoefenen van reciet, muziek, zang en dans. De bals duurden er tot den ochtend; Johan de Witt noemt, in wellicht voorgewende opgewondenheid, zulk een nachtbrakerij „la nuit de joie.”

Nog één geschenk van Frankrijk blijft ons te vermelden over, namelijk *de fransche dames*, gelijk zij in de notulen der staten van Holland heeten, die wij in het behandelde tijdvak en nog later telkens te ’s Gravenhage aantreffen. Sedert Willem III als het erkende hoofd der protestanten in Europa was opgetreden, trachtte hij op allerlei wijzen buitenlandsche hervormden, ook in het belang der republiek, hierheen te lokken. Gedeeltelijk vonden dezen een plaats in onze regimenten, gedeeltelijk aan het hof; sommigen, die de letteren beoefenden, richtten tijdschriften op en schonken het leven aan het ten onzent nog onbekende beroep der *hommes de lettres*. In hun gevolg verschenen talrijke weduwen en bedaagde vrijsters voor wie, onder patronaat van des stadhouders gemalin, op kiesche wijze werd gezorgd. Had de prinses reeds eenige der aanzienlijkste onder de fransche dames in hare onmiddelijke omgeving geplaatst, weldra werd door collectes in het overige voorzien; den 23sten November 1683 werd te

's Gravenhage de eerste inzameling gehouden en op 22 Februari 1699 zien wij er eene door de geheele provincie plaats hebben, die alleen te 's Gravenhage *f* 19.526,12 opbracht. Kort na hare verschijning was aan eenigen harer, waarschijnlijk evenzeer door bemiddeling der prinses, het huis ter Noot, op het terrein der tegenwoordige van den Boschstraten, tot woonplaats aangewezen; weldra bemoeide zich ook de stedelijke regeering met de zaak, en op voorstel van den president-burgemeester Dedel, die zeide „op de recommandatie en 't verzoek van hooger hand" te handelen, besloot de magistraat den 16den Juni 1686 jaarlijks tot kennelijk wederopzeggen eene som van *f* 500 voor huishuur benevens vrijdom van lasten voor wijn en bier toe te staan. Tien jaren later vinden wij door zekeren N. N. Pijl aan burgemeesteren gerapporteerd, dat hij voor de gerefugieerde dames, tot nu toe op het huis ter Noot gelogeerd, met goedkeuring van eerstgenoemden zou huren het huis, toebehoorend aan de erfgenamen van den overleden raadsheer de Beaumont, gelegen aan het Kerkhof 1), voor *f* 700 's jaars, waarop de stedelijke regeering besloot gedurende drie jaren daarvoor jaarlijks *f* 600 te betalen. De dames leefden daar in eene vereeniging of societeit, door één harer waarschijnlijk bestuurd. In 1755 schijnt de laatste dier dames overleden te zijn; twee jaren later werd hare woning vanwege het weeshuis verkocht. Eene tweede societeit van fransche dames was in een huis achter de Kloosterkerk gevestigd; zij stond onder beheer van Charlotte de Courcillon de Dangeau, die „uit loutere compassie verscheiden uit haar land gedreven juffrouwen van qualiteit onder hare voorzorg genomen en opzicht

---

1) Onder Kerkhof verstond men eene woning naast het weeshuis van Crispijn van Boshuizen, tegenwoordig het burgerweeshuis, in het Westeinde.

omtrent derzelver educatie gedragen had.” Deze societeit bezat meer het karakter der tegenwoordige pensions. Van de hier besproken fransche dames, grootendeels onbemiddeld en zonder uitzondering streng calvinistisch, was echter geen toeneming der weelde of bederf van zeden te vreezen.

VI.

Odijk werd als scharrelend hollander te Parijs opgevolgd door Jan van Ruytenburg, heer van Vlaardingen; Christiaan Huygens ontmoette hem daar in 1660 en 1661 en schreef op 6 Juni van het laatste jaar aan zijn broeder Lodewijk, die toen deel uitmaakte van onze ambassade in Spanje: „Entre tous Jantje van Vlaardingen est plaisant, à qui j'ai vu tantôt qu'il avait carosse et chevaux, tantôt un cheval seulement pour aller par la ville, après une chaise et quelquefois rien du tout, selon que sa bourse était garnie." Ook deze lichtmis rangeerde zich echter te zijner tijd. Van de gefortuneerde zeeuwsche meisjes moeten we het hebben, schijnen de verloopen hollandsche groote heeren van die dagen gedacht te hebben, en de plaisante Jantje van Vlaardingen trouwt, precies als de gedistingeerde Odijk, een schatrijke juffrouw van der Nisse, Catherina. Zijn verder leven is als een microcosmos van dat des schitterenden oranjezoons; evenals deze begon hij, in het vaderland teruggekeerd, zijn loopbaan als krijgsman, om te eindigen als gecommitteerde ter admiraliteit wegens Zeeland. Beide heeren zijn dus nog tijdig op het pad der deugd teruggekeerd, en al ware dat niet geschied, dan

zouden zij altijd den uitweg bezeten hebben, *in extremis* hun geweten te ontlasten, gelijk we in het *Journaal* op 30 Juni 1675 lezen: „Bruynesteyn conta à table qu'ayant assisté à la mort du jeune Aerssen, nommé Adrien, il avait vu qu'il avait un très grand remords de conscience de ses péchés et nommément d'avoir débauché la fille de van der Poel, qu'il disait toujours qu'il la voyait devant son lit avec son frère François."

Ja, het was niet netjes van den jongen Aerssen, genaamd Adriaan, dat van der Poeltje zoo de breêveertien op te sturen. Maar als nu de jonge Aerssen, genaamd Adriaan, daarover op zijn sterfbed diep berouw toont en de herinnering aan dat gemeene streekje hem zelfs allerlei griezelige verschijningen voor oogen roept, wat wil men dan meer?

Intusschen, niet ieder was het gegeven jonge meisjes te verleiden, en de meeste jeugdige hagenaars zullen hun liefdedorst wel op alledaagscher wijze hebben gelescht. Constantin Huygens de oudere had de haagsche jongelui voor verschillende gevaarlijke buurten van de plaats zijner inwoning gewaarschuwd, en daarom zal een der eerste daden van die jongelui, op achttienjarigen leeftijd of daaromtrent, wel geweest zijn, genoemde buurten op te zoeken. Wij zien ze dan ook in gedachten dwalen door de Juffrouw Idastraat, misschien spottend de verzen mompelend 1)

Op Ida werd weleer door Paris recht gesproken
— Godinnen waren toen, men weet het, ongekleed —
En Venus won het pleit. Venussen zijn hier vele,
Maar, Paris, niet meer naakt. 't Is nuttig dat men 't weet;

of zwerven over het Paddemoes:

---

1) Hier en verder in de vertaling uit het latijn, opgenomen in het *Haagsch Jaarboekje* voor 1898.

Is Venus de bron van het schoone,
Dan moet geheel den Haag wijken voor mijne pracht.
Maar neen, men geeft mij verkeerd den heiligen naam van
[Pathmos;
Paphos is beter naam voor mij, daar Venus hier woont;

of boemelen door de Veenestraat:

Zie hoe gestaag en hoe druk hier de meisjes daarhenen tripplen;
Niet slechts ééne godin der schoonheid, maar duizend zijn hier;

grinnikend over den paai die de Casuariestraat, waar in vroeger tijden aan een verdacht huis het uithangbord met de kasuaris hing, doet zeggen:

Richt vrij uwe schreden
Tot mij, o jeugd! Geen gevaar dreigt u, als vroeger, alhier.
Zoudt gij hier vroeger vergaan, het verder gaan staat u
[thans open 1).
Sinds men hier Venus verjoeg, is mijne schoonheid
[verhoogd.

Den meesten toch zullen hunne middelen niet veroorloofd hebben het aan te leggen met dames als Sofie van Noordwijk, dochter van den thesaurier van Willem III, al mocht deze beroemde schoonheid der ten einde spoedende eeuw ze wellicht ware Tantaluskwellingen doen uitstaan. Bij den droeven levensloop dezer door het lot misdeelde donkeroogige blondine wenschen wij een oogenblik stil te staan. In het testament harer grootmoeder was bepaald, dat als Sofie „wel verstaande niet buiten consent van hare moeder en ook aan geen fransch- of engelschman komt te trouwen," zij uit dezer erfenis *f* 20000 zou beuren. Deze gevaarlijke bepaling — des te gevaarlijker waar men kan veronderstellen, dat de erflaatster met het geldzuchtig

1) De Casuariestraat was, vóór Huygens dit schreef, een slop.

karakter van Sofie's moeder niet onbekend zal geweest zijn — had ten gevolge dat de laatste niets beters te doen wist dan hare dochter zooveel mogelijk te compromitteeren, ten einde een huwelijk, waartoe zij hare toestemming gevoegelijk niet zou kunnen weigeren, onmogelijk te maken. Achtereenvolgens zien wij de in 1695 twintigjarige dan ook flirten met verschillende haagsche heeren, tot zij eindelijk het leven schenkt aan een knaapje, waarvan de eveneens twintigjarige Wigbold van der Does geacht werd de vader te wezen. Dit kind werd weldra uitbesteed en Sofie door de moeder geprostitueerd aan den schatrijken haagsch-portugeeschen gehuwden jood Salomon Pereira, wiens omgang zij in den eersten tijd slechts met den meesten tegenzin duldde, tot zij zich, na de geboorte van een dochtertje, in haar lot geschikt en ruimschoots van de geldelijke voordeelen harer nieuwe verbintenis genoten schijnt te hebben. Weldra echter was het rijke leven gedaan; de goedgeefsche minnaar werd door tusschenkomst zijner verwanten in een verbeterhuis gesloten terwijl Sofie en hare moeder zich in hechtenis zagen genomen, beschuldigd een aanzienlijk bedrag aan obligaties te hebben ontvangen, wetend dat Pereira die uit zijns vaders huis ontvreemd had. De weduwe van Noordwijk werd veroordeeld tot eene boete van *f* 68000, zijnde het dubbele der door haar ontvangen sommen; hare dochter en Pereira moesten te zamen *f* 25000 betalen, zoodat de staat bij deze onverkwikkelijke geschiedenis aardige zaken maakte. De verdere levensloop der verleidelijke Sofie omvat nog slechts een tiental jaren. In November 1701 gehuwd met den jongen Hofland 1), is zij reeds in Januari van het volgende jaar weduwe. Drie jaren later vinden wij haar vermeld als wettige echtgenoote van Robert Borneval,

1) Vgl. bladz. 19.

schildknaap, kapitein in engelschen dienst, wien zij trouwens na drie maanden reeds ontloopen was; althans bij vonnis van het hof van 28 Juli 1704 wordt zij veroordeeld „bij provisie wederom te komen en te blijven onder de maritale macht van den eischer in reconventie." In 1710 is zij overleden.

Maar de vertegenwoordigsters der *haute cocotterie* uit het 's Gravenhage van vóór twee eeuwen waren slechts voor de minderheid der hagenaars toegankelijk. De meesten zullen al zeer in hun schik geweest zijn wanneer zij een avontuurtje hadden met juffertjes als de actrice Suzannetje Batist, met welk „schoon en aardig dier" de toenmalige leidsche student Droste in 1662 gedurende de haagsche kermisweek op aangename wijze kennis maakte. Misschien hebben zij wel eens een benauwd oogenblik doorstaan, gelijk die bekende van Constantin Huygens den jongere, Germain, een goed vriend der dochter van juffrouw van Bendt, welke laatste hem „met haar heele familie eens kwam attaqueeren, zij hebbende een tang in de hand en haar zoon een houwer, en haar jongste kinderen hem in de beenen bijtende, totdat de buren, geraas hoorende, in huis kwamen; zij wilde hem eene belofte van huwelijk doen teekenen." Grootendeels echter zullen zij, als Odijk en Jantje van Vlaardingen, bijtijds op het goede pad zijn teruggekeerd en eene keus hebben gedaan uit de meisjes hunner omgeving.

VII.

„Où sont les neiges d'antan?" zijn we geneigd François Villon na te zeggen, nu we de vrouwen en meisjes zien naderen die het kleine 's Gravenhage van toenmaals verfraaiden. Maar laten we, den dichterlijken regel uit *Les dames du temps jadis* aanhalend, vooropstellen dat men aan die vrouwen en meisjes over het algemeen niet op dichterlijke wijze het hof maakte. Hollanders als de muider drost, die den vroeggestorven vriendinnetjes zijner jongelingsjaren door zijn droef-hartstochtelijke verzen een triomfantelijk eeuwig leven heeft geschonken; als Hooft, zóó hoog erotisch dat hij in *Dartelavond* omtrent de bekoorlijkheden zijner eerste vrouw naar onzen smaak àl te mededeelzaam wordt, zij hebben steeds tot de groote uitzonderingen behoord. Ook de minder vurige, de fijner en teerder tinten waarmede Johan van Heemskerk in *Lijkzuchtjes* een geliefd, dood meisje schetst 1), zal men in onze letteren niet vaak

---

1) Ach! lieve zoete rozelijn,
Wiens nauw terdeeg ontloken bladen,
Weleer met schoonheid overladen,
Nu dus verlept en dorre zijn;
Hoe wel gelijkt gij 't bleeke hoofd,
't Verstorven oog, de slappe wangen
En 't mondje met den dood omvangen,
Waar u mijn hand heeft afgeroofd, enz.

ontmoeten. De gevoelens, die ook den meest gepolijsten zeventiendeeuwschen hollander bij aanschouwing van het schoone geslacht vervulden, waren in den regel verbazend laag bij den grond en, om met Potgieter te spreken, bij hem was de liefde meer een tocht dan een drift. Als de „taalgeleerde hagenaar," Constantin Huygens de oudere, de jonge meisjes uit het Voorhout, zóó uit het bed, beschrijft, laat hij het platte slechts varen om in het vieze te vervallen 1). De wijze, waarop Cats het vrijen en trouwen opvat, moet als bekend verondersteld worden. En dat zijne opvatting die des gewonen levens was, kan men, behalve uit zijn groote populariteit, leeren uit de letterkundige nalatenschap van den braven Jacob van der Does, die in 1668 zijn *'s Gravenhage* deed verschijnen. Hij geeft daarin, ten behoeve der vaderlandsche jongelui, eene handleiding in de kunst van hofmaken en schetst daartoe een paartje dat op een mooien wintermiddag per slede van Rijswijk naar 's Gravenhage terugkeert, na in eerstgenoemde plaats bij Romein aangelegd te hebben. Dit was een zeer geliefd uitstapje vooral sedert, in later jaren, de weg tot Rijswijk en verder tot Delft bestraat was, hetgeen toen voor een heele gebeurtenis gold. Men ging te Rijswijk pannekoeken of wafels eten en dronk daarbij vruchten op brandewijn of „vin fransoys"; tegen 1700 kon men zich daarbij verlustigen in het aanschouwen van een huis, waarvoor de kennisgeving

---

1) Ginder zal er een staan geeuwen,
Ditheen staat er een en niest,
Beid' behangen als de leeuwen,
Die men voor de schoonste kiest.
Beid' bedot, bedoekt, befommeld,
Beid' de mutsen over 't oog,
Beid' bezweet, begroeid, begrommeld!
Beid' .... maar zedig, niet te hoog!

Dit huis is te huur of te koop;
De man is op den loop;
De vrouw leit ziek te bed,
Daarom is dit huis te huur of te koop gezet.

Het paartje zit dus in de slede en de jonge man vindt, na die pannekoeken en dien brandewijn, het oogenblik bijzonder geschikt om een declaratie af te steken. Hij begint op kiesche wijze, door voor het meisje te ontwikkelen

'tVermaak dat geeft 't gezelschap van een man;
Hoe aangenaam het is bij lange en koude nachten,
Die anders oorzaak zijn van droevige gedachten.

Wil het vischje aan dit verlokkend aas niet bijten; is het meisje wellicht van oordeel, dat ook het huwelijk wel eens droevige gedachten kan schenken en het gepaard slapen daartegen niet opweegt, dan moet de vrijer listiglijk wijzen op de omstandigheid

hoe men ongetrouwd veracht en eenzaam leeft

en — het huwelijk in die dagen is eene tafel van vermenigvuldiging genoemd —

Hoe dienstig dat het is geslachten voort te telen,

om te eindigen met de ontwikkeling van het straks slechts aangeduide thema, het onaangename van den oudevrijstersstaat.

Hoe de ondervinding leert dat iedere oude vrijster,
Al was zij nog zoo gauw, al zong zij als een lijster,
Zoo zij maar het getal bereikt van dertig jaar,
Wordt aan een kant gezet.

Bij jongelui is ze niet meer op hare plaats, en zoo vaak ze

bij wijven raakt, die praten van haar kramen,

of over andere zaken

die 't gehoor van maagden niet betamen,
Hoe 't met het kind en 't zog en met de minne gaat,

dan staat zij óók met haar mond vol tanden. Van der Does schijnt de mogelijkheid aan te nemen, dat bovenstaande praatjes het hart van het jonge meisje niet vermurwen. Daarom niet getreurd! roept hij den vrijer toe; er zijn meisjes genoeg in de wereld. Dan maar op een ander af, gelijk de jager, waar een haas — met het oog op de zoo even vermelde tafel van vermenigvuldiging zou het beeld van een konijn juister zijn geweest — hem ontloopen is, niet het veld verlaat, maar een anderen tracht op te jagen.

Het zou, in verband met bovenstaande ploertige opvatting en hetgeen wij van elders weten, de moeite loonen, eene vergelijkende studie te maken over den omgang der jongelui van beiderlei geslacht in vroeger dagen en heden. Hier zij het genoeg op te merken, dat de opvoeding der toenmalige jonge meisjes zeker niet minder dan die der thans levende doelde op africhting ter huwelijksjacht.

Wat moet men niet al doen om tot een man te raken!

zucht, bij Van der Does, eene zich ter wandeling opschikkende haagsche jonge dame.

Wat sierlijk voorgedaan
Is half verkocht

laat zij er op volgen. De pantoffelparade in het Voorhout, na drieën

is de jufferkraam, en die ze wil betalen,
Die kan er met zijn zin een brave vrijster halen.

De bloemenmarkt op de Prinsegracht was eveneens eene

uitstekende gelegenheid om een man op te doen. Daar verschenen zij, kwansuis om bloemen te koopen, de blondjes, bruintjes en zwartjes van vóór tweehonderd of tweehonderdvijftig jaren; de rossen mochten niet mededoen, want ros haar, toen nog niet venetiaansch blond genoemd, strekte der draagster, hoe bevallig overigens, niet tot eere. Wij lezen in het *Journaal* omtrent zekere juffrouw Browne: „Was zeer fraai, maar, zoo gezegd werd, had ros haar." Wat nood echter? Ook in die dagen konden kunstmiddeltjes

'tgeweigerd blond haar geven,

zoodat men dan ook eene brunette, die men gedurende eenige maanden niet gezien had, als blondine kon terugvinden, niet steeds in haar eigen welbegrepen belang, gelijk die juffrouw Zuerius, omtrent wie we in het *Journaal* lezen: „Marie Zuerius had in plaats van zwart haar lichtbruine krullen aan, die haar niet wel stonden." Lukte het niet op Voorhout en Prinsegracht, dan was het ééne noodige misschien te vinden op de winteravondpartijtjes, waar de meisjes verschenen met haar jufferboekjes in sierlijke ebbenhouten of baleinen emmertjes. Die boekjes, in handschrift of gedrukt, bevatt'en keur van amoureuse liedekens, in het eerste geval door jongelieden opgeschreven en niet zelden met fraaie teekeningen versierd, in het tweede door de gevierdste dichters vervaardigd: *Flora of boomgaard van liefelijke bloemen* door Daniel Heinsius, *Minne- en zinnebeelden en gezangen* door Hooft, *Maagdeplichten en maagdeklachten* door Cats. En in den zomer werd het nòg aardiger; dan maakte men rijtoeren, waarop de jongelui verbazend veel pleizier met elkander hadden. Aan het scheveningsche veer kon men steeds een wagen vinden die, volgens ordonnantie van den magistraat, den liefhebber voor drie schellingen naar Scheveningen moest voeren, sedert 1666 niet meer door „de diepte van het

brandige zand", waartoe een drietal paarden dikwijls niet volstond, maar over de fraaie aangelegde Zeestraat, onzen ouden Scheveningschen weg. Het had moeite gekost eer het zoover gekomen was. Reeds in 1653 had Constantin Huygens de oudere zijn desbetreffend plan bij de stedelijke regeering ingezonden, maar het had hem voorloopig weinig gebaat. Tevergeefs had hij gewezen op den ellendigen toestand van den bestaanden weg, ellendig bovenal voor de goederenwagens welke in die dagen, toen er te Scheveningen een veer op Zeeland, Engeland en Frankrijk bestond; toen men bovendien den bij eb harden strandweg vaak boven de binnenwegen verkoos, groot belang hadden bij eene goede verbinding met het visschersdorp. Men wilde er voorloopig niet van weten; er bestond immers in Holland geen enkele straatweg, die steden of dorpen verbond. Alleen Zeeland en Utrecht bezaten iets, dat daarnaar zweemde; Veere en Vlissingen waren door een straatweg verbonden terwijl er van ouds een van Utrecht naar de Bilt liep. In Holland had de gemakkelijke gemeenschap te water, niet minder de onderlinge naijver van steden en waterschappen, de zaak steeds tegengehouden. Maar Huygens had volhard, gesteund door Soetens — den „zoeten man", gelijk de steeds op aardigheden beluste Hofwijker dichter hem noemt — den penningmeester van Delfland, die te Scheveningen op een duin ten noorden der kerk eene buitenwoning, Soetenburg — de eerste villa — gesticht en zelfs, hoewel hij in het kohier van den 1000sten penning van 1654 op een vermogen van slechts *f* 20000 wordt geschat, het vooral voor zijn tijd stoute denkbeeld opgevat had, een weg en vaart naar Scheveningen voor eigen rekening tot stand te brengen en de renten van het daarvoor benoodigde kapitaal uit te heffen tolgelden te vinden. Eindelijk werd, in 1663, met het leggen van den weg een begin gemaakt en den 5den De-

cember 1666 werd die, als St. Nicolaasgeschenk, den hagenaars aangeboden. Sedert reed men dus, tusschen vier rijen opgaande beuken en elzen, over een mooien, harden weg naar het visschersdorp, tegen 1700 eerst langs Hessenhof 1), gebouwd door den graaf van Hessen-Philipsthal, in de volgende eeuw bewoond door den raadpensionaris van Bleiswijk; veel vroeger reeds langs Zorgvliet, in 1643 door Cats gekocht om er in 1657 te gaan wonen, in 1674 overgedaan aan Willem Bentinck, later graaf van Portland. Te Scheveningen, waar het wellicht gegeven was de sieraden der haagsche vischmarkt, Neel Davids en Nies, te aanschouwen, kon men de dames op een vischmaal onthalen, hetzij op Soetenburg, welks eigenaar daartoe gaarne bereid gevonden werd en o. a. den eersten koning van Pruisen aan zijn tafel mocht ontvangen; hetzij dan in de tegenover het buitenplaatsje gelegen herberg. Men kon zelf gaan visschen, met een door een paard langs het strand getrokken sleep- of schrobnet, waarbij de moedigste jongelui zich wel eens met een vaartuigje in de branding waagden. Vooral in Mei waren de tochtjes naar Scheveningen in zwang, al begonnen ook toen reeds de oudvaderlandsche zeden te verbasteren; al behoorde reeds tot het verledene het „doopen en inzouten" van vroeger tijden, waaromtrent Ludolf Smids in zijn *Schatkamer* gewaagt: „De maats nooden hunne vrijsters in den Meitijd aan het strand, alwaar zij dan deze onnoozeltjes onverhoeds aangrijpen, opnemen en in zee dragen, en hierop dezelve weder naar de duinen torsen om ze daar om end' om te wentelen en, tot een spelsbesluit, met zand te zouten." Het spelletje kon gevaarlijk worden, niet alleen voor de toiletten der dames maar ook voor haar leven; wij lezen hoe honderd jaren vroeger een jonge gravinne van Egmond, te Katwijk door een duitschen

1) Thans Buitenrust.

graaf in zee gedragen, zich den boezem zóó tegen het gevest van zijn degen wondde, dat zij na langdurig lijden aan den kanker overleed. Constantin Huygens de oudere stelt dan ook de hagenaarstertjes gerust met de verzekering

'tmal vermaken,
Daar m'uw vrouw moedertjes den zeekant om deed laken,
Is lang in ongebruik; daar valt niet meer te doen
Aan vrouwenspoelerij trots nieuwe kous en schoen.

Maar Cats was het met Huygens niet eens; hij vond die vrouwenspoelerij lang geen mal vermaak. Zij kon integendeel voor jongelui, die een vrijster zochten, hoogst nuttig wezen; men leerde er immers het karakter van het meisje door kennen. Liet ze zich zonder protest toetakelen, dan zou ze ook een volgzame huisvrouw worden, maar zoo ze tegenspartelde, zouden er later zeker woorden en misschien wel eens klappen vallen. En als we lezen wat door tijdgenooten den meisjes zelven in den mond wordt gelegd, weten we waarlijk niet of wij ons hier aan de zijde van Huygens, dan wel aan die van Cats moeten scharen. Zevecote laat in zijn *Beleg van Leiden* den rei van leidsche vrijsters het door de belegering ontbeerde vermaak betreuren

Hoe dikwijls hebben wij in 't zand,
Of aan het naastgelegen strand
  Met vrijers vrijsters samen,
Nu in de zee ons lijf bespoeld,
Dan in het duin gedanst, gewoeld,
  Als wij bijeen daar kwamen.

Heemskerk verhaalt in zijn *Batavische Arcadia* hoe nog toen ter tijde (1637) de meisjes zelve dat doopen en inzouten uitlokten, door aan de jongelui, die ze met rust lieten, spottend te vragen „of er geen water in de zee was." Maar

de schoone Rozemond noemt het katjesspel, dat wellicht tehuis behoorde in de tijden, toen onze voorouders „nog half woest wezende, met een schaapsvel of met een ossenhuid (naar men vertelt) om de schouderen liepen", doch thans niet meer te pas komt, „nu ons Holland is geworden een schouwburg van alle beleefdheid en wellevendheid". Hoe het zij, ook buiten dat katjesspel moesten de dames er toen, meer dan thans, op voorbereid zijn, onverhoeds bevochtigd te worden. Op groote buitenplaatsen, Zorgvliet b.v., had men van die verraderlijke fonteintjes, die plotseling begonnen te spuiten, juist als er aardige bezoeksters onder liepen. Nog in de volgende eeuw ontmoet men ze op verschillende plaatsen, o. a. in de hermitage te Bayreuth, aangelegd door de zuster van Frederik den Groote, die in hare *Mémoires* verhaalt hoe men uit een marmeren vloer water kon doen springen „de façon qu'il est très aisé d'attraper les gens et de les inonder."

De uitstapjes gingen ook wel eens verder dan Scheveningen. In Januari 1662 en Februari 1667 liep en reed heel 's Gravenhage uit om de overblijfselen van het huis te Britten te zien, door Katwijksche visschers in 1520 ontdekt en in eerstgenoemde jaren door de buitengewone eb wederom blootgelegd. Dan weer ging het naar de overige dorpen in den omtrek, naar Rijswijk, gelijk we reeds zagen; naar Voorburg of het Westland. Men zat des zomers in open speelwagens, waarover somtijds met groen omvlochten hoepels gespannen waren. In het laatst der eeuw gebruikte men wagens, die een kap van latwerk hadden, zoodat zij veel op een traliekast geleken; over dat latwerk ging een zeil, dat men bij fraai weder aan de zijden oprolde 1). En er heerschte geen stijve toon op die speel-

---

1) Een eeuw later kwam de kiereboe, in het midden onzer eeuw door de Janpleizier vervangen.

tochtjes; verre van dien! De hagenaars en hagenaarsters kusten gaarne; zij waren onder de kusgrage nederlanders der kusgrage zeventiende eeuw wellicht het kusgraagst. De dichter der *Basia*, Janus Secundus, was hagenaar. Het drinken aan den maaltijd met zijn buurvrouw achter het servet uit hetzelfde glas, afgewisseld door gezoen — „sommetjes drinken" noemde men het — was niet het minst te 's Gravenhage in zwang. Zoo vaak men over een brug reed, had men het recht onder het roepen van heul! heul! zijn buurmeisjes eenige kussen toe te dienen, volgens den schrijver der *Batavische Arcadia* dus genoemd, omdat zij „tusschen vriendelijke echtgenooten in 't bedde op 't kussen den besten val hebben."

Zóó raakten de haagsche meisjes toen aan den man. En had de pantoffel op het Voorhout niet gebaat, de bloemetjeskijkerij op de Prinsegracht gefaald; hadden de jongelui misschien wel in het jufferboekje amoureuse liedekens geschreven maar verder over liefde gezwegen; hadden ze bij de vroolijke speeltochtjes, op die ondeugende bruggetjes, wellicht een kus gestolen maar verder niets gevraagd — dan restten voor de misdeelden die, naar van der Does' opvatting, bestemd waren tot een veracht en eenzaam leven, nog altijd *Arbeid adelt* en *Tesselschade* in den dop. Wij lezen althans in een schrijven van 18 Juli 1675: „Que les soeurs de Fagel avaient fait de la dentelle pour la vendre sous main."

VIII.

Wij gaan thans, voor den jongen hagenaar dien we reeds deden optreden, eene vrouw zoeken uit de haagsche meisjes tusschen 1650—1700. Maar hier stuiten wij op een groot bezwaar. Het is hier, als in de staathuishoudkunde, „ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas." Het is als aan de universiteiten; wat de oppervlakkige beschouwer hoorde en zag, het waren de jongelieden die

gladios gerentes

Tieren of ze waren mal,

en hij liet er dan ook met afkeurend hoofdschudden op volgen

Fy! dat staat toch niemendal.

Maar naast die muzenzonen

's Nachts *clamore* stijf *furentes*

stonden de *generosi juvenes*, die hij niet zag en niet hoorde, en die toch de ware *spes patriae* uitmaakten. Zoo ook de haagsche meisjes. Van de stille in den lande, omtrent wie geen kwaad te vermelden viel, vernemen we

uiteraard bijster weinig. Wij hooren ter loops van Constantia Doublet, het nichtje der Huygensen — nichtje van St. Annaland, zooals de familie ze noemde — die maar niet besluiten kon te trouwen, al vond Willem III ze op haar achttiende jaar er juist geschikt voor; die, steeds peinzend over het vóór en tegen des huwelijks, in den bloei der jaren aan de kinderpokken overleed. Niet alle vroeggestorven meisjes lieten dan ook, gelijk de Spiegeltjes, een minnaar als Hooft achter, die ze zeven grafschriften in vier talen dichtte, of, in een dier zoet-weemoedige oogenblikken waarin

't Gemoed herwenscht verloren vroolijkheden
En wentelt in den schijn des tijds voorleden,
Wanneer 't de stappen ziet die 't heeft getreden,

zich nederzette om te genieten van zijn smart, van de herinnering aan

de oude dagen,
Die velerleien vond van kusjes zagen.

Des te meer hooren we van een ander nichtje der Huygensen, van Jacoba Victoria Bartolotti van den Heuvel, de meest geavanceerde wellicht onder de *demi-vierges* die men toen te kust en te keur te 's Gravenhage kon aantreffen. Van zijn familie moet men het hebben; haar neef Constantin Huygens de jongere heeft ervoor gezorgd, dat het ons niet aan bijzonderheden omtrent haar ontbreekt. Het is vermakelijk, wanneer wij dezen kwaadsprekendsten hollander der zeventiende eeuw zien verhalen, dat mevrouw Schadé zóó „medisant" is, dat ze „zelfs van haar kinderen en haar eigen zelve mediseerde", of met een effen gezicht hooren vertellen: „Le soir, Boreel causant en ma chambre me dit entre autres choses, que la médisance commençait à s'établir bien fort à la Haye, et que peut-être si l'on

faisait rouer de coups un de ces causeurs-là, cela y ferait quelque bien." Aan dezen vijand van kwaadspreken nu danken wij de wetenschap, dat Jacoba Bartolotti, geboren in 1640, achtereenvolgens verloofd was geweest met Wijnbergen, Piccart en Berch, die beurt om beurt bij haar logeerden; eerstgenoemde zou zelfs een kind bij haar verwekt hebben. Een andere aanbidder, de Zoutelande, had zich in 1669 ten gevolge van een geschil met haar door het hoofd geschoten, naar aanleiding waarvan Christiaan Huygens schreef: „elle semble née pour les aventures." Constantin was niet bijzonder met de verwantschap ingenomen; en met reden. De voor avonturen geboren nicht ging wat àl te veel over de tong. Als hij, in 's Gravenhage met haar wandelend, bekenden ontmoet, wordt hij later danig met zijn veelbesproken gezelschap geplaagd. Als, aan den prinselijken maaltijd, het gesprek op de dame van twijfelachtige reputatie komt, roept Willem III zijn secretaris over de tafel toe: „Zeelhem, jij bent zoo een galant; je hoort ze eens te gaan bezoeken." Deze afgestreelde schoone nu was het, die, tot beider ongeluk, op zesenveertigjarigen leeftijd in het huwelijk trad met den vierenzestigjarigen van Beuningen—van Beuningen, wien levensloop zich in drie momenten laat samenvatten: zijn vertrek, als jeugdig pensionaris van Amsterdam, naar Rijnsburg, om in godsdienstige afzondering te wachten op de komst van het duizendjarig rijk; zijn fiere woorden tot den koning van Zweden, dreigend met het sluiten van de Sond: „ik heb de sleutels van de Sond in het dok te Amsterdam zien liggen," kort begrip van zijn schitterend optreden als diplomaat uit de school van Aerssen; zijn deerniswaard schrijven uit het kot, waarin men den armen krankzinnige gedurende zijn laatste levensjaren opgesloten hield onder bewaking van „een oppasser, die hem telkens als een hondsjongen onder den voet smeet

in 't bijzijn van zijn vrienden, die het niet weerden of bestraften." De sporen zijner zielsziekte ontmoet men trouwens, behalve reeds in 's mans eerstgenoemden stap, in de zonderlinge keuze eener woning, gebouwd op een uitgebreid terrein aan de oostzijde van het Blijenburg. Zij was omgeven door een fraaien tuin, maar had alleen toegang tot de straat door een smal, tusschen de ervoor staande huizen loopend steegje. Een tijdgenoot maakte op dit zonderlinge huis 1) dan ook het volgende versje

Het schoonste huis van 's Gravenhage,
Der beste kenners zelfs behage,
Is Beuningens. Wat een verdriet!
Waar staat het huis? Men ziet het niet.
Maar let op Beuningens mysterie,
Hij houdt van *esse*, *non videri*,
Dat is zooveel in mijn latijn,
Als zien en niet gezien te zijn.
Den Haag mag ondertusschen roemen:
In Holland is niet ééne stad,
Zoo 'k alles met zijn naam mag noemen,
Met zulken schoonen achtergat.

Verstandiger, dan van Beuningens gade, handelde voorzeker eene andere geëmancipeerde dame uit de beste haagsche kringen dier dagen, Hedwig Agnes, dochter van den veldmaarschalk Brederode en diens tweede echtgenoote Ludovica Christina van Solms, eigen nicht derhalve van Willem III. Zij toch bleef den ongehuwden staat tot het eind toe getrouw, ondanks haar bijzonder vrije levensopvatting zeer gezien bij den prins en bij Huygens, die

---

1) In 1690 werd het aangekocht door de Oostindische compagnie tot verblijf van heeren bewindhebbers en tot het houden van vergaderingen der halve zeventienen. Na nog andere lotwisselingen werd in 1879 op het terrein ervan de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus opgericht.

in een schrijven van 1682 haar „terrible vivacité d'esprit" roemt.

Voor een huwelijk, een flirt zelfs met eene dezer beide dames zou onze jeudige hagenaar, hopen wij, bewaard zijn gebleven. Liever zouden wij hem tot echtgenoote toevoeren die andere Jacoba, die omstreeks 1682 voor het mooiste meisje van 's Gravenhage doorging: Isabella Jacoba Pompe, dochter van mr. Matthijs Pompe uit zijn huwelijk met Maria Musch, vrouwe van Carnisse, zuster der straks te behandelen mevrouw Buat. Gehéél onbesproken was ze óók niet, en dat is in zoover gelukkig, dat wij anders waarschijnlijk minder van haar zouden weten. Maar het was toch heel wat anders dan bij haar avontuurlijke naamgenoote. Men fluisterde, dat Willem III onder haar talrijke aanbidders behoord had. Van Borselen wist aan Constantin Huygens den jongere te vertellen, dat hij haar „eens een amoureusen brief geschreven had, haar vragende om een rendez-vous na het eten; dat die brief in handen van Zuylenstein" — bastaard van Frederik Hendrik bij een Emmeriksche burgemeestersdochter — „en zulke andere liefhebbers geraakt was, die hem daarmede gekweld hadden, beginnende met: *vive l'amour après souper!*" Erger zaken vinden wij echter niet op hare debetzijde staan, ten ware men daartoe zou willen rekenen dat zij na haar huwelijk er al spoedig geheel anders uitzag dan als jong meisje. Althans Jaucourt zegt omtrent haar: „La plus belle fille qu'il y eut alors à la Haye, était mlle Pompe; aucune des métamorphoses d'Ovide n'approche de celle de cette femme, à présent mme Brakel, tant elle est différente de ce qu'elle a été, car on dirait que sa tête est celle d'un gros et vilain matelot."

Dat was zeker jammer voor Willem Frederik van Brakel, gecommitteerde in de admiraliteit van Rotterdam. Aan eene dergelijke teleurstelling stond waarschijnlijk niet bloot

die jhr. Montfoort die, vierendertig jaar oud, in 1664 met de nicht der van der Goesen, de meer dan zestigjarige weduwe van Nes ging strijken. Daarover was in de familie der bruid heel wat te doen, vooral omdat men daar de keuze des bruidegoms niet uitsluitend door zuivere min bestuurd achtte. Wel was hij „van fraai postuur", maar overigens scheen hij „van Kalisdijk te komen". Wat toch dunkt u van een jonker — al was dan ook zijn adellijke titel niet volkomen in den haak — die „buiten de waterlandsche poort zijn kost koopt in een van die schipperskroegen?" Wat van een pretendent, die telkens de verwanten zijner aanstaande lastig valt met de vraag of haar fortuin wellicht, zooals de sprake daarvan ging, slechts fideïcommis was? Maar, wat men ook vreezen en raden mocht, de overrijpe schoone was tot over de ooren verliefd en er niet toe te brengen, haar knappen vrijer te laten schieten; zij werden, in alle stilte buiten 's Gravenhage, in den echt verbonden en de geschiedenis meldt niet, hoe het hun verder gegaan is.

Weinigen echter onder de haagsche jongelui zullen hunne liefde bij voorkeur aan weduwen als mevrouw van Nes geboden hebben, ook al was haar goed vrij en onbezwaard. Liever brachten zij hunne hulde aan de dochters van van der Duyn, meestal met den naam zijner heerlijkheid, 's Gravemoer, genoemd. Mevrouw 's Gravemoer en haar ongetrouwde zuster gingen veel over de tong; men beweerde dat eerstgenoemde, wier deugd niet zwaar gepantserd was, de gewoonte had tot haar man te zeggen: „Moertje, immers spreken ze kwalijk van alle vrouwen van den Haag, behalve van jouw Truitje alleen." Dit Truitje nu had haren dochters een zeer vrije opvoeding gegeven en de uitgaande haagsche heeren hielpen dapper mede om die opvoeding te voltooien. „Oldersom en Hop" lezen wij in het *Journaal* „raakten aan 't kijven en de

laatste verweet den ander, dat hij de dochters van 's Gravemoer hielp bederven met zijn ongeschikt spreken." Toch had Willem III het bij het rechte eind toen hij op 5 Januari 1691 omtrent deze meisjes opmerkte „dat de dochters van moeders, die wat van 't ambacht zijn, dikwijls beter als andere zijn." Immers — hoewel de familie het zóó aflegde, dat toen de schuldeischers in huis kwamen „met intentie van hare meubelen te inventariseeren," zij „zoo weinig gevonden hadden, dat het laten steken hadden" — de dochters leidden in later jaren een eervollen staat. Niet het minst Geertruida Quirina, de echtgenoote van des prinsen gunsteling, Arnold Joost van Keppel, graaf van Albemarle. Zij leefde nog als weduwe ten jare 1740, in het huis waar thans het ministerie van Buitenlandsche Zaken gevestigd is, en de onbekende schrijver van *The present state of the united provinces* getuigt omtrent de vroeger zoo vliegerige jonkvrouw van 's Gravemoer: „She is esteemed the first lady of the Hague", er bijvoegend dat zij bekend is wegens haar „elegant manner of living."

IX.

Minder vredigend was het levenseind van een tweetal andere haagsche meisjes, die eveneens haar oogenblik van, zij het dan ook niet geheel zuiveren, glans gekend hadden. Tegen de helft der zeventiende eeuw woonde te 's Gravenhage de weduwe van mr. Balthasar Boudaen, raadsheer in den raad van Brabant. Het huisgezin bestond, behalve uit de moeder, uit een te Leiden studeerenden zoon benevens twee dochters, Suzanna en Constantia. De tweede, achttien jaar oud, werd ten huwelijk gevraagd door den ambtenaar der compagnie Caron, die een goede twintig jaar ouder was dan zij en voorts niet minder dan vijf gelegitimeerde kinderen, bij eene japansche vrouw verwekt, ten huwelijk aanbracht. Schitterend was het aanzoek dus niet, maar de familie had geen beste reputatie en het was zeer de vraag, of Suzanna Boudaen op eene betere partij aanspraak kon maken. Het huwelijk ging dan ook door en de tweeëntwintigjarige Suzanna zou hare zuster naar Indië vergezellen; zij had in en buiten 's Gravenhage al heel wat ondeugends uitgevoerd en het werd tijd dat zij wat van de baan kwam. Haar neef — óók een neef die op de verwantschap niet trotsch was — Wilhem, zwager van Constantin Huygens

den oudere, schrijft daaromtrent aan laatstgenoemde: „Je souhaite que l'épouse soit bientôt hors d'ici. Sa soeur Suzanne l'accompagnera; je crains qu'on regrettera un jour de ne lui avoir donné une sage gouvernante, comme notre cousine Cobbe." Zij was al eens in gezelschap van haar broeder en diens vrienden te Leiden uitgeweest; had daar, met den degen in de hand, allerlei straatschenderijen gepleegd en stelde zich nu weder zeer toeschietelijk aan jegens Nicolaus Jacobsz. Overschie, opperkoopman der vloot, waarmede zij naar Indië zou vertrekken. De Wilhem schrijft dan ook: „Il importe que les gens se comportent plus modestement en voyage, afin que quelque désordre ne s'ensuive". Nauwelijks in Indië gekomen, huwde zij met Frederik Coyet, later meer bekend als ongelukkig verdediger van Formosa; zij was toen echter reeds overleden. De echtgenoot harer zuster, Caron, spoedig na zijn huwelijk bij de compagnie in ongenade gevallen, werd door vleiende aanbiedingen van Colbert naar Parijs gelokt, waar hij zich in 1666 met zijn huisgezin vestigde; zij hadden toen een lief dochtertje, Suzeken, en de goede Droste wordt warm als hij, op hoogen leeftijd zijn *Overblijfsels van geheugenis* schrijvend, terugdenkt aan de dagen te Parijs, toen hij even smoorlijk op Suzeken Caron verliefd was als vroeger op Suzannetje Batist. Zij was zóó mooi, zegt hij, dat „de held Turenne" ze „om hare schoonheid" aansprak. Zijn rijmelarij gaat waarlijk de lucht in als hij, van mevrouw Caron sprekend, beschrijft

Haar dochters aangezicht, verrukkend zóó mijn geest,
Dat op mijn teeder hart zij won zóó groot vermogen,
Dat ik haar liever heb gekregen als mijn oogen.
Nooit heb ik aan een disch zooveel vermaak gehad,
Als toen ik aan haar zijde aan deze tafel zat.
In tuinen heb ik haar en schoone wandelingen

Vaak naderhand geleid, daar wij spanseeren gingen.
Ook in de kerremis somtijds van St. Germain,
Daar veel gezelschap komt van maskers, groot of klein.
Nog heb ik in een koets des nachts met haar gevaren
Naar plaatsen daar men wist dat maskers welkom waren.
Hoe dat zij was vermomd, ik had haar wel gekend,
Al had een ongeluk haar van mij afgewend.
Mijn hart zou haar genoeg mij hebben aangewezen;
Ik had geen twijfeling in dat geval te vreezen.
O aangename tijd! wat is 't herdenken zoet,
Dat in mijn ouderdom verheugt nog mijn gemoed.

Het is wel niet Hoofts

'tGemoed herwenscht verloren vroolijkheden,

maar voor Droste is het al bijzonder hoog. Het was *le coup de foudre* geweest en de gevolgen van dat inslaan bleven hem zijn heele, lange leven bij. Onder zijn nagelaten schilderijen vinden wij twee portretten door Schalken, het eene hem zelven in uniform, het andere zijn lief parijsch vriendinnetje voorstellend. Hij had er onderschriften bij gemaakt; onder het zijne stond

Dit leken kaptein Droste, eer hij den dienst verliet,
En 't is door Schalkens kunst dat gij zijn wezen ziet.

Onder dat van het mooie meisje

De schoone, die hier prijkt gelijk d'opgaande zon,
Door Schalken nagemaald, heet ongetrouwd Caron.

Het was dan ook te Parijs een vroolijk huishouden, dat van Caron; de knappe, veertigjarige mama was nog coquet genoeg en Suzeken had dezer vrijmoedigheid geërfd. Ook Christiaan Huygens kwam er uit familierelatie aan huis en voelde voor de dochter wellicht meer dan hij

weten wilde; immers in Juli 1660 schrijft hij aan broeder Lodewijk: „On vous a fait accroire en vous contant mes amours chez la cousine Caron. Il n'y a rien de plus faux; personne ici ne songe à dire la même chose et je n'y vais qu'environ une fois tous les mois." Droste kwam er vaker, maar er waren veel kapers op de kust; volgens de moeder wel vier tegelijk. De meest begunstigde was een aanzienlijk hollander, Adriaan van Oudenburg, zoon van een delftschen burgemeester. Maar de familie van Oudenburg was niet bijster op aanhuwelijking met de Carons gesteld en het bleef bij hofmakerij. Ook Droste, tot celibatair voorbestemd, deed den grooten stap niet; een franschman, de hugenootsche markies de la Ferté, won den schoonen prijs. Maar in de lokken der jeugdige markiezin speelden de wilde haren van moeder en tante; weldra zien wij haar op goeden voet met onzen ambassadeur te Parijs, Wassenaar Starrenburg, terwijl ook de weduwe Caron ondanks het klimmen der jaren zich aan galante avonturen niet onbetuigd liet. Na de herroeping van het edict van Nantes begonnen de kwade jaren; de la Ferté keurde Parijs wel een mis waard en omhelsde den roomschen godsdienst, doch zijn echtgenoote, het oude geloof getrouw, vluchtte met haar viertal kinderen naar Engeland, waar zij zóó berooid aankwam dat ze bij hare komst te Londen al dadelijk *f* 60 van de protestantsche gemeente moest leenen. In dien toestand trof haar Constantin Huygens de jongere aan, toen hij in 1689 als secretaris van Willem III binnen Engelands hoofdstad kwam. Spoedig trouwens keerde zij naar Holland terug, waar zij een goed onthaal vond bij Christiaan Huygens, sedert eenigen tijd voor goed te 's Gravenhage gevestigd; keer op keer vertoefde ze bij hem op Hofwijk, tot ergernis van des secretaris' echtgenoote, welke het schandalig vond dat iemand, die trouw aan het geloof der vaderen en galanterie voortdurend

uitstekend wist te doen rijmen, het deftige geslacht der Huygensen zoo compromitteerde. „Had een brief van mijn vrouw" teekent de journaalschrijver op 2 Mei 1693 aan; „schreef dat broêr wederom mme la Ferté buiten bij hem hadde en zijn hart wel met haar zoude kunnen ophalen, want dat men zeide dat zij niet zeer *cruelle* was." Men ziet, dat mevrouw Huygens denzelfden eigenaardigen afkeer van kwaadspreken bezat, als haar echtgenoot. Wat er tusschen den vierenzestigjarigen natuurkundige en de rijpe, doch nog steeds bevallige zwerfster op Hofdijk heeft plaats gegrepen; of eerstgenoemde zich in haar gezelschap nog tot iets anders voelde aangetrokken dan tot de middelpuntvliedende kracht der in een cirkel bewogen lichamen en den ring van Saturnus, is bezwaarlijk uit te maken. Wel staat het vast, dat hij na zijn dood op 8 Juni 1695 tot ergernis zijner familie niet alleen mevrouw de la Ferté maar ook haar viertal dochters in zijn testament bedacht heeft. Ook Christiaans vader, Constantin Huygens de oudere, bleef mevrouw Caron en de haren steeds zeer correct behandelen; elf dagen voor zijn dood, den 17[den] Januari 1687, schreef hij nog met bevende hand aan de dochters van mevrouw de la Ferté tot begeleiding eener versnapering: „Ce petit déjeûner, dont ma fille de St. Annaland s'est avisée de me régaler, me semble trop joli pour moi, qui commence à me remettre de la *boterhamme* du matin. Je vous supplie, mesdames mes chères cousines, d'agréer que je vous transporte cet illustre présent, au moins pour vous donner à rire."

Niet minder avontuurlijk was de levensloop eener andere slecht opgevoede haagsche jonge dame dier dagen, van Elisabeth Musch, door Jacob van Lennep in zijn bekenden roman met voorbedachten rade schromelijk misteekend. Haar vader, Cornelis Musch, vroeger secretaris van Rotterdam, werd, hoewel zijn nauwgezetheid in geldzaken

toen reeds verdacht was, tot griffier der Staten-Generaal benoemd en huwde in 1636, op negenendertigjarigen leeftijd, met de vierentwintigjarige Elisabeth, dochter van Jacob Cats. De beide Catsjes — zonen waren er niet — stonden bekend als goede partijen 1), en daar Musch zijn betrekking waarnam als „een der grootste openbare dieven.... die de hoogere ambtenaarskringen vroeger of later ontsierd hebben" (Busken Huet), leefde het gezin te 's Gravenhage op buitengewoon ruimen voet. Het was er de zoete inval, doch het ging er meer vroolijk dan deftig toe; de vrouw des huizes bracht de lessen van ingetogenheid, door haar vader in zoo menigen versregel den hollandschen vrouwen voorgehouden, slecht in toepassing en een pamflet van die dagen zegt dan ook verwijtend

Waar is nu vader Cats, die zoo der vrouwen plichten
IJver' heeft voorgestaan en aardig weet te dichten?
Kan hij zijn eigen kind geen lessen schrijven voor
Dat zij niet uit en smijt' noch loope buiten spoor?

In 1650 stierf Musch en twee jaren later hertrouwde de veertigjarige weduwe met Dirk Pauw, in alle stilte, om opspraken en mogelijke betoogingen te vermijden; het was toch bekend dat de tweede echtgenoot bij Elizabeth, gedurende en zelfs vóór haar eerste huwelijk, bijzonder

---

1) De nalatenschap van Cats wordt door jhr. de Jonge van Ellemeet in het *Museum Catsianum* geschat op

landerijen, gezamenlijk rendeerende *f* 6200 's jaars, à 4 % .	*f*	155.000
Zorgvliet, geschat op	»	12.000
tienden, in ronde cijfers *f* 12.510 's jaars, à 4 %	»	312.750
obligatiën, rentebrieven enz.	»	1.846.056
	f	2.325.806

Cats had dit fortuin grootendeels aan zijn vrouw te danken, als het ten minste waar is wat Vondel mevrouw Cats tot haar echtgenoot doet zeggen

Zwijgt; gij kwaamt van Kalisdijk;
Gij waart kaal en ik was rijk.

goed aangeschreven had gestaan. Het is niet te verwonderen zoo de drie dochters der voormalige mevrouw Musch in deze omgeving weinig goeds leerden en weldra eene eerste plaats innamen onder de talrijke loszinnige haagsche meisjes van de tweede helft der eeuw. Evenals vroeger de familie Musch, stond thans de familie Pauw bekend als de meest wereldsche van 's Gravenhage en den vromen was het tot ergernis dat de bekende predikant Stermont, die reeds over zijn voltrekking van het tweede huwelijk heel wat had moeten hooren, er als huisvriend bleef verkeeren. „Gaat liever," wordt hem dan ook in een blauwboekje smadelijk toegevoegd „gaat liever tot mevrouw Pauw, om te zien of de dochters in dansen wat toegenomen hebben, als bij zieke ofte andere ledematen." De jonge fransche officieren die, zooals wij gezien hebben, toen den toon aangaven, en de nederlandsche jongelui, die zich naar het voorbeeld der fransche regelden, kenden allen de drie meisjes Musch en gingen op bijzonder vrijen voet met haar om. Trok Suzanna Boudaen naar Leiden, om te fuiven met haar broeder en andere studenten, Elizabeth Musch of — zooals ze gewoonlijk naar de haar behoorende heerlijkheid genoemd werd — de vrouwe van Nieuwveen zag er niet tegen op, in de stad harer inwoning aanleiding tot schandaal te geven. „Une belle campagne," lezen we in het *Journaal* „vient de sortir de la chambre de Toot" (broeder Lodewijk) „Buat, Cabeljau, l'aîné Dorp et mademoiselle de Nieuwveen, en habit de garçon". Hoewel het roosje dus reeds een weinig verlept was, zag het zich echter voortdurend door ernstige pretendenten omringd; de Muschjes toch behoorden, evenals indertijd hare moeder, financiëel tot de beste partijen van 's Gravenhage. Het vermogen van haar vader wordt door den zweedschen gezant Apelbom op twee millioen geschat, en in de briefwisseling van tijdgenooten vinden wij Elizabeth dan ook

keer op keer uitgehuwelijkt aan noodlijdende groote heeren, Odijk o. a. Betrekkelijk laat verscheen de ritmeester Buat in het veld, die in 1664 haar echtgenoot werd. Maar zoo iemand, dan was deze goedhartige losbol, tevens bekend als stevig drinker, de minst geschikte persoon om op te treden als leidsman der verwende juffrouw Musch, die bij haar huwelijk zes noordsche koets- en zes rijpaarden op stal had staan. Zij hield dan ook gedurende haar tweejarig huwelijk de als meisje gedane beloften; „la dame qui avait été galante étant fille, le fut encore davantage, étant femme," heet het omtrent haar bij Amelot de la Haussaie. Het treurig einde van haar echtgenoot bracht in dit alles geen verandering; wij lezen althans bij denzelfden schrijver van „son veuvage, dont elle a passé une partie en concubinage avec Jouvelle, capitaine de mousquetaires." De jaren van haar weduwstaat bracht zij afwisselend te Parijs, Breda en 's Gravenhage door; in eerstgenoemde stad ontmoette haar de ontvlambare kapitein Droste, die natuurlijk aanstonds weder in lichterlaaie stond. Dàt was me een vrouw, weet hij ons te vertellen; dìe kon praten over alles en nog wat:

Indien zij wilde spreken
Van dingen van gewicht of dat zij boerten wou,
't Gezelschap luisterde naar 't geen zij zeggen zou.
Zij wendde 't onderhoud doorgaans naar haar begeeren
En kon verminderen 't genoegen of vermeeren.
Haar tegenwoordigheid was ieder aangenaam
En tot staatszaken zelfs was haar begrip bekwaam.

Met deze laatste eigenschap had haar echtgenoot, ten koste van zijn hoofd, kennis gemaakt. Ook de Witt was, volgens de correspondentie der van der Goesen, van oordeel dat mevrouw Buat „al te verstandig was ende in dit land niet en diende"; gedurende zijn leven heeft zij dan

ook haar vaderland niet meer betreden. Trouwens ook de opgewonden kapitein erkent, dat mevrouw Buat niet volmaakt was. Zij bezat namelijk een kwade tong; ze was

wat gevarelijk van aard en licht te vreezen;
Uit haren ommegang is vaak krakeel gerezen.

Aan avonturen ontbrak het haar verder niet. Minder vast in den geloove dan hare zuster in galanterie, mevrouw de la Ferté, ging zij te Parijs na 1685 tot het katholicisme over. Reeds vroeger, in 1674, was zij daar korten tijd in hechtenis verbleven, als wraak over de arrestatie, te Antwerpen, der echtgenoote van den overlooper Montbas. Ook als weduwe werd zij meer dan eens door belangstellende landgenooten in gedachte uitgehuwelijkt; de vrije liefde, met een kapitein der musketiers of een ander, scheen haar echter te bevredigen en tot een tweede echtverbintenis kwam zij niet.

X.

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat er ook in den goeden ouden tijd vrij wat kaf onder het koren liep. Wij zouden zelfs op het denkbeeld kunnen gebracht worden, dat althans het huwelijksleven in de hollandsche hoofdplaatsen door den tijd niet achteruit is gegaan, wanneer wij in een schrijven van 1678 lezen dat de meeste mannen „parlaient d'aller voir leurs femmes comme si c'étaient leurs putains", waarbij zich, honderd jaar later, een opmerking van Betje Wolff aansluit, die in *De Grijsaard* mededeelt hoe de meeste mannen „zich niet schamen met hunne maîtressen gezien te worden, maar met de vrouw, die zij voor hen verkozen en met wie zij plechtig getrouwd zijn, dat is waarlijk al te burgerlijk." Wil men nu weten, hoe zulk een plechtig huwelijk te 's Gravenhage in de tweede helft der zeventiende eeuw gevierd werd, dan leze men het verhaal dat Constantin Huygens de oudere geeft van de bruiloft zijner dochter Suzanna met haar vollen neef Philips Doublet, heer van St. Annaland, welke feestelijkheid plaats had op den 20sten April 1660. Des morgens ten negen uur gingen de vaders van bruid en bruidegom laatstgenoemde, op het sierlijkst uitgedost, in een open koets halen

en brachten hem naar de Nieuwe kerk. De vloer van het bedehuis was met prachtige tapijten bedekt en op zetels vóór den predikstoel werd door de heeren plaats genomen. Halverwege de godsdienstoefening werd de bruid binnengeleid door een jong edelman, „paré comme un soleil à midi et enfariné pour le moins de deux ou trois livres de poudre." De moeder des bruidegoms volgde, geleid door Huygens' oudsten zoon; daarop kwam mevrouw van Dorp, tante der bruid, aan de hand van den tweeden zoon van Huygens. Toen deze drie dames gezeten waren, traden binnen twee oomzegsters van Huygens en een nichtje des bruidegoms, in gezelschap van Huygens' derden zoon en twee jonkertjes; de drie jonge meisjes namen plaats tegenover de oudere dames. Na de preek werd het huwelijk door den leeraar voltrokken, waarbij alle kerkbezoekers op stoelen en banken klommen om de deftige plechtigheid goed te kunnen aanschouwen. Het jonge paar sprak in knielende houding een gebed uit; de beide vaders stegen met den echtgenoot in het eerste der gereed staande rijtuigen; de dames begaven zich in een ander en men reed naar huis, waar bruidsuikers door de openstaande vensters werden geworpen, hetgeen tot velerlei koddige straattooneeltjes aanleiding gaf. Den jonggehuwden werd geluk gewenscht en de gasten voor den bruiloftsdisch werden verzocht, zich straks tot den maaltijd van vier uur weder te willen aanmelden. Huygens verontschuldigt dit zonderlinge uur door de omstandigheid, dat het niet anders doenlijk was. Immers dineerde men op den gewonen tijd, ten twee uur, dan zou de arme jonge vrouw, wilde men althans geen zeven of acht uur aan tafel doorbrengen, genoodzaakt zijn zich op klaarlichten dag ter offerplaats te laten voeren — hetgeen, voegt Huygens erbij, reeds bij Homerus, waar Vulcaan de goden tot getuigen van zijn hoorndragerschap bijeenroept, voor min passend werd

gehouden — terwijl een avondmaaltijd hetzelfde feit veel te laat zou doen plaats hebben. Tegen drie uur kwamen de genoodigden opdagen: tien gehuwde paren of weduwnaars en weduwen, en elf spannetjes jongelui. Onder hen bevond zich de *crême* van 's Gravenhage: de Thou, ambassadeur van Frankrijk; David de Marlot — vroeger stalmeester van Maurits, vervolgens door Frederik Hendrik in verscheiden posten van vertrouwen gebezigd; in dienst der staten tot ritmeester, later tot voorzitter van den krijgsraad bevorderd — benevens zijn vrouw; François de l'Aubepine, markies de Hauterive, fransch officier in nederlandschen dienst, gouverneur van Breda en *vieux beau*. Ook de haagsche, uitgebreide familie der Huygensen leverde eene aanzienlijke bijdrage op. Men ontving in de tuinkamer; in de voorzaal was de tafel aangerecht, met twaalf muzikanten op een verhevenheid. De jonge vrouw werd door de Thou opgeleid; de maaltijd was voortreffelijk, zoodat de fransche heeren, tot groote voldoening van den traktant, zijn kok met de beste parijsche keukengrootheden gelijkstelden. Intusschen werd de danszaal in orde gebracht en met 5—600 kaarsen verlicht, tot men ten negen uur van tafel opstond en staande een praatje hield „pour se dégourdir le jarret." De jongelui geraakten daarop aan het dansen; de ouderen sloegen zittend dit vermaak gade. Na verloop van twee uren verdween een der verwanten van Doublet plotseling in gezelschap der jonge vrouw en bracht ze, door alle gasten gevolgd, naar het echtelijk slaapvertrek waar zij, onder een paar traantjes, door plundergrage handen van bruidskrans, linten, kousebanden, schoenveters enz. beroofd werd. Ondertusschen namen de aanwezigen het vertrek, huwelijksbed en nachtgoed in oogenschouw, hetgeen evenwel den echtgenoot wat lang scheen te duren, want men zag hem eensklaps opdagen, met een kamerjapon over zijn galakostuum en een

slaapmuts op het hoofd. Dit gezicht deed de nieuwsgierigen vertrekken; vooral de dames stoven zóó luidruchtig naar beneden „qu'on eut dit que le tonnerre et le diable s'escrimaient sur l'escalier." Men danste nog tot vier uur des morgens; eenige ouderen echter hadden na het bezoek der bruidskamer afscheid genomen om naar bed te gaan, en de drie-en-zestigjarige Huygens zegt, dat hij gaarne hun voorbeeld zou gevolgd hebben.

Onze hagenaar is dus getrouwd. Misschien is hij zich zelfs bij zijn huwelijk te buiten gegaan aan de belofte, door zijn stadgenoot Andries Belt in 1674 afgelegd; eene belofte, bij welker kennisneming ons de haren te berge rijzen: „Ik, Andries Belt, bezwere zoo waarachtig als de Heere leeft die hemel en aarde geschapen heeft en tot nog toe regeert, dat ik aanneme Cornelia de Pouillery en belove haar te zullen trouwen, ook nooit te zullen verlaten zoolang als mijn ziel in mijn sterfelijk lichaam leeft, zooals 't betaamt, en bijaldien dat ik haar zoude komen te verlaten, zoo wensche ik den eeuwigen toorn Gods op mij geladen te hebben en bezwere nogmaals met den eed van getrouwigheid Gods eeuwigen toorn op mij geladen te hebben, zoo ik haar ooit of ooit kwam te verlaten." Hoe het zij, met of zonder deze ontzettende verklaring, hij is de baas in huis; wanneer hij dat in het oud-hollandsche gezin niet is, ligt de schuld aan hem zelven. Alles was er op berekend aan de vrouw de plaats te geven, die Bilderdijk haar nog wenschte toegekend te zien. Bij de kerkelijke inzegening van het huwelijk werd haar ingeprent, dat zij „stille" behoorde te zijn en zich als „het zwakkere vat" te beschouwen had. Onderdanig moest zij wezen, „gelijkerwijs Sara gehoorzaam geweest is haren huiswaard Abraham, hem noemende haren heere". De amsterdamsche hoogleeraar Francius beweerde zelfs, dat vrouwen het haar lang moesten dragen en het nooit be-

hoorden te doen korten, want lang haar is „een teeken van onderdanigheid en mindere heerlijkheid, en daarom zeit de apostel, dat het der vrouw en niet den man past." In elk geval bleek toen, zeker niet minder duidelijk dan thans, dat de mannen de wet maakten. Zoo mocht in de haagsche buurt van oost-westeinde de man zijn vrouw een dracht slagen toedienen voor tien stuivers, terwijl de vrouw er dertig moest betalen als zij het haar man deed; immers in den desbetreffenden buurtbrief van 1650 wordt uit den ouden brief van 1584 o. a. gehandhaafd art. 10, bepalende: „Kwalijk huishouden, de man 10 st.; als de vrouw den man slaat, 30 st." In andere haagsche buurten werd bij huiselijke vechtpartijen ten behoeve der buren een ham verbeurd.

Maar wij bewegen ons in kringen, waar niet geslagen wordt. Des te meer wordt er gebabbeld. Uit het laatst der eeuw dagteekenen de „societeiten" of „maatschappijen", waaromtrent de *Europeesche Mercurius* in 1693 zegt, dat „de voornaamste dames in den Haag bijna alle dagen van de week bij malkander vergaderen". Ook heeren werden er heuschelijk toegelaten en onder hen bevond zich natuurlijk de langzamerhand aftakelende kapitein Droste — hij was van 1642 —; wij raden waarom:

Omdat ik met gemak daar mijn beminde zag 1).

Het was een plaats

Daar schoone jufferschap zich 's avonds vinden liet
En heeren van verstand ontbraken daar ook niet
Die, tot haar dienst bereid, behagelijk haar streelden
En ieder met de zijne een kaartje somtijds speelden

---

1) Wie nu weder die beminde van het jaar 1693 of daaromtrent geweest is, blijkt niet.

Of praatten van hetgeen was hier of daar geschied.
Ook zong een schoone stem temet een aardig lied.
Dit was een avondschool waar men kon leeren leven;
Dat onbehoorlijk was, werd nimmer daar bedreven.

Een idyllisch samenzijn derhalve; een verwezenlijking van Rabelais' „abbaye de Thélème", zou men opmaken uit de hierboven aangehaalde regels van Drostes *Overblijfsels van Geheugenis*. Maar in zijn blijspel *De minnenijd* beoordeelt hij die bijeenkomsten anders. Eene haagsche dame verdedigt zich daar tegen het verwijt van haar man, dat zij te veel in huis blijft. Zoudt ge het dan beter vinden, vraagt zij, als ik dag aan dag, tot diep in den nacht, in die damessocieteiten

zou blijven spelen,
Verliezen somtijds meer als ik betalen kan,
Tenzij dat ik besteel de geldkas van mijn man? ....
Wanneer ik dagelijks in de vergaadring kom,
Moet ik die somtijds ook verzoeken wederom.
Terwijl men binnen speelt, is 't voorhuis vol lakeien
Die met geen klein geraas hun heer of vrouw verbeien;
De straten zijn verstopt door koetsen en men scheidt,
Daar 't nevensgaande volk geen grooten lof van zeit.

Zóó mevrouw, en de meid spreekt uit ondervinding mede

Ik heb voorheen gewoond tot iemand van de vrouwen
Die deze maatschappij van lanterfanten houwen;
Die hebben het altijd gerekend voor gewin
En vonden nimmermeer verlies of schaê daarin.
Het kaartgeld, dat men trekt, kan dat genoeg verhoeden;
Men kan daar rijkelijk de onkosten uit vergoeden
Die waslicht, koffie, thee, kaars, turf en hout bedraagt;
Dan blijft er nog genoeg voor knecht en kamermaagd.

Ook uit het *Journaal* blijkt meer dan eens, dat deze bijeenkomsten zoo onschuldig niet waren als Droste ons in de dagen, toen hij daar zijn „beminde” vond, wil doen gelooven. Het saletleven der volgende eeuw, met heel zijn nasleep van galante futiliteit, kondigt zich reeds aan.

XI.

De luchtige zwier, waarmede de hollander van die dagen zijn best deed op te treden, was intusschen bij de meesten slechts een geleend kleed. Het grootste deel onzer overgrootvaders toch voelde zich te veel en was in hart en nieren te deftig, om zich in den lichten pas, dien de mode eischte, gemakkelijk te bewegen. Hooft had de verwaande woorden geschreven: „Ik, *hoewel anders van 't volk niet*, zie hun nu dezen trek af," en de journaalschrijver Huygens teekent in even verwaande termen den 18den November 1688 aan: „Te Childley was in mijn logement een fraaie, welgemaakte en beleefde vrouw, *hoewel burgerlijk*." Het zat den hollanders in het bloed, de heele zeventiende eeuw door; de meeste van die zich vrij vechtende of vrij gevochten republikeinen — Nicolaas Witsen, die een adellijken titel weigerde, vormt een gunstige uitzondering — waren kinderlijk verheugd, zoo vaak zij een klinkend praedicaat bemachtigen of een lijst van voorvaderen toonen konden. Vroeger reeds zagen wij er een staaltje van bij den, nogal onevenredig geboren, heer van Adrichem. Adriaan van der Goes is buitengewoon in zijn schik, toen hij in oude papieren verschillende

vergane leden van zijn geslacht ziet „opdonderen" 1), gelijk hij schrijft, en zijn geluk kent geen grenzen, toen hij in Frankrijk een riddermatig geslacht de Goux, van eenige eeuwen her, opsnuffelt. Koenraad Droste constateert gaarne dat hij edelman is:

Dat kan een edelman in Holland niet ontberen

zegt hij met hooge borst, wanneer hij ons mededeelt dat zijn broeder Frankrijk bezocht

Om de wellevendheid en fransche taal te leeren.

Hij beleefde er trouwens pleizier aan, want, hoewel zijn adeldom niet zonder luchtje was 2), ziet hij zich na zijn dood, op den catalogus zijner voor de auctie bestemde schilderijen, als baron betiteld. De rijkgeworden burgers, die ambachtsheerlijkheden kochten, gingen in hun vermakelijke opgeblazenheid zóó ver, dat zij de blijde inkomste der groote heeren van vroeger nabootsten en zich bij hunne verschijning in het dorp of gehucht, waaraan zij hun nieuwen naam ontleenden, deden vergezellen door een bontgekleeden lakei die, in plaats van den voormaligen heraut, penningen strooide. De vreemdelingen kenden ons zwak en staken er niet ongaarne den draak mede. Toen Oldenbarnevelds schoonzoon, de heer van Veenhuizen, den franschen gezant de Buzanval om een adellijken titel lastig viel, schreef deze aan de Villeroy: „Il est malade

1) Dit werkwoord, thans uitsluitend in de gebiedende wijs gebezigd en alsdan gevoegelijk te vervangen door «verdwijn», komt in de 17de eeuw in verschillende tijden en wijzen en in juist de tegenovergestelde beteekenis voor. In het dagboek van Jan van Riebeek, eersten commandeur der Kaap, lezen wij telkens, zoo vaak hij zich ongerust maakt over het uitblijven van verwachte schepen: «hoop, zij spoedig zullen opdonderen.»

2) Gelijk hij naïevelijk in eene aanteekening erkent: «Anno 1643 werd mijn vader kapitein en in de acte van prins Hendrik wordt hij jonker genoemd.»

d'une maladie épidémique de ce pays, qui est de vouloir avoir des lettres de chevalerie; le mal est venu d'Angleterre, où la feue reine a fait quelques chevaliers de ce pays."

Onze hagenaar is dus, vooral na zijn huwelijk, waarschijnlijk een deftig man geworden. Deftig in zijn correspondentie; deftig bij gelegenheden waar het etiquette geldt. De vorm der briefwisseling in het tijdvak, dat wij behandelen, is meedoogenloos plechtig. De onderlinge brieven der zeer aan elkander gehechte gebroeders van der Goes beginnen onveranderlijk met „Mijnheer," om even onveranderlijk te eindigen met „UEd. dienaar." Salomon Pereira schrijft aan zijn bijzit Sofie van Noordwijk, bij wie hij een kind heeft of staat te krijgen, een kattebelletje waarin zeven keer „UEd." voorkomt. Even ernstig vatte men alle vraagstukken van voorrang op. George Rataller Doublet verhaalt ons in zijn dagboek, op 28 Maart 1654, hoe hij in gezelschap van de Witt van het haagsche stadhuis naar de statenvergadering wandelde, „en als ik, na een weinig samenspraak, hem wilde geleiden, zoo wierd ik des verhinderd door zijne overdadige beleefdheid, niet willende de hooger hand nemen en ik liever willende van hem af te scheiden dan ze hem niet te geven." Maar hoe deftig onze hagenaar ook mocht geworden zijn, althans éénmaal 's jaars zou hij nog wel uit zijn slof zijn geschoten, en dat was gedurende de haagsche kermis. Dáár was het dan ook verbazend gezellig. Niet meer zóó gezellig als honderdvijftig jaar vroeger, toen men van de gelegenheid gebruik kon maken om lieden, tegen wie men iets had, ongestraft naar de andere wereld te helpen; immers de justitie dier tijden was gewoon van doodslagen, „gecommitteerd in de kermisse," remissie te verleenen. Karel V had dit echter in 1545 verboden en sedert moest men er tegen kunnen om met personen, die men niet luchten of zien kon, in één draaimolen of wafelkraam te zitten. Maar prettig was

het er nog altijd en te begrijpen dat de jongeheeren, die te 's Gravenhage „op 't fransche kostschool lagen", in het begin van Mei naar huis begonnen te schrijven om kermisgeld en daarbij modellen bezigden als hieronder vermeld:

Mon très-cher et très-honoré père,

A bien fêter notre foire
Je me dispose aujourd'hui;
Mon père est prié de croire
Que j'ai grand besoin de lui.

S'il voulait m'ouvrir sa bourse
Et me faire un beau présent,
Que je bénirais la source
De tout mon contentement.

Si j'obtiens de la monnaie
Pour bien passer ces jours-ci,
Je ferai durer la joie
Jusqu'au prochain samedi.

Mais la foire étant passée
Je retourne avec plaisir
A l'étude accoutumée
Pour répondre à ton désir.

Het is bekend hoe Willem III, den 10den Mei 1689, te Londen tot zijn secretaris zeide: „ik gaf er *f* 100 000, ja wel *f* 200 000 voor, als ik nu eens, als een vogel, kon overvliegen naar de haagsche kermis"; hoe hij er, een jaar later, weder over begon, „alsof nog gaarne aan den Haag dachte". De hagenaars van hun kant waren van oordeel, dat de prins bij de kermis behoorde; toen de latere koning van Engeland in 1661 de Meimaand te Kleef doorbracht, schreef Rivet aan Huygens: „on dit que le peuple se formalise de ce que notre petit maître n'a point

été au kermesse de la Haye." En de haagsche dames, die de haagsche kermisweek aan het hof te Londen doorbrachten, zullen althans in de eerste jaren na 1688 ook nog wel eens aan de kermispret gedacht hebben; zij gevoelden zich immers in het nieuwe vaderland niet spoedig tehuis en één harer beklaagde zich op 28 Mei 1690 bij 's konings secretaris, „dat de engelsche vrouwen van de koningin tegen haarlieden spijtig en hoovaardig waren; dat de koningin óók heel engelsch werd." Zij zullen zich dan, in de vreemde en nog niet vertrouwelijke omgeving, hebben voorgesteld hoe de kermis op Zondag na kruisvinding begonnen was, na Vrijdags te voren van half een tot een uur des middags met de klok van het stadhuis ingeluid te zijn om eene week later weder uitgeluid te worden — symbool dat de haagsche kermis, al mocht men er zijn medemensch niet meer overhoop steken, nog steeds eene vrijplaats was, waar de boeven uit de buurt onbelemmerd mochten verschijnen. Bovendien werd een houten kruis geslagen aan de posten der ophaalbruggen, die toegang tot 's Gravenhage verleenden, ten teeken dat gedurende deze vrije jaarmarkt niemand, die van buiten de stad binnenkwam, om eenige burgerlijke schuld persoonlijk aangehouden noch ook zijn goed in beslag genomen kon worden. Dan begon de pret; niet alleen de eigenlijke kermis, maar ook de verlichting van den tuin achter den St. Jorisdoelen, waar de deftige hagenaars des avonds heengingen; en, niet de minste aantrekkelijkheid, de feestelijke optocht der schutterij. In de eerste jaren van het stadhouderloos bewind was deze tevens eene aanleiding tot oproerige manifestaties der grootendeels prinsgezinde schutters; zij schoten de hun opgedrongen statenvlaggen aan flarden en bedreven tal van andere baldadigheden. Overigens waren de oefeningen, die vóór den optocht weken achtereen gehouden werden, het

voorwendsel tot allerlei uitspatting. Doedijns schrijft daaromtrent in een *Haagsche Mercurius* van 1699: „De burgerij staat toekomende kermis op te trekken, waartoe zij haar ernstig oefent, tot leedwezen van de vrouwen en kinderen, die dikmaals niet te eten hebben, terwijl 't hoofd van de familie zich in de herberg zóó opvoert, dat het met den kop gekweld raakt." Maar de optocht wàs mooi. Tusschen de gelederen marcheerden kleine jongens en meisjes, die men „trosjes" noemde; de uniformen van officieren en manschappen blonken en schitterden om het zeerst:

Kapiteins gelijk als graven,
Meest in zachte zij gekleed,
Dat vol goud en zilver blikkert,
Nu de zon daar wel op flikkert.

Dat alles kostte veel geld en eens trok dan ook een gallig poeët, Jeroense, den luisterrijken optocht uit een venster van den Doelen gadeslaand, het volgende knorrige rijmpje op het glas

Hier trekt de burger op met pluim en piek en staal,
Met allerlei geweren
En hoofsche en zijden kleeren.
Maar och! dit trekken trekt de geldbeurs bijster kaal.

Doch in het brein van een rechtgeaarden kermisvierder kwamen dergelijke mistroostige gedachten niet op. Men moest dan ook een onverbeterlijke brompot wezen, om zich niet opgewekt te gevoelen te midden dier wereld van koorddansers, potsenmakers, acrobaten, goochelaars, polen met dansende beren, savoyaards met marmotten, marskramers, doedelzakblazers, liedjeszangers, kaartleggers, planeetlezers en wat al niet meer. Kapitein Droste was er natuurlijk het eerst bij en aanschouwde er tot zijn verbazing een hond die verstaanbaar sprak, doordien zijn meester hem bij den strot hield en zóó kneep

Dat hij in woorden deed veranderen zijn knorren.

Voorts een paard, dat door tikken met den hoef het uur aangaf; een schilderij met beweegbare poppetjes, die in een kar reden en den hoed afnamen; een haven waar scheepjes in- en uitzeilden, eereschoten lossend waarvan men knal en vlam hoorde en zag, en nog veel meer moois. In het Voorhout stond de „Opera, hier wel bekend;" een „recommandeerder" slaat op het koperen bekken en kondigt aan, dat men spelen zal „met nieuw muziek, *l'Euroop galante*." Daarnaast het perspectiefspel, waar men door kijkglaasjes vreemde landen en steden ziet. De beroemde familie Scheele geeft hare verrichtingen op de slappe koord ten beste en wordt aanbevolen door de woorden

't Is nooit gezien of nooit gehoord,
De Scheele danst hier op de koord.

Café-concerts, met den minder weidschen naam van „zoetelaarstent"; beestenspellen met olifanten; walen met rarekieken, schreeuwend

Allons, messieurs! sa, sa, courage!
Hier is de fraaie Jean Potage!

Op het Binnenhof waren geplaatst de schilderij- en boekenkramen; op het Buitenhof de goud-, zilver- en zijdekramen; op den Vijverberg werd allerlei soort negotie gedaan. Kees Krabber staat er met een kraam neteldoek van tien stuivers de el; Hans Mop met appelsinen; Teunis Barberos met koek.

Wat begeer je uit den hoek?
Delftsche of goudsche tafelkoek?
Wil je baksel van Schoonhoven?
Wil je knap- of doorgekloven?
Wil je amsterdamschen smaak?
Wil je deventersche kraak?

Frans Smul, vroeger danser in de opera, loopt met een „bandelier met flesschen" rond om slokjes te verkoopen; monsieur Civetkat, met zijn marsje voor het lijf, biedt tandpoeder, *fleur d'orange* (na 1672), reukfleschjes en speelkaarten aan; een kwakzalver, uitgedost als duitsch rijksgraaf, met een opgedirkte juffer en een page bij zich, vent middelen tegen alle kwalen, tegen booze geesten, tegen den dood; rijfelaars vormen een uitstalling van zilver of wat daarvoor doorgaat en verloten het, onderwijl een kermishoudend meisje haar vrijer aldus aanspreekt:

Milde Lubbert, 'k moet je vragen,
Wil je niet een kansje wagen
In de rijfelaarderij
Daar veel prijzen op een rij
Zijn te krijgen of te halen?
Gouwe koppen, zilverschalen,
Bekers, spiegels mooi verguld,
Voorts wat oog en lust vervult.

Maar het meisken ligt blijkbaar met den loterijhouder figuurlijkerwijze onder één deken. Zij neemt op Lubberts kosten een lot en wint een fraaien prijs, doch de volgende liefhebbers, die gretig haar voorbeeld volgen, komen bedrogen uit, waarom dan ook keer op keer, doch vergeefs, door de stedelijke regeering „trek-, lot- of rijfelkramen" verboden werden. Onschadelijker is het vermaak, aangeboden door madame Tournee, die draait als een molen, of door monsieur Ranversee, die op het hoofd staande „zijn kouwe schaal" gebruikt; door een gasconjer, jongleerend met een tafelbord op de punt van zijn degen; door een egyptische pyramide van zes man, op welker top een kleine jongen als een weerhaan rondgiert. De fransche Jean Potage reikt de hand aan den engelschen Jack Pudding, de duitsche Hanswurst verbroedert zich met

den italiaanschen Pulcinello, terwijl Pekelharing en Spring-in-'t-veld, de hollandsche potsenmakers, naast Jan Klaassen met zijn poppenkast, meester Lam den goochelaar en Harmen den vuurvreter een schoon geheel vormen. En tusschen die allen zitten of bewegen zich, naar gelang der door hen vertegenwoordigde specialiteit, de bedelaars van verschillenden rang en stand. Bovenaan verdreven of door den oorlog verarmde vreemde edellieden, die hun adelbrieven toonen aan wie ze lezen wil, doch straks voor de rakkers van den schout de authentieker striemen op hun rug zullen te ontdekken hebben. De bescheiden bedelaar zit met een kijkkastje; de vieze wikkelt zich in bebloede en etterige doeken. Een wijf, dat razend heet, wordt aan een ketting rondgeleid; een kerel loopt in verroeste ijzeren boeien en vertelt, dat hij zeven jaar bij de Turken of Algerijnen slaaf geweest en door een wonder verlost is. Van tijd tot tijd wijkt de menigte uiteen om doortocht te verleenen aan de schoutendienaars, een arrestant met zich voerend. Ieder toch moest, naar de mate zijner krachten, medewerken tot verhooging van den luister der haagsche kermis en de betrapte misdadiger werd dan ook langs de spellen en kramen naar het spinhuis gevoerd, als welgemeende bijdrage van overheidswege tot de openbare vreugde.

En het bovenstaande geeft nog slechts weder, wat men op alle kermissen te zien kreeg; het gewone menu van den jaarlijkschen feestmaaltijd. Maar hoeveel fraaier nog, wanneer af en toe een extra schotel werd aangeboden; wanneer men eens iets te zien kreeg, waarvoor het menschelijk verstand, hoe geslepen ook, eenvoudig stilstond en dat men dan ook slechts met botte verbazing kon aanstaren. Zóó gelukkig waren b.v. de kermishoudende hagenaars in Mei 1679, wien het geestverheffend schouwspel werd geboden van een „waterspoeger", omtrent wien

Jacob Hennin in zijn *Zinrijke gedachten, toegepast op de vijf zinnen*, ons mededeelt: „Ik heb gekend een napolitaan van geboorte, die zich om geld liet zien; die nam twee emmers met schoon water ende ontknoopte zijn wambuis geheel los, ende goot alsdan wel een honderd gemeene glazen van ditzelfde water in zijn maag, zeggende, na het ingieten van eenige glazen: dat is zoodanig gedistilleerd water; en zijn maag dan vol gegoten hebbende, stelde zijn handen in zijn beide zijden ende gaf dan met een zeer groote borste twee à drie groote stralen als uit een fontein tegelijk uit zijn keel en mond op, die wel acht à tien ellen hoog en ver sprongen, zijnde iedere straal ook bijzonder van couleur, reuk en smaak, ende hij gaf 't met zulke kracht in de glazen, dat hetzelve water ofte veranderde wijn boven de glazen uitschuimde en sprong. Hij gaf van 't zelfde ingedronken water weder in de glazen witte, roode, spaansche ende andere wijnen, ook brandewijn, anijs, jenever, rozenwater en meer andere, elk met zijn volle reuk en smaak, en wierd ook bij vele menschen in haar neusdoeken medegenomen, die eenige dagen daarna nog naar 't zelve water waren riekende." Mephistopheles' kunstje in Auerbachs kelder alzoo. Dàt was nog iets anders dan een meid zonder armen of een kalf met twee koppen of een dwerg met een waterhoofd! Het genieten van deze voorstelling schijnt voorbehouden te zijn geweest aan de tusschen 1650—1700 levende stervelingen; immers ook in 1651 zag Evelyn te Parijs een anderen „waterspouter, who, drinking only fountainwater, rendered out of his mouth in severall glasses all sorts of wines and sweet waters."

Is het wonder dat, waar dergelijke dingen te zien waren, ook de deftigste hagenaar voor eenige dagen los werd en aan het pierewaaien ging? Dat gedurende de kermisweek aanschouwd werd hoe

de prinses palatijne
Danst vroolijk in 't rond op de wijs van domdijne;
De Witt, voor geen engelsche vloten verschrikt,
Vergeet bij een wafel het eeuwig edict?

Dat genoemde, anders niet in de eerste plaats om zijn losheid vermaarde staatsman, in 1654 met lust en ziel de kermisvrijer was van gravin Margaretha van Nassau, die bij Brederode was komen logeeren om kermis te houden? Dat in later jaren de prinses van Oranje, vóór ze koningin en weder „heel engelsch" was geworden, er pret in had zich gemaskerd tusschen de gemaskerde haagsche dames te bewegen die de kramen bezochten en dat zij, vreezende ondanks het masker herkend te worden, verscheidene malen daags van toilet wisselde? Het gemaskerd zijn gedurende de kermisweek kon trouwens bezwaar opleveren, gelijk in 1687 bespeurd werd door den ontvanger Ellemeet, die er twee huishoudens op nahield. Nu had iemand aan een duitschen markgraaf, die óók aan het kermishouden was, juist de geschiedenis van die twee vrouwen verteld, en de markgraaf vond de geschiedenis zóó amusant dat hij, toen de gemaskerde Ellemeet zelf hem eenige oogenblikken later aansprak, niets beters te doen had, dan ze hem onmiddelijk over te vertellen. De gemaskerde Ellemeet vond de historie veel minder aardig.

XII.

Maar na de kermisweek werd het luchtige kleed der dwaasheid weder tegen de zondagsche plunje der deftigheid verwisseld. De werkzame hagenaar kon weer aan den arbeid, de ontevredene opnieuw aan het mopperen gaan. Want mopperaars zullen er toen óók wel geweest zijn, en ze waren er nòg slechter aan toe dan de tegenwoordige. Laatstgenoemden toch kunnen hun overkropt gemoed luchten door aan dagbladen ingezonden stukken, doch de hagenaar van de tweede helft der zeventiende eeuw miste dat spuigat. Niet dat het hem sedert 1657 aan een courant ontbrak. Als eersten haagschen courantier ontmoeten we, in dat jaar, den gentenaar Gerard Lodewijk de Macht, die op het huis te Westerbeek aan den Loosduinschen weg woonde. Hij was een zeer onbescheiden man die de trouw der beëedigde ambtenaren, wanneer zij belangrijke staatsstukken onder handen hadden, op een zware proef stelde. Ook op zijn eigen betrouwbaarheid viel weinig staat te maken; immers zoo vaak authentieke bescheiden hem in den steek lieten, zag hij er geen bezwaar in zelf officieele mededeelingen of nieuwstijdingen te vervaardigen en daarmede niet alleen zijn lezers, maar ook de regeering op

een dwaalspoor te leiden. Weldra werd hij dan ook „inhabil" verklaard om verder „nouvelles" te drukken, en het land uitgezet. Tien jaren later ontmoeten wij Chrispijn Hoeckwater, boekverkooper in de Poten, in *De groene tent*, als uitgever der stedelijke courant. Dit blad, op een half vel in klein folio gedrukt, droeg den titel van *Haagsche posttijding*, was met het stadswapen versierd en verscheen, in twee kolommen, des Dinsdags en Zaterdags. Ook hij verviel nu en dan in drukpersdelicten, maar kwam er telkens met een reprimande of geldboete af. Zijn opvolgers waren Johan Rammazeijn, Johan van Vely en Daniel Goselle, tot in 1690 J. F. du Tour verlof ontving, de posttijdingen in het fransch uit te geven. Behalve deze, op vaste dagen verschijnende bladen, had men nog de op onbepaalde tijden uitgegeven Mercuriussen, als de *Haagsche Mercurius*, *behelzende vermakelijke*, *satirieke*, *galante*, *stichtelijke*, *politieke*, *academische*, *emblematische en andere reflexiën*, *gemaakt op de voorvallen van dezen tijd*, door H. Doedijns, van 7 Augustus 1697—9 September 1699 in 115 nummers verschenen. Voorts de *Nieuwe oprechte Haagsche Mercurius*, *behelzende satirieke*, *politieke en academische reflexiën*, van 25 Mei—4 September 1699 uitgegeven door den zevenentwintigjarigen haagschen advocaat Cornelis van Bijnckershoek. In de nummers van dit blad kwam meer onstichtelijks voor, dan van Bijnckershoek in later jaren als president van den hoogen raad kon verantwoorden, weshalve hij dan ook de *Ooievaartjes*, gelijk ze in de wandeling genoemd werden, trachtte te vernietigen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat het ook in het 's Gravenhage van vóór twee eeuwen aan periodieke bladen niet ontbrak. Maar de mededeelingen, die zij bevatt'en, werden uitsluitend door de redactie verstrekt; geen ingezetene nam tot hen zijne toevlucht om op de fouten van stads- en staats-

bestuur te wijzen. Anders, in die dagen als thans, gelegenheid te over voor hem, die het wel eens aardig vond zich in een courant te uiten, waar het hem nooit gegeven zou zijn dit in openbare colleges te doen. Men kon klagen over de onderscheiden verrichtingen der „societeit," het in 1587 opgerichte regeeringscollege, bestaande uit gecommitteerden van den hove van Holland, de kamer van rekening en de stedelijke regeering, aan welk college het dagelijksch bestuur der plaats was opgedragen. Over de daaronder ressorteerende straatverlichting, hoewel die, eerst in 1638 door de gemeente met drieëndertig lantaarns ter hand genomen, in het laatst der eeuw reeds door tweehonderd werd behartigd. Over den eenigen wagen tot straatbesproeiing, onder Willem III in werking gesteld. Over de brandweer, bovenal vóór 1688, in welk jaar aan Jan van der Heijden de levering werd opgedragen van acht spuiten, later door meer gevolgd. Over de hygiënische maatregelen, genomen bij het ontstaan van besmettelijke ziekten 1). Zoo brak in 1654 een hevige pest uit, die tot 1656 duurde. Reeds dadelijk werd iemand aangesteld ten einde de letters P P op de besmette huizen aan te brengen en de losloopende honden te dooden, terwijl later twee personen werden benoemd om de aan de ziekte bezwekenen met wagens te vervoeren naar de kerkhoven van Eikenduinen, Scheveningen en Rijswijk. Zij moesten daartoe eene bijzondere soort van wagens bezigen, doch mochten niet meer dan *f* 1 voor ieder lijk rekenen, terwijl aan anderen het lijkenvervoer verboden was. In 1656 werd een pestmeester aangesteld op eene jaarlijksche bezoldiging van *f* 500, verminderd tot *f* 200 toen de ziekte afnam. In 1661 brak deze wederom uit, doch begon eerst hevig te worden in 1664, als wanneer een pestdokter

1) Vgl. Bijlage III.

werd benoemd tegen *f* 400 's jaars; later kwam daarbij, op het dubbele traktement, een tweede. Gecommitteerde raden stelden bovendien voor, om barakken op te richten, ten einde de zieken te huisvesten, doch hiervan is niets gekomen.

Dat was al heel wat, maar er was nog meer. Men kon mopperen over de waterververschíng. Wel is waar werd de in 1642/43 gegraven Prinsegracht verheerlijkt als

Een gracht, die aan den Haag zóóveel ververscbing geeft,
Dat men bij zomertijd nooit stinkend water heeft,

maar toch dateert van 30 Mei 1696 de klacht: „de grachten geven stank van zich" en lezen wij voortdurend van trouwens niet uitgevoerde plannen dienaangaande. In 1670 werd besloten, aan het eind der Prinsegracht een sluis te leggen ten einde de doorspuiing te bevorderen, hetgeen echter onvoldoende geacht werd en onverricht bleef. In 1693 werd de medewerking van Delflands hoogheemraden ingeroepen om de noodige hoeveelheid water door het Amersgat aan te voeren en daarom toestemming te verleenen tot den aanleg van drie verlaten, respectievelijk ten oosten der Poeldijksche brug tegenover de 's Gravenlandsche vaart; ten zuiden van de brug tegenover de holle wetering; achter het huis te Westerbeek. Hoewel Delfland geen bezwaar had, bleef ook dit plan onuitgevoerd. Dan kon men nog klagen over de talrijke bedelaars des daags en de onveiligheid der straten des nachts; dit laatste was er althans eenigszins op verbeterd, sedert in 1684 een aantal klapwakers waren aangesteld, die des nachts de plaats doorkruisten. Nog zullen er wel ontevredenen zijn geweest, toen een keur van 30 Januari 1666 gelastte dat ieder de voor zijn huis liggende sneeuw had op te ruimen binnen twee maal vierentwintig uur op boete van *f* 3, onder bepaling dat de bewoners eener gracht, die de sneeuw op het ijs daarvan wierpen, moesten zorgen vooraf een bijt

te houwen van drie voeten in het vierkant. En niet alleen de betrekkingen met de gemeente, ook die tusschen particulieren en leveranciers waren in dat tijdvak al evenmin als thans onveranderd rooskleurig. De haagsche melkboer en boterverkooper waschte zijn melk en zoutte zijn boter even goed als Breederoo's Lichte Wegge, en op een deftig bruiloftsmaal gebeurde het dat

Gehakte lever was gebakken in een korst,
Die men voor pauwevleesch of wildbraad eten most.

Slechte betalers waren er óók al; in eene catalogus van boeken, die op 2 Mei 1668 door Abraham de Hondt op de groote zaal zouden verkocht worden, vindt men gedrukt:

„Aan den kooper:

Dewijl bij dagelijksche experientie meer en meer bevonden wordt dat er velen zijn, dewelke den boekverkooper maanden laten naloopen, de boeken gehaald hebbende en niet betalen, zoo zegge bij deze, dat direct noch indirect geen boeken en zullen worden gegeven als met contant geld of binnen den tijd van drie weken zullen moeten worden gehaald, of bij manquement van dien, tot hare schade wederom zullen worden verkocht."

Erger was het wanneer het telkens gebeurde, dat aan de post toevertrouwde brieven zoek raakten. En dit geschiedde keer op keer, in stadhouderlijke tijden met de correspondentie van staatsgezinden en omgekeerd. In de briefwisseling der prinsgezinde gebroeders van der Goes wordt in 1659 en volgende jaren telkens geconstateerd, dat tusschen 's Gravenhage en Weenen brieven zijn opgehouden; men troost zich met de gedachte, dat men tal van lotgenooten bezit. Tijdens Cromwell was zelfs de correspondentie der gezanten niet veilig en men maakte, tot verzending daarvan, dan ook vaak gebruik van andere

middelen dan de post. Men zou zich ook vergissen als men meende, dat de regeering van het republikeinsche Holland vóór 1672 schroomvallig was maatregelen te nemen, die men slechts onder het drukkendste despotisme zou verwachten; bij twijfel hieromtrent raadplege men de resolutie van Holland van 3 Augustus 1652:

„Last aan den procureur-generaal en de andere officieren: 1°. in de veerschuiten en anderszins door expresse personen te informeeren op hen die seditieuse propoosten voeren of verbreiden; 2°. de seditieuse personen aan de poorten der steden te doen aanhouden; 3°. de drukkerijen te bezoeken en daar waar zij merkelijke suspicie vinden, de letters en persen naar zich te nemen; 4°. alle goede ingezetenen bij notificatie te animeeren en te waarschuwen op zoodanige personen regard te nemen en ze bekend te maken, met belofte van recompense."

„Met belofte van recompense". Men was in die dagen, spoediger dan thans, van hoogerhand bereid tot het verleenen van geschenken in geld, hetzij dan, gelijk in het bovenstaande geval, tot belooning van verdachte diensten, of wel, zooals in het volgende, tot schadevergoeding wegens teleurgestelde, niet onwettige verwachtingen. In 1691 recommandeert Willem III met een eigenhandig schrijven uit Dieren aan den magistraat van 's Gravenhage zekeren Louis Mellin voor de betrekking van postmeester. Aangezien op dat oogenblik een dergelijke betrekking niet beschikbaar was, werd de brief ter griffie gedeponeerd. Den 7den October 1696 kwam vacant de directie der posterijen op Groot Brittannië, in 1660 voor den tijd van zesenveertig jaren geschonken aan de heeren Quinteyn de Veer en Jacob van der Hoeven. Benoemd werd echter niet de prinselijke candidaat, maar de minderjarige Willem van Schuylenburgh, zoon van een oud-burgemeester der plaats, zooals in de aanstelling gezegd wordt „uit een

singuliere genegenheid" voor den vader, met de bepaling — wij leven in den tijd der contracten van correspondentie — dat gedurende de minderjarigheid van den zoon de betrekking door den vader zal worden waargenomen. De teleurgestelde Mellin beklaagde zich hierover zóó sterk, dat de magistraat een brief ter verontschuldiging aan Willem III schreef, zeggende dat de betrekking reeds vóór 's prinsen schrijven aan den benoemde beloofd was. In het volgende jaar — het blijkt niet wat daartusschen is voorgevallen — werd de zaak met Mellin geschikt, terwijl van de gelegenheid gebruik werd gemaakt om Cornelis van Schuylenburgh, Willem's broeder, binnen de combinatie te loodsen en bij vooroverlijden van laatstgenoemde met het postmeesterschap te belasten. Mellin zou ontvangen eene som van *f* 12500, waarvan *f* 7500 te verstrekken door den ouden van Schuylenburgh. De overblijvende *f* 5000 zouden worden betaald, voor de helft uit de opbrengst van gezegde posterij, voor de wederhelft „bij provisie gelicht uit de ijzeren kist, berustend ter kamere der heeren burgemeesteren, onder deze conditie, dat dezelve somme zou worden gerestitueerd en aan de kist gerembourseerd bij dengene, die met de eerste posterij, in het toekomende te vaceeren, zou worden gebeneficeerd." Mellin was met deze vernuftige oplossing zeer ingenomen en schreef dan ook aan burgemeesteren een beleefden franschen brief, behelzende dat hij volkomen tevreden was met zijn „cinq mille écus" en niet zou nalaten, den koning of den graaf van Portland in te lichten omtrent de door hem ondervonden nette bediening.

XIII.

Men klaagde, behalve over de reeds vermelde onderwerpen, niet het minst over de dure tijden. Als officier bezat men wel middelen om daaraan te gemoet te komen en zijne niet overdadige bezoldiging wat aan te dikken. De fraaie woning in het Korte Voorhout, thans no. 7, is gebouwd door den van soldaat tot luitenant-generaal opgeklommen en door den oorlog schatrijk geworden Stackenberg; die woning bezat dan ook in de wandeling den beteekenisvollen naam van „Boerenzweet". Ook in vredestijd was er wel iets op te vinden; men hield namelijk zijn regiment beneden de vereischte sterkte en deed het voltallig schijnen door het in dienst nemen van huurlingen, die verdwenen zoodra de soldij was uitbetaald. Dit misbruik was zóó algemeen, dat het een naam voerde: het houden van *morte-payen*. Maar de gewone burger kon dit kunstje niet toepassen en vond dan ook, dat hij veel te veel op te brengen had aan belastingen. Deze waren te drukkender, daar ze een zeer ongelijksoortig samenstel vormden; de staten van Holland toch volgden de op zichzelve loffelijke gewoonte om bij het opnemen ook van geringe geldsommen afzonderlijke of verhoogde middelen in te voeren tot

bestrijding der rente. Maar ook zonder dat waren de lasten hoog en keer op keer ontmoeten wij dan ook zwaartillende beschouwingen dienaangaande. Adriaan van der Goes doet in 1668 met de zijnen eene reis naar de spaansche Nederlanden om wandtapijten te koopen, maar slaagt daarin niet, hetgeen zijn boeder Willem eigenlijk gelukkig vindt, omdat toch, schrijft hij, „de tijden niet schenen te zijn om de huizen op te schikken, dewijl dat maar alleen dienen kan tot verlokking om nog meer geschat en geschoren te worden." In dezelfde correspondentie wordt het voorgesteld, als zouden katholieken en zij die buiten de regeering staan ongelijk zwaar belast worden. „Neef Adriaan van der Goes" heet het „staat op 1230 gulden, die dit jaar nog eens zal moeten betalen in September, dat is samen 2460 gulden, behalve halve verpondingen en schoorsteengelden; de heer van Matthenes 4800 gulden van dit jaar; de president Beaumont, die meer als 600 000 gulden aan goed heeft, geeft niet meer als 400 gulden ieder half jaar; de heer van Noordwijk, die nu wel 30000 gulden 's jaars heeft, geeft maar tegen 100 000 gulden." Men houde hierbij in het oog, dat de familie van der Goes zelve katholiek was; het huis in de Molenstraat behoorde onder de vele te 's Gravenhage, waar de aanhangers van het oude geloof hun verboden bijeenkomsten hielden, die trouwens in den laatsten tijd niet te lastig gevallen werden. De vrede van Munster was voor de roomschgezinden eene teleurstelling geweest; immers herhaaldelijk had men laten verluiden dat de plakkaten, tegen de uitoefening van hun godsdienst genomen, vooral eene politieke strekking hadden, daar men met het oog op sommiger spaanschgezindheid van hunne bijeenkomsten gevaar duchtte voor den staat. Met den vrede, werd gezegd, zou dat gevaar ophouden, en de katholieken hoopten dat de koning bij de onderhandelingen te hunnen behoeve de noodige

voordeelen zou weten te bedingen. Deze hoop bleek ijdel en bittere klachten, dat de koning ze aan hun lot had overgelaten, werden dan ook in de eerste jaren na 1648 vernomen. Nieuwe plakkaten werden uitgevaardigd; ook de groote vergadering nam een besluit tegen de uitoefening van den katholieken godsdienst en voor tal van calvinistische ijveraars was dit alles nog niet voldoende. Maar naarmate de tijd voortschreed, werd men verdraagzamer of leerde althans zich in het onvermijdelijke schikken. Steeds zeldzamer werden plakkaten en resoluties; steeds zwakker derhalve klaagtonen en remonstranties. Gedurende het laatste vierendeel der eeuw werd zelfs niet meer gedacht aan een algeheel verbod van godsdienstoefening. In sommige plaatsen bezaten de katholieken officieële kerken met orgel en altaar, al moest daarbij alles vermeden worden wat in het oog loopen of aanstoot geven kon. Deze betere toestand was voor een deel ook toe te schrijven aan de meer vaderlandsche gezindheid der geestelijken, vooral der vicarissen. Zoodoende ontaardde de verdrukking der katholieken langzamerhand in een geldquaestie; meer en meer werd het gewoonte dat zij eene jaarlijksche recognitie aan baljuw en schepenen betaalden, waartegen dezen zich verbonden hun geen belemmeringen in den weg te leggen. Terwijl Amsterdam, waar eene dergelijke recognitie niet gevorderd werd, ten deze eene gunstige uitzondering maakte, lezen wij in een verslag van de la Torre van 1656, dat men te 's Gravenhage niet alleen aan den officier en zijn substituten, maar ook aan den advokaat-fiskaal van het hof voor de conniventie aanzienlijke sommen moest betalen. In laatstgenoemde plaats werden vooral de woningen der katholieke gezanten voor de uitoefening van den roomschen godsdienst gebezigd, en de staten sloten de oogen. Den 14^den^ Juli 1662 werden zij door het hof verwittigd, dat in het paleis van wijlen

den koning van Bohemen — thans deel uitmakend van het ministerie van financiën — waar de fransche gezant d'Estrades zijn intrek zou nemen, een localiteit werd ingericht „zeer spatieus, om kerksgewijze verwulfd te worden," maar men besloot het bij de bestaande plakkaten en verordeningen te laten. Vijf jaren later was het de gezant van Portugal die ergernis gaf, omdat in zijn huis aan de straat godsdienstoefening werd gehouden, zoodat de voorbijgangers het konden hooren. Aan gecommitteerde raden werd opgedragen, den gezant „discretelijk" te verzoeken of hij, ten einde schandaal te voorkomen, de oefening niet in een ander vertrek kon doen plaats hebben. Later schijnt men de gezanten geheel ongemoeid te hebben gelaten, ofschoon bekend was dat de oefeningen druk werden bezocht; als bewijs diene dat de vloer der ruime kapel, die de keizerlijke gezant de Berka in zijne woning had doen bouwen, in 1690 ten gevolge van het groot aantal aanwezigen inzakte. De herroeping van het edict van Nantes bracht slechts hier en daar, en dan nog voor kort, een minder gunstigen tijd voor de nederlandsche katholieken met zich. In Holland vooral bespeurde men daarvan weinig, waartoe hun offervaardigheid ten behoeve der gerefugieerden — te Leiden b.v. brachten zij *f* 3000 bijeen — niet weinig medewerkte.

Zoo derhalve de ontvangers der belastingen, voor de katholieken bovendien de heeren van den gerechte, steeds gereed stonden de gevulde buidels onzer voorvaderen te verlichten, aan den anderen kant bezaten die voorvaderen weder middelen om de buidels te vullen, welke aan hun nazaten onbekend zijn. De effectenhandel was nog in zijn opkomst. Nationale fondsen werden te Amsterdam eerst in 1672 verhandeld; het waren schuldvorderingen ten laste van verschillende provincies der Unie, die de Staten-Generaal aan den keizer van Duitschland in betaling wilden

geven ter vervanging van een subsidie in geld. Het spreekt van zelf, dat die stukken in het zoo wisselvallige jaar hunner verhandeling aan gedurige schommelingen onderhevig waren. Maar men behoefde die schommelingen niet te baat te nemen om in een omzien naar hartelust rijk te worden. Men had de fortuin slechts voor het grijpen. Zoo vervoegde zich in 1667 bij een Zwitserschen scheikundige te 's Gravenhage een eenvoudig gekleed, onbekend, latijn sprekend man die, zijn rok openslaande, vijf gouden schijven ter grootte van een tafelbord toonde, aan groenzijden koorden om zijn hals hangende. Zij waren, naar hij voorgaf, uit lood vervaardigd en met drie stukjes eener zwavelkleurige stof, welke hij bij zich droeg, zou hij duizend en meer ponden goud kunnen maken. De Zwitser ontving, na langdurig aanhouden, een zeer klein stukje dezer stof ten geschenke en vervaardigde er goud mede, bijna zoo zuiver als dat der rozenobels, dat voor het beste werd gehouden. De onbekende verdween even geheimzinnig als hij gekomen was en scheen daarvoor goede redenen te hebben, want lieden van staat verklaarden dat, zoo zij hem konden vatten, het niet malsch met hem af zou loopen; zij zouden hem eerst zooveel goud doen maken, als zij noodig hadden, en hem daarna doen ophangen. Ook de staat had de handen slechts uit te strekken naar de schatten, hem door duizendkunstenaars aangeboden. Te Weenen stierf in 1668 een man, die onder zijn papieren een door hem uitgevonden middel naliet om Holland jaarlijks, zonder eenig risico, millioenen te doen winnen. Zijn erfgenaam was gezind dit plan voor 50000 rijksdaalders aan de staten te verkoopen, maar men hoort er niets meer van.

Een eigenaardig middel, om zich in tijden van financieelen nood contanten te verschaffen, was het te gelde maken van vast goed bij wijze van verloting. Zoo werd

in 1639 te Beverwijk „een zeer plaisant huis bij lotinge vermand." Nooit echter geschiedde dit op zóó aanzienlijke schaal als in 1694/95 bij de zoogenaamde loterij van Giessenburg, waarin ook tal van hagenaars betrokken waren. Het plan ging uit van Gijsbert Johan van Hardenbroek, heer van Hindersteyn, lid der staten van Utrecht, die aan chronische geldverlegenheid leed en daarom het goed in Holland, hem door zijn vrouw, Anna Maria van Marlot, aangebracht, wenschte te verzilveren. Het was echter niet gemakkelijk, grondeigendom tot een aanzienlijk bedrag, tenzij beneden de waarde, te verkoopen; immers de drukkende lasten maakten het bezit van vaste goederen, die niet te verhelen of aan de belasting te onttrekken waren, weinig gezocht. Deze omstandigheid nu bracht genoemden grondbezitter op het denkbeeld eener loterij. Door middel van twee makelaars te Amsterdam en één te Utrecht liet hij bekend maken, dat zou gehouden worden eene „lotinge van verscheiden considerable zoo heerlijke als andere vaste goederen en contante penningen, zooals op den 3^den^ December ouden, of op den 13^den^ nieuwen stijl 1694 getrokken zal worden binnen de stad Amersfoort." De onderneming bevatte 5000 loten van *f* 100 bankgeld. Binnen acht dagen nadat in de courant kenbaar zou zijn gemaakt dat de loterij compleet en het getal der loten vervuld was, moest de koopprijs van het genomen lot in de Amsterdamsche wisselbank gebracht en op rekening der Amersfoortsche loterij gesteld worden. Er waren 628 prijzen; de eerste en voornaamste bestond uit „de vrije heerlijkheden van Giessenburg en Giessen-Nieuwkerk, met alle privilegiën, prerogatieven en pertinentiën, rendeerende nu jaarlijks *f* 3018.12,8" welk bedrag na het overlijden van een drietal personen zou vermeerderd worden met eene som van *f* 1927. De volgende prijzen, van no. 2—24, bevatt'en eveneens vaste goederen, met twee uitzonderingen. No. 8 wordt

beschreven als „een levendige canonicale prebende, met supplemente in den kapittele van den Dom t' Utrecht, doende jaarlijks *f* 969 vrij geld .... Uit hoofde van deze prebende is men gequalificeerd om te komen in het eerste lid van de Ed. Mo. heeren staten 's lands van Utrecht." No. 11 was „een tourprebende in den kapittele van den Dom t' Utrecht," insgelijks verscheidene voordeelen bevattend; voorts waren er tal van prijzen en premiën in geld. Het voorzichtige Nederlandsche publiek scheen echter de kansen, door de loterij den deelnemers aangeboden, niet gunstig te vinden; slechts een zeer gering aantal loten werd genomen. De trekking had dan ook niet, volgens aankondiging, in December 1694, maar eerst in Augustus 1695 en op gewijzigde voorwaarden plaats. Niet *f* 500000, maar slechts *f* 400000 werd van de loten geïnd, terwijl niet veel minder dan het ingebrachte weder werd uitbetaald; bovendien zou de trekker van den hoofdprijs het recht verkrijgen, desverkiezend de geschatte waarde daarvan in geld te ontvangen.

Deze nieuwe voorwaarden veranderden de zaak; de loten werden gretig genomen en uit alle provincies, uit Holland en 's Gravenhage niet het minst, stroomde men gedurende de trekking naar Amersfoort. Een in die dagen te Amsterdam vertoevend Italiaan, Seti, schrijft daaromtrent: „Tout ce grand monde logeait tant chez les particuliers qu'aux hôtelleries, dont le grand nombre qui se trouve dans une si grande ville n'empêche pas que les hôtes ne fussent obligés de donner des lits jusqu'au plus haut étage de la maison et tout près du toit, et cette espèce de gens mangeait et buvait à merveille." De trekking duurde, met twee zittingen daags, meer dan een maand. De hoofdprijs werd getrokken door twee amsterdammers, „Hilletje Santvoort, getrouwd met den bakker op den hoek van 't Hoedemakerspad, gewezene dienstmaagd van Pieter Jansz. Molenaar, die de helft daarvan mede toekomt." Zij kozen,

liever dan den bezwarenden grondeigendom, de geschatte waarde van *f* 72000, zoodat van Hardenbroek bleef zitten met zijn heerlijkheden, waarvan hij zich eerst in 1697 door verkoop ontdeed.

De zaak lokte al spoedig navolging uit. Nog eer de trekking geëindigd, zelfs nog vóór de hoogste prijs uitgekomen was, den 2den September 1695, werd aan de hierboven vermelde drie makelaars door de regeering van Amersfoort octrooi verleend voor een nieuwe loterij, en ook in andere provincies kwamen zóóveel liefhebbers opzetten, dat de staten van Holland reeds bij plakkaat van 24 December 1695 het verspreiden zelfs der biljetten van notificatie van elders uitgeschreven loterijen verboden. Gelijk meestal in dergelijke gevallen, baatte dit verbod echter niet.

XIV.

Hierboven zagen wij, dat de hagenaar van de tweede helft der zeventiende eeuw wel eens, en soms terecht, zal gemopperd hebben over bestaande toestanden en tekortkomingen. Maar aan den anderen kant zal hij ook wel eens, en vaker wellicht, hetgeen de stad zijner inwoning aanbood goedgekeurd en bewonderd hebben. Bewonderd waarschijnlijk niet Spinoza, van 1669—1671 woonachtig op de Veerkade, het derde huis van af de Paviljoensgracht; in het laatste jaar verhuisd naar de bekende woning op die gracht, waar hij in 1677 overleed en zijn inboedel den 4den November voor *f* 390.14 verkocht werd. Evenmin, op enkele uitzonderingen na, dien anderen stadgenoot in zijn laatste jaren, Nicolaas Heinsius, een der beste vertegenwoordigers van de philologie welker schepter, van Frankrijk in onze handen overgegaan, in de volgende eeuw aan Engeland zou ten deel vallen om daarna tot heden aan Duitschland te behooren. De laatste trok wellicht, meer dan de eenzelvige wijsgeerige brillenslijper, de aandacht omdat hij, ondanks zijn geleerdheid, een volmaakt man van de wereld en zelfs meer dan wenschelijk wereldschgezind was, welke eigenschap hem dan ook in

wilden echt bij eene zweedsche predikantsdochter, Margaretha Wullen, een zoon deed verwekken, later als schrijver van *De vermakelijke avonturier* bij zijn tijdgenooten algemeen bekend. Maar zoo de meeste hagenaars hun groote mannen al niet naar waarde wisten te schatten, de liefde voor hun stad bracht ze ertoe, lichter dan thans te bewonderen wat deze voor hun oppervlakkige blikken opleverde. Het brommend latijnsche opschrift, boven de afbeelding voor de oorspronkelijke uitgaaf van Huygens' *Zeestraat* geplaatst, gaf toen slechts den indruk weder dien dat werk algemeen maakte, al waren ook bij den aanleg de geopperde bezwaren grootendeels hersenschimmig gebleken. De aanblik der tusschen 1648—1656 voor een bedrag van *f* 440.649 gebouwde Nieuwe kerk — waaraan de hagenaar van het eind der negentiende eeuw, „venu trop tard dans un siècle trop vieux", niets bijzonders vindt — brengt van der Does in een stuipachtige opgewondenheid en doet hem met geestdriftige vervoering uitroepen

Dat geestelijk paleis, dat kostelijke werk,
Dat zwaar gebouw, hetgeen geen steunsels of pilaren
Heeft onder zijn gewelf en evenwel de jaren
Zóó wel zal uitstaan naar 't gevoel der timmerliên,
Alsof 't van steunsels en pilaren was voorzien,

waarbij hij, als ware deze dithyrambe niet voldoende, aanteekent: „De Nieuwe kerk is gebouwd zonder een eenige pilaar, dat een wonder schijnt voor alle vreemde bouwmeesters." Op het gebied der bouwkunst maakte 's Gravenhage trouwens een goed figuur met Pieter Post, een haarlemmer van geboorte die Maurits van Nassau naar Brazilië vergezelde, waar hij de kerken en andere gebouwen van Olinda in vestingwerken en huizen voor Mauritsstad, nu Fernambuco, herschiep. Later vestigde hij zich te 's Gravenhage op de Amsterdamsche Veerkade,

waar hij op 2 Mei 1669 overleed, na door van der Does bezongen te zijn als

De schrandre Post, die zóóveel nieuwigheden toont,
Die zóóveel huizen op 't papier weet voor te stellen,
Dat hij elk, die 't maar ziet, naar timmeren doet hellen
En grooten bouwlust maakt, schoon dat er niet en was.

Volgens het haagsche kohier van den 1000sten penning in 1654 heette hij fabriekmeester of architect der hofplaats. Hij was de bouwmeester der huizen van Maarten Harpertsz. Tromp, thans paleis van wijlen prins Frederik der Nederlanden, en van den griffier der Staten-Generaal Buyseroo, op den zuidelijken hoek van het Korte Voorhout; van het hofje van Nieuwkoop en het Mauritshuis; tevens, met of onder Jacob van Campen, van de Oranjezaal in het huis ten Bosch. Voorts, buiten 's Gravenhage, van het huis Zwanenburg te Halfweg, het kasteel Vredenburg in Noord-holland, de waag te Gouda en het stadhuis te Maastricht. De schilderkunst was, behalve door haar wereldberoemde namen, vertegenwoordigd door verscheidene mindere goden, die zich vooral op het portret toelegden. Zoo had men Mytens, in het Westeinde nabij het Gouden leerhuis, dat bij tijdgenooten hoog aangeschreven stond maar waarvan wij niet veel weten; hij schilderde vooral dames, in antiek kostuum dan wel staande bij een fontein of bloemstuk

't Zij hollandsch of romeinsch, gelijk zij zelf begeeren.

Voorts Hammerman, Baens, Volleven. Andere genres beoefenden Alida Wolffsen en Johannes Tielius, de laatste als vertegenwoordiger eener richting die misschien het meest tot het verval onzer schilderkunst heeft bijgedragen, die der fijne, porselein- en wassenbeeldachtige navolgers van Dou; navolgers, die omstreeks 1700 met Adriaan van der Werff, Filips van Dyck, Willem van Mieris hun hoogste

triomfen vierden. De kunst maakte niet allen rijk en onder de broederen bevond zich wel eens een hongerlijder; zoo bezitten wij een merkwaardig contract, gesloten tusschen den zeeschilder Pieter Croost — van wien een goed stuk in het gemeentemuseum aanwezig is — en den haagschen bakker Jasper van der Pen, waarbij eerstgenoemde zich verbindt binnen één maand te leveren „een zeker stuk schilderij op een doek, één roe grooter als den doek van Gabriël van Montfoort, waarop bij hem, Croost, geschilderd zal zijn de vloot in Duins, voor welke schilderij de voorn. van der Pen belooft aan den voorn. Croost te leveren een jaar gedurende iedere week dertien stuivers aan brood; en zoo de voorn. van der Pen meer brood aan hem, Croost, komt te leveren als de voorn. 13 st. 's weeks importeert, daarvoren zal hij, Croost, aan denzelven van der Pen mede leveren kunst van schilderijen." Dat heet eerst schilderen om den broode! Overigens werden ook na 1648 de goede kunstenaars uit de zuidelijke Nederlanden in Holland zeer gewaardeerd; zoo werd de brusselaar Gaspard de Crayer uitgenoodigd voor de Oranjezaal Maurits en Frederik Hendrik te schilderen, zegevierend uit den slag bij Nieuwpoort terugkeerend. Maar de katholieke schilder, gewoon voor roomsche kerken en abdijen te arbeiden, had weinig lust zijn penseel te leenen om de zegepraal van het protestantisme onder leiding van Oranje te verheerlijken. „Le sujet" schreef dan ook Constantin Huygens de oudere „est trop huguenot et orangeois pour être exécuté dans Bruxelles."

In de tweede helft der eeuw waren de haagsche schilders allengs een afzonderlijken stand gaan vormen. Vóór dien tijd toch waren ook vele werklieden tevens kunstenaars en het haagsche St. Lucasgilde bestond dan ook vóór 1650 uit kunstschilders, graveurs, glasschilders, grofschilders en stoelenmakers. Toen de glasschilders langzamerhand

glazenmakers werden, begonnen de kunstschilders en graveurs zich in dit allegaartje, waarvan ook andere bestanddeelen ontaardden, minder tehuis te gevoelen en dienden bij de plaatselijke regeering een verzoekschrift in om een afzonderlijk gilde te mogen vormen. Aldus werd besloten en aan de schildersbroederschap *Pictura* een nieuwe gildebrief in zesentwintig artikelen verleend. Den 25sten Maart 1656 werd de eerste vergadering van het genootschap boven de waag op de Prinsegracht, hoek Groote markt, gehouden. In 1682 werd de broederschap vervormd tot academie waar naar het leven geteekend zou worden. Willem Doedijns, zoon van een haagschen burgemeester en later zelf lid der plaatselijke regeering, gaf den eersten stoot en de haagsche teekenacademie was gevestigd, ten behoeve waarvan kort daarna de vertrekken boven het koornhuis op de Prinsegracht beschikbaar werden gesteld.

XV.

Het tooneel te 's Gravenhage voerde tusschen 1650 en 1700 een wisselvallig bestaan. Onder Willem II bloeiden, ondanks den tegenstand der predikanten, treur- en blijspel; zoolang

de preekstoel zich verstond met Gringalet,
Was den komediant het spelen niet belet,
Mocht Dido, mocht Lucrees in schuur 1) of kaatsbaan
[stenen.

's Vorsten belangstelling, die een eigen franschen troep bekostigde doch zich wel eens meer op de vrouwelijke leden daarvan dan op het spel richtte, ging zóóver, dat de Fransche gezant la Thuylerie zich erover beklaagde; de prins, schrijft hij, was nooit te vinden als hij hem over staatszaken wilde spreken en moest dan op de jacht, in den schouwburg of op de kaatsbaan gezocht worden. De troep schijnt zeer goed te zijn geweest; in het *Journaal* althans vinden wij op 6 Juli 1649 aangeteekend dat de schrijver te Parijs *Le Menteur* zag spelen, maar niet

1) De pikeurschuur op het Buitenhof, evenals de aangrenzende kaatsbaan soms tot het geven van tooneelvoorstellingen gebezigd.

beter dan te 's Gravenhage. Na Willems dood kwam daarin verandering; de predikanten triomfeerden tijdelijk en Constantin Huygens de oudere kon in een sneldicht zeggen

Men bant het kamerspel ten lande uit, als een zonde,
Die zwakke zondaren tot meerder zonde ruit.
Ik straf de wetten niet, maar als het aan mij stonde,
Ik bande 't keukenspel en 't kelderspel vooruit.

Het fransche tooneel werd gesloten niet alleen, maar alle tooneelvoorstellingen werden daar verboden; een verbod dat zeven jaar in stand bleef. In het najaar van 1657 verleende het hof van Holland, tot groote vreugde van hagenaars en vreemdelingen, aan den verdreven troep, die bijeen gebleven was en in de zuidelijke Nederlanden een toevlucht had gezocht, verlof om gedurende den aanstaanden winter te 's Gravenhage voorstellingen te geven. Waarschijnlijk in de kaatsbaan werd daartoe een loods opgeslagen, waar de eerste loge aan de rechterzijde voor de koningin van Boheme bestemd was, naast welke de fransche ambassadeur de zijne deed inrichten. Aan de overzijde bevond zich de loge der prinses royaal, weduwe van Willem II, en daarnevens die van den spaanschen gezant. Deze bijzonderheden zijn ons bekend uit een brief, door den toenmaligen franschen ambassadeur bij de republiek, de Thou, den 2den October 1657 aan den secretaris van staat van buitenlandsche zaken te Parijs, de Brienne, geschreven, om te toonen dat hij er ook ditmaal in geslaagd was, zijn voorrang boven den spaanschen vertegenwoordiger te handhaven. De hervatte fransche voorstellingen duurden intusschen slechts een vijftal jaren; gedurende het bange daarop volgende tijdvak 1662—1678 werden geen tooneelvoorstellingen, van welken aard ook, te 's Gravenhage geduld. Na den vrede van Nijmegen werd het fransche

tooneel niet alleen heropend, maar genoot het de rechtstreeksche ondersteuning van Willem III, die het een subsidie van *f* 5000 's jaars deed toekomen. Wij lezen zelfs van eene fransche opera, omstreeks 1683 opgericht door den muziekmeester Carel Martinelli, die daarvoor een uitsluitend, van tijd tot tijd verlengd verlof verkreeg. Nog altijd werd voor deze voorstellingen van een der beide lokalen op het Buitenhof, de pikeurschuur of de kaatsbaan, gebruik gemaakt; eerst nadat in 1702 de nieuwe fransche schouwburg in de Casuariestraat was opgericht, voerden nederlandsche tooneelisten op het Buitenhof den schepter.

Van deze laatsten ontmoeten wij in 1660 te 's Gravenhage een vast gezelschap onder directie van Jan Baptist van Fornenburg, vader van Suzannetje Batist, Drostes eerste liefje. De troep voerde treur- en blijspelen op, o. a. omstreeks 1662 *Tragedie ofte ongelukkige liefde van de koninginne Dido, gemaakt door J. van der Does, rechtsgeleerde*; waarschijnlijk ook de klucht van *Duifje en Snaphaan*, door den directeur zelven vervaardigd. Op 10 October 1678, na de hierboven vermelde zestienjarige schorsing, verwierf dit gezelschap van de plaatselijke regeering en kort daarop ook van het hof van Holland, ondanks den tegenstand der predikanten, eene nieuwe vergunning om voorstellingen te geven, waarvoor de ondernemer aan de armen der stad *f* 200 betaalde met belofte van een gelijke som uit te keeren, wanneer de fransche tooneelisten hem niet te veel benadeelden. De hollandsche schouwburg bevond zich toen op den Dennenweg, die in het door ons behandelde tijdvak onmiddelijk achter de Kloosterkerk aanving en dus ook de tegenwoordige Kazernestraat bevatte; bij resolutie van 17 November van genoemd jaar werd aan het gezelschap het monopolie daarvan toegekend, zoodat geen andere troep er zou mogen spelen dan tegen vergoeding,

terwijl de directeur van zijn kant zich verbond van elk verstrekt entréebiljet twee stuivers uit te keeren. Deze retributie werd echter later kwijtgescholden, op grond dat de fransche tooneelisten, door de voorspraak van den prins, daarvan vrijgesteld waren. De prijs der zitplaatsen in den bak, aanvankelijk van vier schellingen, werd later tot één schelling verminderd. Op de kermis ontmoette men bovendien den troep van den amsterdammer Jacob van Rijndorp, eveneens directeur, treur- en blijspeldichter, tevens lid van *Nil volentibus arduum*. Van zijne hand is o. a. het gelegenheidsstuk *Koning Willem zegepralend in Ierland*, dat ook alhier werd opgevoerd.

De oude kunst der rhetorica gaf gedurende het tweede gedeelte der zeventiende eeuw te 's Gravenhage haar laatsten snik. De haagsche rederijkerskamer *de Korenbloem* had keer op keer een meispel *Tot lof van 's Gravenhage* opgevoerd, waarbij de spelers uit de openbare kas behoorlijk beloond werden. Doch sedert 1670 werd door den magistraat aan de broederen geen ondersteuning meer verleend en de kamer kwijnde weg. Wel trachtte in 1677 een haagsch rederijker, Jacobus de Roy, de oude rijmfeesten te doen herleven, maar hoewel enkele naburige kamers nog eenmaal te 's Gravenhage bijeenkwamen en haar rijmfeest vierden, had de zaak geen verder gevolg.

Wij vermeldden zoo even het bestaan eener fransche opera te 's Gravenhage. Wij kennen weinig bijzonderheden daaromtrent, hetgeen waarschijnlijk samenhangt met het onmuzikale van de nederlanders dier dagen. Een duitscher, Ambros, heeft in zijn *Geschichte der Musik* gezegd: „Das Jahrhundert von 1450—1550 verdient in der Musikgeschichte recht eigentlich den Namen des Jahrhunderts der Niederländer." Een eeuw later was er van dat fraais niet veel meer over en Constantin Huygens de oudere kon omtrent de beoefening der muziek, zonder onrechtvaardig te wezen,

in 1656 aan de Villiers schrijven: „Il n'y a que moi en ces provinces qui se mêle de ce beau métier jusqu'à la composition", en aan Du Mont, vier jaar later: „Apparemment on croit en France que la Hollande et la Moscovie sont également brutales et barbares, et qu'il faut des coups de fouet pour nous déniaiser en musique."

XVI.

De hollander van de tweede helft der zeventiende eeuw zag voorzeker niet minder nieuwe zaken, dan zijn nazaat van twee eeuwen later. En daar hij in de geschiedenis der ontwikkeling van het menschelijk geslacht in velerlei opzichten nog een jongen, vaak zelfs nog een kwajongen was, leverde de aanschouwing van al dat nieuwe hem telkens een naïef genot op, anders dan aan ons, die langzamerhand zijn gaan vinden dat het zoo behoort en het kwalijk nemen als het niet snel genoeg geschiedt. Een hedendaagsch *fin de siècle*-mensch, kennis makend met eene nieuwe, overstelpende toepassing op het gebied der wetenschap, gevoelt heel iets anders dan de kinderlijke verrukking, waarmede de *fin de siècle*-schrijver in den *Haagsche Mercurius* op 29 November 1698 een paar kameleons in de prinselijke menagerie te Honselaarsdijk begroet: „Velen hebben geoordeeld, dat men deze schepselen maar vond in 't rijk der fictiën, maar hier ziet men de realiteit van de zaak." Kan men zich voorstellen dat tegenwoordig een hagenaar uit de hofkringen de haagsche straten in rijm brengt, gelijk Constantin Huygens de oudere deed, en omtrent een der buitenwijken, het Nachte-

gaalspaadje — thans de Parkstraat — in een noot aanteekent dat de vogel, waaraan het zijn naam ontleent, aldaar „voor weinige jaren voor 't eerst gehoord" werd? Deze jeugdige frischheid van geest, deze ongekunstelde vatbaarheid voor indrukken, waren ongetwijfeld een bron van velerlei genietingen, maar zij leverden ook de schaduwzijde op dat men vaak, zonder voldoend onderzoek, zich ingenomen toonde met nieuwigheden die later zouden blijken zoodanige matelooze verheffing niet te verdienen en juist door haar in de toekomst allerschadelijkst te werken. Een voorbeeld hiervan is de thee, bij hare verschijning hier te lande ook door de geneeskundigen met zóóveel opgewondenheid ontvangen en toegediend, dat het geslacht van heden er in een verstoord zenuwstelsel wellicht de nadeelige gevolgen van ondervindt. Een dokter uit die dagen noemt de thee „een secreet voor alle ziekten en krankheden." Een hoogleeraar, de uit de *Anatomische les* bekende Nicolaas Tulp, drukt zijn patiënten op het hart, vooral veel thee te drinken; dan zouden zij lang leven en voor kwalen en pijnen bevrijd blijven. Dr. Bontekoe, een alkmaarder die van 1672—1679 te 's Gravenhage praktizeerde, later in Duitschland zijn fortuin zocht en vond, liet de ongelukkige stervelingen, die raad bij hem kwamen zoeken, vijftig, honderd, tot tweehonderd koppen thee daags drinken — men zeide dat hij daarvoor, evenals voor het schrijven van zijn *Tractaat van het excellentste kruid thee*, door de Oostindische Compagnie goed beloond werd 1). Met de thee was 's Gravenhage

1) In Frankrijk had trouwens eveneens misbruik van thee plaats, al lezen wij daar niet van tweehonderd koppen daags. Madame de Sévigné schrijft daaromtrent uit Vichy: «La princesse en prend douze tasses tous les jours. Cela, dit-elle, la guérit de tous ses maux. Elle m'assura que M. le landgrave en prenait quarante tasses tous les matins. — Mais, madame, ce n'est peut-être que trente? — Non, c'est quarante; il était mourant, cela le ressuscite à

overigens Parijs voor, al verschijnt ze ook ten onzent eerst betrekkelijk laat. Nog in 1655 geeft Johan Nieuwhof, van de Oostindische Compagnie, in zijn *Zee- en landreize door verscheidene gewesten van Oost-Indië* de volgende beschrijving van dit kruid, waaruit blijkt dat het toen nog aan de nederlanders onbekend was: „In 't begin van den maaltijd" (voor de muren van Kanton geboden aan een nederlandsch gezantschap, waarvan de schrijver deel uitmaakte) „werd aan de gezanten, gelijk de grooten 's lands en hooggeplaatste heeren aldaar gewoon zijn te doen, als zij iemand op 't heerlijkst willen onthalen, het boonensap of zekere drank, dien de Chineezen *Cha* of *The* noemen, geschonken. Deze drank wordt van het kruid *The* aldus bereid: zij laten een halve handvol van dat kruid in schoon water lustig opzieden; bij het doorgekleinde afziedsel, zoo heet als zij dat verdragen kunnen, gieten zij warme zoete melk, omtrent een vierde gedeelte, met een weinig zouts, dat zij dan met elkander heet inslurpen." Te Parijs behoorde onder de eerste verbruiksters mevrouw Caron, wegens haar voortdurende betrekking op Holland. De schrijver van het *Journaal* bestelt in 1664 uit de fransche hoofdstad aan zijne familie te 's Gravenhage „une belle cassette, de celles qui contiennent tous les outils pour cuire et prendre le thé," ten behoeve van maarschalk de Grammont, die er de koningin van Polen mede verrassen wilde. Zijn broeder Christiaan schrijft uit dezelfde plaats op 18 Maart 1667: „Il faut que le thé soit bien cher, si je ne puis avoir 2 ℔ pour 37 fr. J'en eus autant pour 36, avant que partir pour ici, qui était très bon et l'est encore, car il m'en reste encore la moitié." In de

---

vue d'oeil.» De straks te behandelen chocolade wordt in hare brieven minder geprezen. «La marquise de Coëtlogon prit tant de chocolade, étant grosse l'année passée, qu'elle accoucha d'un petit garçon noir comme un diable, qui mourut.»

rekeningen der haagsche buurtmaaltijden komt de thee het eerst voor in 1679, onder den naam van „vrouwtjes-tabak, gezegd thee" en wederom in 1681 als „vrouwtjes-tabak, anders thee." Voorloopig konden alleen de meer gegoeden zich het genot ervan verschaffen, want behalve dure thee en beste suiker bracht dat genot met zich een nasleep van prachtig ingelegde tafeltjes, japansche kopjes en schoteltjes, fijne confituren, gouden vorkjes en lepeltjes enz. Ook dit veranderde echter allengs, en in de laatste jaren der eeuw werd te 's Gravenhage thee met melk aan tafeltjes langs de straat verkocht.

De koffie, ongeveer twintig jaren na de thee ten onzent verschenen, werd, hoewel niet zóó breidelloos in de hoogte gestoken als de laatste, eveneens met groote ingenomenheid ontvangen. Dr. Bontekoe, die in verband met zijn betrekking tot de Compagnie alles groot zag, noemt ze een geneesmiddel tegen scheurbuik, keelgezwellen, koliek, podagra, kwade gal, stinkenden adem, roode oogen en nog eenige andere kwalen. Ook in den *Haagsche Mercurius* lezen wij: „Het koffiewater wordt bij de koffiebroers en koffiezusters gehouden voor een zeer medicinalen drank, sustineerende dat de kleine adstringeerende kracht versterkt de tonique beweging." Hetzelfde blad gewaagt ook van „'t beminde kakelwater, dat de klappeisters haar huishouden doet verwaarloozen." Dat ook het misbruik van dezen drank niet onopgemerkt bleef, blijkt uit het werkje, door den amsterdamschen boekverkooper Timotheus van Hoorn in 1701 uitgegeven en onder den titel van *Gedebaucheerde en betooverde koffie- en theewereld* dat misbruik, doch te vergeefs, trachtend te bestrijden.

Ook chocolade werd door de hagenaars gaarne gedronken, hoewel niet in zulke vervaarlijke hoeveelheden als koffie en vooral thee. Als genees-, althans huismiddel, vinden wij het vermeld waar Willem III aan zijn secretaris

mededeelt, hoe hij zich gedurende zijn eerste verblijf in Engeland onwel gevoeld had, hetgeen op raad van Jacobus II was geweken door het gebruik van chocolade met melk, water en eieren. Op 26 Januari 1689 schrijft Huygens uit Londen aan zijne vrouw om hem, tegen de komst der prinses, vijfentwintig pond chocolade te zenden. Dergelijke bestellingen konden duur worden; althans op 3 April 1690 moest hij voor zestien pond, die hij uit Holland had ontboden, *f* 3 per pond betalen aan de belasting-gaarders van het Customhouse. Hij was overigens zeer keurig op het gebruik van dien drank en noodigde een bekende uit „om chocolade, die Bentinck had doen maken, tegen mijne te proeven."

De tabak had reeds een eeuw vroeger het pleit gewonnen. In het begin der zeventiende eeuw aanschouwde men overal „tabakskroegen" en was de tabakshandel belangrijk genoeg, om in 1615 een proef te nemen met eigen bouw in het amersfoortsche. De korte pijpjes met kleine koppen, met vingerlange stelen, bij den geringen man „van aarde en klei gebakken", bij den vermogende van zilver, waren tegen het midden der eeuw vervangen door de goudsche pijpen met langen steel. Het baatte niet of nog in 1646 de zuidnederlandsche geestelijke Adriaan Poirters in *Het masker van de wereld afgetrokken* tegen het rooken te velde ging, zijn betoog samentrekkend in de woorden: „Van de toebak sterven de varkens, te weten als de bak toe is, en de menschen varen er niet veel beter van" — — het verderfelijke kruid was zóó geliefd, dat ter dood veroordeelden „op de ure des doods voor eene groote weldaad achtten, dat zij van den scherprechter nog een pijp tabak kregen."

XVII.

Gelukkig waren er andere natuurproducten, welker krachten men toen voor het eerst leerde kennen en met heilzamer gevolg toepaste. Daaronder bekleedt een eerste plaats de kina, waaromtrent op 30 November 1663 in het *Journaal* gevonden wordt: „Je plains le frère fébricitant, car j'en ai aussi tâté une fois. Je peux pourtant espérer au kinkina, dont nous venons de voir un bel effet." Aan het gebruik ervan waren echter bezwaren verbonden en de geneeskundigen pasten het middel in den aanvang slechts met schroom toe. Een der van der Goesen somt die bezwaren op: „eerst purgeeren en laten, als het genomen hebben, wachten haar 21 dagen zeer nauw, zonder eenig vleesch of eieren te eten." En in Engeland aarzelden de geneesheeren het Karel II toe te dienen, tot dr. Short, „being reputated a papist", den koning van de voortreffelijkheid ervan overtuigde.

Dat het den hagenaars ook toen niet aan huismiddeltjes ontbrak, waarbij het in de eerste plaats op goedgeloovigheid aankwam, leert een remedie tegen tandpijn, tusschen de bladen van het handschrift van het *Journaal* gevonden. Op een papiertje leest men de woorden: „Quand le lièvre

va aux champs, la queue levée, le cul ouvert, mettez votre nez dedans, vous n'aurez jamais mal aux dents." Een dergelijk papiertje werd, opgerold, in het oor des lijders gestoken en de pijn was verdwenen. Maar het middel moest door een man op eene vrouw worden toegepast, terwijl eerstgenoemde den inhoud van het papiertje niet mocht kennen. Als onfeilbaar middel tegen heupjicht vindt men aangegeven het bij zich dragen van een beentje uit het achterstuk van een schaap. Zeer gewaardeerd bij onderscheidene kwalen was het *aurum potabile* of drinkbaar goud, aan Frederik Hendrik toegediend en vermeld in het werk van den hagenaar Helvetius: *Traité des maladies les plus fréquentes et des remèdes spécifiques pour les guérir.* Het was ook zeer gewild als *cordiaal*, d. i. hartversterkend of levenverlengend middel en bestond, naar men thans meent, uit één atoom goudchloried, één atoom chloornatrium en één atoom water. Voorts het „Veneetsche" — venetiaansche — „theriakel", bestaande uit vierenzestig middelen, alle in poedervorm gebracht en voornamelijk bij pest en verwante ziekten aangewend. Zóó gewaardeerd was dit kwakzalversmiddel, dat den 22sten November 1667 te 's Gravenhage werd aangesteld een „intendant over de dispensatie van theriaca, daarvoor hem jaarlijks tot een tractement van vijftig guldens was toegevoegd," en dat het op groote schaal werd nagemaakt door parfumeurs, die hunne waar listiglijk onder den naam van driakel aan den man trachtten te brengen.

Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat de geneeskunde nog op een lagen trap van ontwikkeling stond. En inderdaad, hoewel reeds in 1628 William Harvey na twaalf jaren voorbereiding den grooten bloedsomloop wereldkundig had gemaakt, het zou nog twee eeuwen duren eer de wetenschappelijke geneeskunde haar intrede deed. De haagsche doktoren van het eind der eeuw leeren wij kennen

uit het koks- en botteliersgekijf van twee hunner, Schoon en Eyben, waaruit wij vernemen: „Hoeveel Galenische apotheek-doctoren ziet men niet, welker kelen, door morgendrank verhit (te weten *Apothekers aqua vitae etc.*, dat morgenaas en pensioen voor *recipe*), namiddags om verkoeling uitzien en, hun maag met wijn opgevuld hebbende, met vol geladen buiken, *morbo caduco laborantes*, geen rooi houdende langs de straten, *motu contrario* en naar de huizen der lijders heen zwieren, met welke de voorbijgaanden, de vingers op dezelve al guichelende wijzende, alsdan den spot drijven; *verba non tangunt cutem.*" Dat dit oordeel niet te hard is, blijkt uit de woorden: „vitium proh dolor! in medicis plus saepius conspicitur", door een Leidschen hoogleeraar uitgesproken. De apothekers komen er in bovengenoemd twistgeschrijf niet beter af, „als hebbende zelfs, aleer tot leerling in de hoogeschool tot Leiden mij begaf om de waardigheid van doctor te verkrijgen, al over de acht jaren in die morshuizen gewoond en dien drek gehanteerd, de bedorven, verouderde, vervalschte en beschimmelde enkele — enkelvoudige — geneesmiddelen behandeld en aan lijders op *recipe* uitgedeeld, en duizendmaal de vervalsching der compositiën aanschouwd en zelfs op ordre dier morsbazen de handen daartoe gebracht en die zoo valsch bereid." Weinigen der laatsten wisten dan ook hun beroep tot wetenschap te verheffen, gelijk die haagsche apotheker Frederik Ruysch, gehuwd met eene dochter van Pieter Post, die, in 1661 aangesteld, drie jaren later te Leiden in de geneeskunde promoveerde, te Amsterdam in 1666 tot praelector in de anatomie, in 1685 tot hoogleeraar in de plantkunde benoemd werd. En de haagsche chirurgen, die hun opleiding ontvingen in het *collegium anatomicum*, in een huis palend aan de Groote kerk naast den toren — thans no. 12, — waren al niet beter. Volgens dr. Bontekoe bestonden er in

zijn tijd slechts twee deugdelijke, Bruynesteyn en Solingen, „kunnende beiden poseeren voor perfecte chirurgijns, verstaande 't fondament van de chirurgie, 't welk is de medicijne, zonder welke..... niemand van de chirurgijns weten kan 't geen hij weten moet." De reeds genoemde dokter Schoon uit zich nog duidelijker en scheldt de heeren voor „lapzalvers, pijnbeulen, vleeschvilders, kwakzalvers, blaaskaken," waarmede zij het voorloopig doen kunnen.

Zij, die op grond van het bovenstaande de officieele wetenschap wantrouwden maar huismiddeltjes onvoldoende achtten, konden zich vervoegen tot den wonderdokter Fay te Oorschot. Omtrent dezen duizendkunstenaar lezen wij in de reeds vermelde aanteekeningen van L. Saen: „Meester Fay tot Cranenburg was aanvangs maar een kleermakersgast, daarbij hij dan het harnasmaken en breukbanden voor scheeve en gebroken lijven bij de hand vatte en daardoor kennis kreeg van die accidenten, 't welk hem aanleiding gaf om op die zaak te studeeren en wat na te vorschen en eenige middelen daartegen te verzinnen en te probeeren, waardoor hij eindelijk tot zulk eenen beroemden meester in die kunst is geworden." Droste zegt van hem

Elk moeide zich daarheen die kwalen kwam te lijden;
Den kanker uit een borst kon niemand beter snijden;
De wennen als een bult bond hij van 't lichaam af
En ook hulpmiddelen hij voor de koortsen gaf.

In een brief van Christiaan Huygens aan zijn broeder Constantin uit Parijs van 11 Februari 1672 lezen wij: „M. Guirau d'Orange me prie de lui mander si le sr. Fay est de retour à Oorschot, ayant dessein en ce cas de l'aller trouver, pour voir s'il guérira son oreille sourde."

Uit dit laatste en Drostes woorden ziet men, hoe zijne behandeling zich allengs was gaan uitstrekken ook buiten de lichaamsdeelen, die hij door het harnas- en breukbandenmaken had leeren kennen en hoe hij zich langzamerhand ontwikkeld had tot een dier algemeene specialiteiten als ook het tegenwoordige geslacht, den geneeskundigen wetten ten spijt, in niet onaanzienlijken getale kan aanwijzen.

XVIII.

Waar en waarmede brachten de hagenaars van de tweede helft der zeventiende eeuw hun ledigen tijd door? Deze vraag is reeds vroeger, bij de behandeling der zomeruitstapjes, der damessocieteiten, van den schouwburg, ten deele beantwoord. De mannelijke hagenaar kon bovendien de koffiehuizen bezoeken, die zich in dit tijdvak voorspoedig begonnen te ontwikkelen. Een der oudste, *het Gouden Hoofd*, is nog steeds aanwezig. In 1670 bevond zich op den Hofsingel een druk bezocht koffiehuis, waar op zekeren avond van dat jaar een hooggeplaatst ambtenaar, twee officieren en een lid van Hunne Hoogmogenden de deur openliepen en alles kort en klein sloegen, omdat men hun wegens het late uur geen koffie wilde schenken. In 1684 ontmoeten wij het koffiehuis van Brelly, op het Buitenhof, en van N. van Dalen, op de markt; vier jaren later vinden wij er weder een op het Buitenhof, gehouden door mr. Johan Massa, advocaat voor den hove van Holland. Deze pleitbezorger, voorlooper van het wetenschappelijk proletariaat onzer dagen, had zich, bij gebrek aan een voldoende praktijk, op het genezen van allerlei kwalen toegelegd; hij diende den bezoekers van zijn koffiehuis

dan ook niet alleen ververschingen, maar ook medische adviezen toe. Hij liet zich daarvoor goed betalen; zoo lezen wij dat hij had aangenomen, een anderen advocaat van een kwaal aan het been te genezen tegen vergoeding van duizend dukatons, over welke betaling later nog voor het hof geprocedeerd werd.

Voorts kon onze hagenaar een gedeelte van zijn vrijen tijd besteden aan wandelingen in het bosch. Op weg daarheen had hij waarschijnlijk gelegenheid eene der woningen, door de Witt achtereenvolgens bewoond, voorbij te komen en daarbij na te gaan, hoe dikwijls de groote man reeds verhuisd was. In 1647, als advocaat voor den hove van Holland, woonde hij bij zijn ambtgenoot Johan van Andel, in de Nieuwstraat; drie jaren later, in dezelfde hoedanigheid, in de Raamstraat. Van 1650—1653, als pensionaris van Dordrecht, betrok hij bij zijn verblijven te 's Gravenhage het logement van eerstgenoemde stad, op den hoek van Vijverberg en Tournooiveld. In 1653 tot raadpensionaris benoemd, bewoonde hij tot zijn huwelijk in het Westeinde over het burgerweeshuis het zoogenaamde huis van Assendelft, na 1677, toen het door den spaanschen gezant betrokken werd, Spanjeshof genoemd; in 1655, als echtgenoot van Wendela Bicker, een huis in de Wagenstraat bij de Wagenbrug, dat echter spoedig verlaten werd voor een ander in de Vlamingstraat, tot hij reeds weder in 1656 een aanzienlijk huis op den hoek van Fluweelen burgwal en Heerengracht betrok. In 1660 vinden wij hem, tegen een huurprijs van *f* 850, in eene woning met stal en koetshuis, genaamd *de Witte Molen* en gelegen achter de Hofstraat, waarmede het door een gang of slop gemeenschap had. Hij was daardoor buurman geworden van Maurits den braziliaan, daar de tuin van het Mauritshuis, op het terrein van het tegenwoordige ministerie van Koloniën, en het erf van de Witt aan elkander grensden,

zelfs door een bruggetje verbonden waren. Toen in 1668 de Witts vrouw met achterlating van twee kinderen overleed, vatte hij het voornemen op met zijn zwager Gerard Bicker, heer van Swieten, twee naast elkander staande huizen te betrekken, waartoe hun keus viel op de beide woningen op den hoek van Hartogstraat — aldus genoemd naar hertog Erik van Brunswijk — en Kneuterdijk; het noordelijkste dier huizen werd waarschijnlijk door den raadpensionaris, tot zijn dood, betrokken. Over het Korte — of, zooals het toen heette, Nieuwe — Voorhout gaande, sedert ongeveer 1643 met huizen bezet, zal des wandelaars blik wellicht een oogenblik gerust hebben op de reeds vermelde woning van Maarten Harpertsz. Tromp, sinds 1653 bewoond door Lopes de Suasso, baron van Avernes le Gras, die aan prins Willem ten behoeve van diens tocht naar Engeland twee millioen zou voorschieten zonder eenig schriftelijk bewijs of onderpand te vorderen. Tal van rijke portugeesche joden hadden zich in den loop der zestiende eeuw te 's Gravenhage gevestigd, nadat de koning van Portugal, ten einde de hand der dochter van Ferdinand en Isabella te verwerven, had goedgevonden ook in zijn rijk de jodenvervolging in te voeren; in 1707 zal door Jacob Pereira een deel zijner in dezelfde wijk gelegen woning tot synagoge voor de portugeesche gemeente worden ingericht, tot in 1725 het nog bestaande bedehuis wordt gebouwd. De wandelaar zal zich, misschien uit eigen aanschouwing, herinnerd hebben hoe het bosch vóór 1642 nog doorliep tot het Tournooiveld, gelijk in zijn dagen, tot 1706, het Malieveld grensde aan het Smidswater. In 1667 uit het bosch ter plaatse der tegenwoordige boschbrug tredend, aanschouwde men ter linkerzijde reeds de Prinsessegracht; rechts was „dat werk nog niet voltrokken” en beperkte het zich tot een tweetal huizen. Op den hoek van het Nieuwe Voorhout en het

Smidsplein lag het Tapijthuis, zooals blijkt uit hetgeen wij aangeteekend vinden omtrent den moord der de Witten. Toen toch verspreidde zich het gerucht, dat een troep boeren op de stad lostrok, waarop aan de ruiterij van Tilly bevolen werd, de omgeving der Gevangenpoort te verlaten om post te vatten aan de Loosduinsche-, de Scheveningsche- en de Wagenbrug en „omtrent het Tapijthuis, strekkende naar beide de boschbruggen." De geschutgieterij — het giethuis — was nog in het bosch zelf gelegen. Gedurende de eerste jaren van den oorlog met Spanje was daartoe de Kloosterkerk gebruikt. Van 1617—1665 werd alleen het koor tot dat doel bestemd en het overige gedeelte van het gebouw weder tot godsdienstoefening gebezigd. Toen in laatstgenoemd jaar ten behoeve onzer vloot een buitengewone aanmaak van geschut noodig was, richtte men het nog thans daartoe gebruikte gebouw op, terwijl het boren der kanonnen in een afzonderlijk boorhuis aan de noordzijde van het bosch plaats had. Eerst door de vergrooting die, ten koste van het bosch, 's Gravenhage van 1706—1730 ontving — den *nieuwen uitleg* — kwam de geschutgieterij buiten het bosch te liggen.

Het Nieuwe Voorhout maakte, vóór het met huizen bezet werd, deel uit van de ijpenplantage, die zich als een door slooten begrensde rechthoek oostwaarts uitstrekte. Na 1665 werd recht door deze plantage een breede laan aangelegd, terwijl de boschsloot ze van de linden- of nieuwe plantage scheidde. Achter den koekamp voerde links de weg naar Leiden, terwijl men rechts de eveneens door slooten omringde beukenplantage aantrof met een pad er doorheen. Zuidwaarts, aan den kant der laan van Nieuw-Oostindië, vond men de herberg *Het rad van avontuur* en verderop „het beekje." Genoemde laan heette eigenlijk Wervelaan, naar de woning waarheen ze leidde; de rijweg in het bosch, die erop uitloopt, ont-

ving zijn naam naar een herberg *Nieuw-Oostindië.* Van het Smidsplein voerde een brug over de toenmalige buitengracht terstond in de lindenplantage, waarin de geschutgieterij gelegen was en in 1665 paarden werden afgericht. Zij grensde aan de maliebaan, die bijzonder mooi was, bijna zoo lang als de beroemde Utrechtsche, de fraaiste van ons land. De liefhebberij voor het spel begon trouwens reeds te verminderen; de Cretser, in zijn *Beschrijving van 's Gravenhage* (1711), vermeldt dat de baan „nu onlangs" was afgebroken en weggeruimd, omdat de lust tot spelen allengs was verdwenen. In het omliggende veld werd, in stadhouderlijke tijden, ter plaatse waar nu nog een boom verrijst, bij oefeningen en parades de tent van den stadhouder opgeslagen, die er dan met zijn gezin den maaltijd gebruikte.

Het haagsche bosch had ook bij vreemdelingen een goeden naam. St. Évremond schrijft omtrent 's Gravenhage in een brief aan den markies de Créqui: „D'un côté, vous allez à la mer par un chemin digne de la grandeur des romains; de l'autre, vous allez dans un bois le plus agréable que j'aie vu de ma vie." Het diepere gedeelte was wild genoeg, zoodat er ten jare 1660 nog gejaagd werd. „Wilde beesten" heet het in de *Beschrijving der Nederlanden, zoo uit Louis Guicciardijn als anderen*, „zijn hier onbekend en men vindt er niets dan herten, hinden, hazen en konijnen. De grooten en edellieden verlustigen zich hier met de jacht." Maar men kon er ook gevaarlijker ontmoetingen hebben, dan met de zoo even genoemde vreedzame schepselen, en daartoe behoorde men niet eens tot „'t dichtste van 't dik-getakte bosch" door te dringen. Reeds vroeger verhaalden wij het avontuur, in de Maliebaan aan den advocaat Rooseboom en zijn nichtje overkomen. Erger hadden het in 1661 een paar haagsche notarisdochters te verantwoorden. Zij ontmoetten, op een ochtendwandeling in een der lanen, een paar fransche

kamerdienaars, die ze aanrandden, naar eene eenzame herberg achter in het bosch voerden en op ergerlijke wijze beleedigden. Een der meisjes wist door een venster te ontkomen en op het huis ten Bosch hulp te zoeken, doch de bedrijvers van het schandelijke feit werden niet gevat.

Op Pinkstermaandag ging de geringe haagsche bevolking in het bosch op min beschaafde wijze feestvieren, tot dit vermaak bij interdictie van 30 Mei 1729 verboden werd. Sedert moest men zich vergenoegen met het op de Pinksterdagen luchten zijner nieuwe plunje, waaromtrent een *Haagsche Mercurius* van 1698 schrijft: „Wederom begint zich de Pinksterblom met al hare magnificentie te vertoonen. O.a. vernam men een groote meid, met haar tronie zóó vol *mouches*, dat zij veel geleek naar een opgesneden zuster met krenten. Deze artificieele vliegen waren niet van de *bonne faiseuse* te Parijs, maar gesneden als een rhombus of mathematische figuur die vier egale liniën heeft, naar de hoeken *oblique* of dwars." En de met het feest gewoonlijk verbonden Meimaand leverde nog meer op dan kermis en Pinksterbloemen; de oud-vaderlandsche meiboomen namelijk. Men plantte ze ter eere van de Staten van Holland, van de Staten-Generaal, van de plaatselijke regeering, van den kolonel der schutterij, van den prins en zijne familie. Men legde er zijn verwachtingen en wenschen in; men liet ze, als bloemen, in eigen taal spreken. De tegenwoordige sociaal-democratie manifesteert op den 1sten Mei met optochten, vaandels en reclameborden; de prinsgezinde partij deed het in Bloeimaand 1672 met den meiboom. „Daar wierden" leest men in sibyllijnsche taal op dien datum „naar ouder gewoonte weder bij de burgers in 's Gravenhage meiboomen opgerecht, edoch met wonderlijk vervolg. Hare ongenoegen waren haar deviezen: 't gevolg zal 't uitwijzen."

XIX.

Het klinkt tegenwoordig vreemd als wij vernemen, dat tusschen 1650 en 1700 de voornaamste haagsche winkelstraat het Halstraatje was, geheel bestaande uit magazijnen met dames- en kapperszaken, met brusselsche en parijsche artikelen, zoodat de flaneur daar eenige oogenblikken op nuttige wijze kon besteden. De voorname plaats, waar men kwam om te zien en gezien te worden, was echter het met een staketsel omringde Voorhout, onder de takken der door Karel V omstreeks 1536 geplante linden. Daar vertoonde de haagsche *beau-monde* zich dagelijks, vooral des Zondags na kerkbezoek; dan kostte het soms moeite zich door de menigte een weg te banen, vooral wanneer, tusschen 1660 en 1670, de aanstaande stadhouder-koning er zich te voet bewoog. Gedurende de overige dagen der week mocht het bezoek iets minder wezen, daartegenover stond dat het alsdan driemaal daags plaats had. Eerst, *en negligé*, des morgens vóór twaalven, op welk uur men zich huiswaarts begaf tot den maaltijd. Tegen drie uur keerde men terug, in groot toilet.

de juffers naar haar kamers aan het schikken.
Wat halen zij daar niet al prullen en al strikken

En vlaggen overhoop; wat is er niet te doen
Eer zij zijn opgetooid van 't hoofd tot aan de schoen!

Dan verschenen ook de mooie haagsche equipages:

De paarden in 't gespan, de koetsen naar de straat.

De hollandsche rijtuigkunst was vooruitgegaan, sinds Dumaurier in zijn *Mémoires* omtrent den stand dier kunst in 1583 vermeldt: „Louise de Coligny, épouse du prince d'Orange, a conté naïvement à mon père, qu'elle fut fort surprise, arrivant en Hollande, de la différente et rude manière de vivre en ce pays-là à celle de France, et qu'au lieu qu'elle avait de coutume d'aller dans un carosse suspendu à la française, on la mit dans un de ces chariots découverts de Hollande, conduit par un *vourman*, où on la fit asseoir sur une belle planche, et qu'allant de Rotterdam à Delft, qui n'en est qu'à deux lieues, elle se trouva toute froissée et toute rompue." Een kleine eeuw later daarentegen, in 1670, werd te 's Gravenhage op last der Staten-Generaal „een uitermate kostelijke karosse voor de prinses van Denemarken, die met den kroonprins van de Palts zou trouwen, vervaardigd. Zij was rondom vol snijwerk en verguld; beide groot, subtiel en klein; van binnen met goudlaken gestoffeerd en zwaar goud borduursel, dergelijke franjes en knoppen. 't Verhemelte was zoo binnen als buiten met goudlaken overtogen, en om welke heerlijkheid te zien vele lieden kwamen toekijken." Ook de narresleden, naar oud-hollandsch model langwerpig-vierkante bakken waarin verscheidene personen op banken zitten konden, overdekt met een zeil dat bij fraai weder werd opgerold; die ongracelijke gevaarten van het begin der eeuw, waar de voerman op schaatsen naast reed, waren vervangen door de sierlijke sleden welke Hendrik III uit zijn kortstondig poolsch koningschap naar Parijs had overgebracht, terwijl het poolsche kostuum het voormalige narrenpak

had vervangen. Des avonds liep het Voorhout ten tweeden male leeg, om tegen negen uur ten derden male gevuld te worden, ditmaal weder uitsluitend door voetgangers

die daags hier heeft gereden
Die wandelt 's avonds.

Dan waren de maskers, overdag gedragen ter beschutting tegen den „fellen straler van omhoog," van het gelaat der dames verdwenen; dan werd er gevrijd en geflirt met „jufferdieren," in het hollandsch en het fransch, als in de voorhoutsche dagen van den ouden Huygens. De burgerjongen spreekt zijn eigen taal; de hoveling

haalt zijn woorden, als zijn kleeren, van Parijs.

Maar niet altijd ging het in het Voorhout zoo vreedzaam toe. Gelijk de zuidelijke Nederlanden in die dagen dienst deden als slagveld, waarop de legers der oorlogvoerende staten elkander liefst ontmoetten, zoo strekte het Voorhout tot kampplaats voor de onderscheidene hooge personages, te 's Gravenhage gevestigd. In het begin van April 1651 trad de zeventienjarige hertog van York, later Jacobus II, uit de woning der koningin van Boheme met een drietal edelen het Voorhout in. Daar ontmoette hij lord St. John, gezant van Engeland, omringd van een groot gevolg, die geenszins voornemens scheen voor den engelschen prins uit te wijken, waarop deze hem den hoed van het hoofd rukte onder het uitspreken van eenige, trouwens niet onbeantwoord gebleven, beleedigende woorden. Reeds schitterden de degens in handen der partijen, toen eenige haagsche burgers, die in de Stuarts de verwanten der Oranjes huldigden, den hertog ter hulp snelden en den gezant deden wijken.

Nog geschiedde het dat de gezant van Engeland en de hertog van Holstein, beiden met gevolg, elkander op het

Voorhout tegemoet kwamen rijden. Noch de een noch de ander wilde uitwijken en er ontstond een gevecht, waarin reeds drie personen gewond waren, toen de Witt en de baron van Duivenvoorde zich met de zaak inlieten en het zóó ver brachten, dat eerstgenoemde den engelschen gezant, Duivenvoorde den hertog onder den arm mocht wegleiden.

Den 12den Augustus 1657, des avonds ten zes uur, ontmoette de Thou, ambassadeur van Frankrijk, in een karos met zes paarden, door vele edelen vergezeld, den spaanschen gezant don Esteban de Gamarra, gezeten in een tweespannig rijtuig. Wederom wilde geen der heeren uitwijken; de fransche edellieden drongen op de spanjaards aan, de hagenaars trokken partij voor hun oude vijanden en dreigden de franschen met steenworpen, tot opnieuw de Witt, ditmaal met van Beverningh, de Mérode en Ripperda ter plaatse verscheen en het gevecht verhinderde door onmiddelijk de wacht van het hof te laten optrekken. Intusschen was het reeds negen uur geworden, en daar beide partijen onwrikbaar op haar stuk bleven staan, nam men zijn toevlucht tot het wegbreken van een deel van het staketsel, dat het Voorhout omgaf, waardoor aan de mededingers een uitweg werd geopend die van geen hunner te groote opoffering vergde.

Op den 8sten Mei 1664, gedurende de haagsche kermis, verscheen de jeugdige prins met zijn gouverneur op het Voorhout, toen de karos van den franschen gezant d'Estrades de zijne ontmoette en beiden het geliefde spelletje van niet uitwijken begonnen te spelen. De Witt, in dergelijke gevallen de rol van *grande utilité* vervullend, was ook hier terstond op zijn post en begaf zich ijlings naar de prinses-douarière, met verzoek zich onverwijld ter plaatse te willen vertoonen. Zoo geschiedde; Marie noodigde den prins uit, haar te willen vergezellen, waaraan deze voldeed door

zijn koets te verlaten die vervolgens omkeerde en wegreed. Het volk was evenwel zóó verbitterd op d'Estrades, dat zijne woning door een talrijke gewapende macht moest beveiligd worden; anders zou het hem wellicht vergaan zijn als op 1 Augustus 1650 den portugeeschen gezant, bij wien men op dien datum de vensters inwierp en de deur openliep, „hetwelk," zooals een daarop gevolgd plakkaat van de plaatselijke regeering opmerkt, „in een land van justitie niet en kan werden geleden."

Men was trouwens in die dagen op dergelijke onaangenaamheden meer voorbereid dan thans en nam dan ook somtijds zijne maatregelen dienaangaande. In 1661 had te Londen eene ontmoeting, als hierboven vermeld, tusschen den franschen en den spaanschen gezant plaats; de laatste had, in het vooruitzicht eener soortgelijke gebeurtenis, zijn bespanning uit ijzeren kettingen in plaats van lederen strengen doen vervaardigen en het rijtuig met veel volk bemand, zoodat dan ook, toen het op vechten aankwam, de franschman aan het kortste eind trok. Nadat dan ook een dozijn dooden en gewonden gevallen was, reed de spanjaard met zijn gepantserde karos triomfantelijk verder, de fransche koets deerlijk gehavend op het slagveld achterlatend. Het is niet te verwonderen dat, waar zóó de meesters voorgingen, de dienaren al te gaarne volgden. Elk oogenblik lezen wij dan ook van vechtpartijen tusschen bedienden van gezanten en haagsche burgers. Droste verhaalt ons hoe zijn koetsier, aan het rijtuig van den franschen gezant d'Avaux de loef willende afsteken, door de fransche lakeien deerlijk mishandeld werd. Maar onze heetgebakerde kapitein liet het er niet bij; hij beklaagde zich bij generaal Ouwerkerk, Odijks jongeren broeder, en d'Avaux moest zijn verontschuldigingen aanbieden. Droste zegt, dat hij de zaak dáárom zoo hoog opnam, omdat de gezant

in 't rijtuig toen van zijn beminde zat,
Niet in zijn eigen koets, die men ontzag moet toonen.

Er werd, gelijk men ziet, veel bemind in het 's Gravenhage van de tweede helft der zeventiende eeuw.

Over gemis aan ontzag hadden trouwens vreemde gezanten ten onzent niet te klagen. Onze eigen diplomaten mochten, Aerssens' traditie voortzettend, nog steeds fier, Nederland kon nog voortdurend krachtig genoeg zijn om des noodig aan buitenlandsche regeeringen een kaakslag, zij het dan ook vergezeld van fluweelen woorden, toe te dienen 1), de vertegenwoordigers dier regeeringen werden met keurige hoffelijkheid ontvangen, evenals de eigene in staat werden gesteld de waardigheid der republiek in den vreemde naar behooren op te houden. Het aandeel van Holland alleen in de kosten der diplomatie bedroeg tusschen 1671 en 1678 *f* 2.241,293. De trein van een gezant der Staten-Generaal bestond uit een onafzienbare rij schitterende koetsen; een stoet jonge edellieden vergezelde hem; kostbare geschenken, de ridderorden van thans vervangend, werden met kwistige hand door hem uitgedeeld. Niet minder grootsch en statig ging het toe, zoo vaak de ambassadeur eener andere mogendheid ten onzent werd ontvangen. Die ontvangst was een publiek feest, waar heel 's Gravenhage voor uitliep. Het begon te Delft, waar den vreemdeling door de staten in den Doelen een maaltijd werd aangeboden. Dan, in het statenjacht — de gezant desverkiezende in zijn eigen rijtuig — naar de Hoornbrug, waar hij werd ontvangen door twee afgevaardigden der staten die hem plaatsten in een galakoets met zes, voorafgegaan door een rijtuig met vier paarden, ingenomen door den statendienaar (*maître d'hôtel*) die den maaltijd bezorgd had.

1) « Et ne doit retourner à reproche d'accompagner un soufflet d'un doux langage.» Aerssen aan Frederik Hendrik, Londen 24 Februari 1640.

Volgden: te paard, het personeel van den ambassadeur; zijn ledig, met acht paarden bespannen rijtuig; zijn overige koetsen, waarin de hem vergezellende edellieden; de ledige karossen der andere gezanten en van allen die den nieuwen diplomaat hulde wenschten te bewijzen, soms tot tachtig rijtuigen. De stoet, die William Temple den 18den September 1668 begeleidde, bestond uit niet minder dan 406 personen. Men reed door de stad naar het Mauritshuis, sedert 1685 door gecommitteerde raden voor *f* 3600 gehuurd tot tijdelijke huisvesting van vreemde gezanten 1) en waar de nieuwe titularis gedurende drie dagen op staatskosten gehuisvest werd, alleen den nacht in zijn eigen woning doorbrengend. In het Mauritshuis genoot hij het gezelschap van twee leden der staten of van den staatsraad, die ook aan zijn maaltijden deelnamen; daar deze laatste echter, in verband met de zeden der eeuw, tot buitensporigheden aanleiding gaven, werd het gewoonte den gezant het bedrag daarvan in den vorm van wijn, vaatwerk of gereed geld aan te bieden. Den vierden dag werd de man, die tot al deze drukte aanleiding gaf, door twee leden der staten in een galakoets afgehaald; opnieuw door een stoet, dikwijls van veertig rijtuigen, gevolgd, ging het over het Plein, door de Lange Poten en de Hofstraat naar de vergaderzaal op het Binnenhof, waar de gezant ontvangen en gecomplimenteerd werd om met hetzelfde ceremonieel naar het Mauritshuis teruggebracht te worden, dat hij aanstonds verliet, na den *maître d'hôtel* een gratificatie van honderd dukaten geschonken te hebben.

---

1) Er werden van tijd tot tijd ook concerten gegeven.

XX.

Neemt men in aanmerking dat ook de gezanten met speciale missie, hoedanige er toen ter tijde nogal eens binnen 's Gravenhage verschenen, met plechtig, zij het dan ook minder omvangrijk ceremonieel ontvangen werden, dan behoeft het geen betoog dat er gedurende de tweede helft der zeventiende eeuw aldaar heel wat te zien was. Gelegenheid te over dus voor den niet met werkzaamheden overladen hagenaar om zijn ledige uren, zij het dan ook op andere wijze dan Constantin Huygens de oudere, door te brengen. En bovendien, aan stof tot allerlei conversatie ontbrak het in het levendige, wereldsche plaatsje allerminst. Men kon zich naar hartelust verdiepen in de *chronique scandaleuse*, waarvan reeds eenige staaltjes zijn aangehaald, doch waarmede alléén een geheel boekdeel te vullen zou wezen. Die geschiedenis van Oudart, die bij mevrouw Fesijn logeerde en door Silvius ontmoet werd, hebbende op zijn lip een *mouche* gekleefd, welke nog zoo even de wang dier dame versierd had. Dat schandaaltje van mevrouw van Valkenburg, getrouwd met haar koetsier met wien men ze in Mei 1690 dagelijks door het Voorhout

kon zien wandelen. Die verdachte vlucht van prinses Louise van Bohemen, in den nacht van 20 December 1657, uit de woning harer moeder, met achterlating van een brief waarin zij verklaarde niet te zullen rusten eer zij katholiek was geworden. Maar dat was slechts een doekje voor het bloeden; dat wisten alle haagsche dames haarfijn uit te leggen. Er zat heel iets anders achter, namelijk een zekere sieur de la Roque, gewezen kapitein bij de gardes van den prins de Condé, die onlangs 's Gravenhage bezocht en geheime samenkomsten met de prinses gehad had. De zaak werd in alle kringen besproken; de predikanten vonden er een geschikte gelegenheid in om — het was nog zoo kort na 1648 — op te komen tegen de tolerantie die de roomschen in Holland genoten. Hoe het zij, in April 1658 vinden wij prinses Louise terug in een klooster te Chaillot, waar zij door tal van nieuwsgierigen bezocht werd, schijnbaar om ze met haar noviciaat geluk te wenschen, inderdaad om zich te overtuigen of de gevolgen harer samenspraken met den gardekapitein wellicht te bespeuren waren.

Dan was er nog, in 1664, die schaking van Catharina d'Orliens, het zierikzeesche meisje dat bij haar tante de Veth op den Kneuterdijk bij de Hooge Nieuwstraat logeerde. Zij werd op een goede drie ton geschat en stond, hoewel nog heel jong, op het punt verloofd te worden met dien Jantje van Vlaardingen, dien wij reeds ontmoetten als echtgenoot van een ander rijk zeeuwsch meisje. Zoo stonden de zaken toen, den 17den Maart, een als schipper gekleed man zich bij de tante vervoegde met een brief voor het nichtje, een brief van haar broeder, naar hij zeide, dien hij haar slechts persoonlijk mocht ter hand stellen. Nauwelijks verschenen werd zij in een gereedstaand rijtuig geduwd en voort ging het, door de Hooge Nieuwstraat het bosch in en verder naar Kuilen-

burg 1), waar men den volgenden middag aankwam. Hij, ten wiens behoeve dit stoute feit werd volstaan, was Hans Diederik van Mortaigne, kamerheer van den Zweedschen koning. De verschillende autoriteiten maakten zich terstond op om het misdrijf, door een vreemdeling op hollandsch grondgebied gepleegd, voorbeeldig te straffen. Een legertje, bestaande uit politie, infanterie en cavalerie, werd den vluchtelingen achterna gezonden. Het hof van Holland beloofde 1000 rijksdaalders aan hem, die de verblijfplaats van Mortaigne zou aangeven; 200 rijksdaalders voor de aanwijzing zijner medeplichtigen — welke som later verdubbeld werd — en 4000 rijksdaalders aan hem, die het meisje aan hare familie zou teruggeven. De koetsier van het rijtuig werd het eerst, te Alphen, aangehouden en op de Gevangenpoort achter slot gebracht; volgens zijne verklaring was in laatstgenoemde plaats een wiel gebroken en het meisje in een ander rijtuig naar Kuilenburg gevoerd. Daarheen begaf zich dan ook, in gezelschap van van Vlaardingen, een oom van Catherina, en weldra was het slachtoffer, of de zondares — daarover waren de haagsche dames het niet eens — in het huis harer tante teruggebracht. Hiermede was de zaak echter nog niet uit; het galante avontuur brengt in zijn nasleep een muis- en kikvorschkrijg mede. De graaf van Kuilenburg wordt voor het hof van Holland gedaagd, omdat hij de overtreders twee dagen lang binnen zijn stad heeft laten verblijven. Acht compagniën hollandsch krijgsvolk nemen het graafschap in bezit om een eind te maken aan den toestand, die Kuilenburg steeds een wijkplaats voor allerlei geboefte verklaart. Toen mengt zich echter de provincie Gelderland, die eveneens rechten op Kuilenburg kon laten gelden,

1) Kuilenburg en Vianen waren vrijplaatsen en als zoodanig de geliefde wijkplaats ook voor bankroetiers. De Spaansche brabander trekt erheen, toen het hem binnen Amsterdam te warm is geworden.

in het geschil; na eenig loven en bieden stelt Holland zich tevreden met eene schriftelijke verklaring van den graaf, behelzende dat de stad voortaan geen vrijplaats meer zal wezen. De vreemde mogendheden hadden intusschen een schrijven van de staten ontvangen, met verzoek de Mortaigne eventueel aan te houden. De voortvluchtige wordt te Bremen gearresteerd, maar zijn populariteit aldaar roept bij die gelegenheid een gevecht tusschen burgerij en politie in het leven, waarvan hij gebruik maakt om opnieuw, en ditmaal voor goed, te ontsnappen, terwijl Catharina reeds vroeger uit het gevaarlijke 's Gravenhage naar het rustige Zierikzee was teruggekeerd 1).

Dus stof tot conversatie te over voor de hagenaars en hagenaarsters. Tegen 1700 kon men zich verdiepen in de belangrijke quaestie, aan welke der beide ambassadrices — der zweedsche, mevrouw Lillieroot, dan wel der russische, mevrouw Matheov — de prijs der schoonheid toekwam. Beide *professional beauties* hadden hare bewonderaars. Toen de eerste na den vrede van Rijswijk van Lodewijk XIV diens met diamanten versierd portret ten geschenke had ontvangen, riep de *Haagsche Mercurius* in dichterlijke vervoering en slecht hollandsch uit: „Dit accordeert wel met de *mérites* dezer dame, wier schoonheid in de societeit brilleert als de noordstar aan het firmament." Jaucourt d'Ausson daarentegen houdt het met de russin. „Mme de Lillieroot" zegt hij „avait alors la vogue; la taille m'en parut belle mais le reste était médiocre; je lui aurais préferé l'ambassadrice de Moscovie, quoiqu'elle ne sût pas encore mettre sa fontange bien droit.... On

1) Het schaken van rijke meisjes was toen in de Nederlanden niet ongewoon. In het dagboek van Doublet vinden wij: «Daarna in onze Paaschvacantie is deze jongejuffrouw d'Invrea» — een te Mechelen woonachtig vijftienjarig meisje — «met van der Natt buiten moeders consent doorgegaan; de pais is weer gemaakt kort vóór half Mei 1654.»

m'a dit que la première à la vue de celle-ci tombait presque en faiblesse par jalousie de beauté." Kapitein Droste kan de twee mooie vrouwen natuurlijk niet onvermeld laten, maar uit zich niet over de voorkeur, aan eene harer te verleenen. Van Matheov zegt hij

Hij had een schoone vrouw door trouw aan hem verknocht,

om te doen volgen

De vrouw van Lillieroot wierd toen ook hier gevonden,
Die samen naar den prijs van groote schoonheid stonden.

Rusland leverde trouwens tegen het eind der eeuw aan de haagsche maatschappij nog andere onderwerpen van gesprek, dan de vrouw van zijn gezant. In 1697 werd 's Gravenhage bezocht door een talrijke ambassade van Peter den Groote, waarvan hijzelf incognito, als tweede secretaris, deel uitmaakte. Al die personen, te zamen 272, werden gehuisvest in de beide Doelens — thans hotel de Oude Doelen en gemeentemuseum — en er zal heel wat over gesproken zijn toen de verkapte vorst, bij eene voorstelling in den haagschen schouwburg, voor zakdoek zijn hand bezigde en die daarop aan het kleed der czarin afveegde. Ondanks zijne onhebbelijkheid was deze gast den staten toch welkomer dan de beruchte mevrouw de Soissons, een der nichtjes van Mazarin, van haar eigen naam Olympe Mancini. Deze schoone, die een goede dertig jaar vroeger getracht had het hart van den zeventienjarigen Lodewijk XIV te veroveren, en na het mislukken dezer poging een savooischen prins, Eugène de Carignan, graaf de Soissons, gehuwd had, was na dat huwelijk al dieper en dieper gezonken. Haar naam wordt genoemd als men spreekt van het geheimzinnige tijdvak der *empoisonneurs* en *empoisonneuses*, waarin te Parijs achtereenvolgens tal

van grooten en kleinen op onverklaarbare wijze en onder duistere omstandigheden de eeuwige rust ingingen. Toen, in 1673, de graaf de Soissons op gelijksoortige wijze overleed, wees de volksstem aldra zijne echtgenoote als de oorzaak aan. Wij zien haar dan ook in 1680 gedagvaarde voor de *chambre ardente*, aan welke de taak was opgelegd den zwarten sluier dier geheimenissen op te lichten; maar men fluisterde dat ook mevrouw de Montespan, zoo het recht zijn loop had, op de bank der beschuldigden tehuis behoorde en de duisternis bleef. Olympe had Frankrijk bijtijds verlaten en bracht, met afwisselend fortuin, op verschillende plaatsen de vijfendertig jaren door die zij nog te leven had. In 1689 ontmoeten wij haar aan het spaansche hof op het oogenblik dat de jeugdige koningin op eveneens nog altijd niet verklaarde wijze overleed, en wederom mompelde men dat die dood plaats had gegrepen weinige oogenblikken na het gebruik van een verkoelenden drank, haar door de gravin de Soissons bereid. Gedwongen ook Spanje te verlaten, zwierf zij vergeten rond en landde op die zwerftochten in 1691 te 's Gravenhage aan. De deuren van het stadhouderlijke hof werden voor haar geopend, maar de tijdgenooten zagen deze toeschietelijkheid slechts met leede oogen. Jaucourt d'Ausson teekent daaromtrent aan: „On voyait aver peine mme de Soissons à la Haye, et les États balançaient à lui faire un joli compliment, mais le roi" — Willem III — „l'empêcha, et bien plus il alla la voir et but de son café malgré elle, se plaignant qu'elle le voulait traiter en fils de putain; qu'elle le donnait à tous excepté à lui. Elle s'excusa, disant qu'elle n'ignorait pas les bruits qui couraient; que Sa Majesté jouait à la faire lapider, si par malheur il venait à tomber malade." En Huygens noteert in zijn *Journaal* op 19 Februari: „De koning was tot Odijk, daar *bassette* gespeeld wierd; de koning had 700 guinjes gewonnen. Aan

zijn eene hand zat de keurvorst van Beieren en aan de andere madame de Soissons.”

Men zou kunnen meenen dat, tegenover dit akelige wezen, hollandsche gastvrijheid en vorstelijke minzaamheid wat àl te ruim werden toegepast. Niet daarentegen de eerste dier eigenschappen tegenover den messenmaker Bertrand die, door Mazarin om staatkundige redenen uit Frankrijk gebannen en in Holland opgenomen, in het Achterom te ’s Gravenhage een messenmagazijn opende, waarbij hij, tot wraak op den machtigen minister, een uithangbord koos aan welks eene zijde de kardinaal in zijn rood gewaad prijkte terwijl men aan de andere een roode kat aanschouwde, dragende het bord tot onderschrift: *Aux deux méchantes bêtes.* Dit ging echter den franschen gezant bij de republiek te ver; hij bemoeide zich met de zaak en op verzoek zijner regeering noopten de staten den onverzoenlijken Bertrand, de beeltenis des kardinaals door een tweede roode kat te vervangen, als hoedanig het uithangbord, door een opvolger met het magazijn naar de Spuistraat overgebracht, nog steeds te zien is.

Ja, er werd veel gepraat in de haagsche kringen; veel over stadgenooten, en dan gewoonlijk meer kwaad dan goed. Gepraat b.v. over dat gedwongen huwelijk — „de bruid zwaar zijnde” — van Wassenaar van Rosande met Marie van Leeuwen, dochter van een leidschen burgemeester. Dat was iets voor de Wassenaars, die zich zoo voelden, meer dan naar veler oordeel te pas kwam. Had niet in 1656 een lid van het geslacht, zij het dan ook vergeefs, aanspraak durven maken op de waardigheid van admiraal-generaal, tot nogtoe uitsluitend door de prinsen van Oranje bekleed? Diens zoon achtte het dan ook een duren plicht, tegen de voorgenomen vernedering der familie met nadruk op te komen en sprak daarom over de zaak met den prins. Deze moest er zich mede bemoeien,

vond hij. „Maar op welke wijze?" vroeg de prins. — „Wel" zeide Wassenaar „Uwe Hoogheid moet het huwelijk verbieden." — „Maar" mocht Willem III weer zeggen „als Rosande het dan tòch doet?" Daarop kon de ander slechts de schouders ophalen. Het huwelijk ging dan ook door en was zeer gelukkig; gedurende de eerste tien jaren, waarin het jonge paar door de familie genegeerd werd, bleef het gevestigd op een buitenplaats bij Dordrecht; daarna werd het anders, toen mevrouw van Duivenvoorde, óók eene Wassenaar, op haar sterfbed de zaak had bijgelegd. De Wassenaars waren overigens allen eenigszins kitteloorig; freule Agnes, vertrouwde der prinses, wilde haar nicht Geertruid van Duivenvoorde niet ontvangen sinds dezer *mésalliance* met Willem van Lier, heer van de beide Katwijken. En Rosande zelf was, ondanks zijn plebejische vrijerij, niet geheel onbesmet, zooals bleek toen hij ten jare 1689 in Engeland voor zijne compagnie bedankte, omdat hij zich bij eene bevordering gepasseerd achtte. Toch deden ze wel eens ondeugende dingen, zooals, gelijk vroeger verhaald is, onze gezant te Parijs, Wassenaar Starrenburg, met mevrouw de la Ferté, en omtrent dezer echtgenoote verhaalt het *Journaal* ons op 1 October 1675: „Van Hill conta à table que madame de Starrenbourg, une fois ayant perdu tout son argent et volé son mari, avait été dans un tel désespoir qu'elle était en chemin pour se jeter dans un couvent."

Zal het iemand verwonderen, dat in de tweede helft der zeventiende eeuw de uiterlijkheden van den godsdienst een dankbaar onderwerp van gesprek uitmaakten? De hagenaar van die dagen mocht wellicht met den geest des christendoms schikkingen kunnen treffen, die uiterlijkheden te verwaarloozen was hem niet geoorloofd. Dat ondervond tot zijn schade en schande de heer van Wimmenum, die in 1672 een openbare godsdienstoefening verzuimd had. Er

verscheen een blauwboekje over! Het moet dan ook erkend worden, dat de aldus gebrandmerkte heer niet volkomen correct gehandeld had; het betrof een bededag, dien de heer van Wimmenum zelf had helpen uitschrijven, en bovendien was gezegde heer van Wimmenum gedurende de oefening in zijn koets gezien, gaande in de richting van den Doelen. Bij de beoordeeling van het bovenstaande overwege men trouwens, dat in en voor 1672 iedere preek behalve het godsdienstig ook een staatkundig element bevatte, en de oranjegezinde leeraars altijd wel een heilwensch voor den prins wisten binnen te smokkelen. Volgens de Witt en zijn geestverwanten werden zij daartoe door prinsgezinde vereenigingen aangevuurd; het was „verfoeielijke adulatie, flatterije en pluimstrijkerije," zoodat dan ook op aandrang van den raadpensionaris in 1663 een nieuw formulier van gebed werd voorgeschreven, dat het opnemen van orangistische beschouwingen buitensloot. Deze maatregel wekte de bewondering op van d'Estrades, die daaromtrent aan Lodewijk XIV scheef: „Je ne Vous manderai rien de ce que M. de Witt a fait par son adresse et par son crédit pour faire changer la forme des prières et faire reconnaître la province de Hollande pour la première souveraine. Certainement c'est un grand homme et d'une rare capacité. Quand Votre Majesté saura qu'il n'a que trente-six ans; qu'il y a dix ans qu'il est dans les grandes charges; qu'il gouverne toutes les affaires étrangères, aussi bien que celles du dedans, avec coeur, adresse et autorité, lorsqu'il la faut faire éclater, je m'assure qu' Elle sera persuadée que c'est un homme d'un mérite extraordinaire." Maar de predikanten weigerden voor de Witts buitengewone verdiensten te buigen; de prinsgezinde ontboezemingen, uit het nagebed verdwenen, vluchtten naar den tekst en vervulden als een zuurdeesem de gansche predikatie. In November 1665, te midden der rampspoeden

van den tweeden engelschen oorlog, kiest dominee Thaddaeus de Lantman tot onderwerp zijner leerrede Hosea II, 6: „Ik zal henengaan en keeren tot mijnen vorigen man, want toen was mij beter dan nu.” Terstond zijn alle haagsche tongen over deze calvinistische stoutigheid in beweging. Zou de onverschrokken Thaddaeus zijn uitingen moeten vergoelijken? Zou hij in den dienst geschorst of in zijn jaarwedde gestraft worden? Gedurende de woelige jaren 1650—1655 had dergelijk lot bij herhaling den bekenden predikant Stermont getroffen. En dan de weifelingen van dominee Petrus van Balen, die gedurig zijn geloof wijzigde, misschien daartoe genoopt door het in 1645 op Vondels afval verschenen puntdicht, eindigend met de woorden

De beesten dijen best, die veel van wei verandren.

Deze buitengewoon welsprekende haagsche kanselredenaar, in 1664, op éénentwintigjarigen leeftijd, benoemd tot predikant bij de hollandsche legatie te Madrid, vertrok naar de paapsche stad brandend van ijver voor de verspreiding van de zaden der hervorming. Maar de zaak liep anders dan hij verwacht had; in aanraking gekomen met kundige katholieke geestelijken, voelde hij zich steeds meer en meer tot den roomschen godsdienst getrokken, zoodat hij dan ook weldra zijn ontslag als gezantschapspredikant ontving. In het vaderland teruggekeerd, gevoelde hij weldra berouw over zijn afdwaling en verzocht, opnieuw voor het predikambt geschikt te worden verklaard. Geruimen tijd hielden kerkeraad en classis van ’s Gravenhage, ten laatste ook de synode, zich met de zaak bezig, tot van Balen in 1669 weder in genade aangenomen werd, na verklaard te hebben dat hij zich beschouwde als gereformeerd predikant „die van de gruwelen des pausdoms een diepen afkeer had.” Kort daarop zag hij zich, ondanks

zijn wankelmoedigheid, tot hofprediker van Frederik Hendriks weduwe, Amalia van Solms, en drie jaren later, met behoud van dezen post, tot leeraar te Breda aangesteld. In 1678, zich ten tweede male onweerstaanbaar tot de gruwelen des pausdoms voelende aangetrokken, nam hij zijn ontslag uit beide ambten, tot hij, nogmaals met de hervormde kerk verzoend, in 1681, „als een boetvaardig zondaar tot de tafel des Heeren werd toegelaten." Tusschen al zijn weifelingen door had de bekwame man nog tijd en lust gevonden om in de rechten te promoveeren en was hij in 1677, hoezeer nog predikant, als advocaat bij den hove van Holland toegelaten, bij welke betrekking hij zich gedurende de tien jaren, die het hem na zijn tweede bekeering nog gegund was te leven, veiligheidshalve heeft gehouden.

XXI.

Maar onze hagenaar ziet nog andere personen, hoort nog andere zaken, die zijne aandacht trekken en hem tot gedachtenwisseling lokken. Het zijn de vorsten die het toen vooral vorstelijk 's Gravenhage bezoeken; het zijn de met die hooggeplaatsten, met de eigen prinsen en prinsessen vooral samenhangende gebeurtenissen. Den hagenaar van 1660 was het gegeven, Karel II van Engeland bij diens plechtig bezoek te verwelkomen en toe te juichen, overtuigd als hij was dat, waar die monarch den troon zijner vaderen stond te bestijgen, de eerste engelsche oorlog voorloopig door geen tweeden zou worden gevolgd. Hij zag hem het Mauritshuis binnentreden waar de koning vorstelijk onthaald werd; zag hem daarna te voet naar de vergaderzaal der Staten-Generaal op het Binnenhof vertrekken, waar hij door zeven gedeputeerden uit de leden, één uit elke provincie, werd ingeleid. Prins Willem Frederik van Nassau, stadhouder van Friesland, ging hem met ontbloot hoofd voor; de gedeputeerden, eveneens bloots-hoofds, volgden, tusschen twee rijen soldaten. De heeren staten kwamen gezamenlijk den koning aan de trap der groote zaal ontvangen, waarna zij, aan weerskanten ge-

schaard, Karel lieten voorgaan om zich paarsgewijze achter hem aan te sluiten. De stoet ging door de groote zaal, de doorganggalerij en de trèveskamer naar de gewone vergaderzaal, waar voor den vorst een verheven zitplaats onder een fluweelen troonhemel was opgericht. De koning stond met ontdekten hoofde; toen alle leden der staten plaats hadden genomen, gaf hij den heeren het voorbeeld van zich te dekken en nam plaats. Onmiddellijk echter stond hij op, ontdekte zich weder en bedankte de heeren staten op de welwillendste wijze voor de ondervonden beleefdheid, hun de verzekering gevende zijner vriendschap en genegenheid voor de nederlandsche republiek; hun aanbevelende de personen en belangen zijner zuster, weduwe van Willem II, en van zijn neef, den jeugdigen prins van Oranje. De voorzitter der vergadering, de heer de Veth, beantwoordde uit naam der heeren staten de vorstelijke toespraak, waarna Zijne Majesteit in dezelfde plechtige orde, als bij hare komst, uitgeleid werd tot de trappen der groote zaal, waar de koning door eene deputatie uit de staten van Holland werd opgewacht om naar dezer vergadering te worden gevoerd. De wellevende dertigjarige vorst had een uitstekenden indruk gemaakt; de hagenaars vleiden zich met de hoop, dat hij de jongste dochter van Frederik Hendrik ten huwelijk zou vragen en tal van hollandsche regenten, zelfs amsterdamsche burgemeesters, zelfs een oom van de Witt, de Graeff van Zuidpolsbroek, waren na dat bezoek een tijdlang veel gunstiger voor Oranje gestemd dan vroeger, niet wetend dat Karel II, ondanks zijn minzame woorden, der republiek nimmer haar koele houding jegens de Stuarts in ballingschap zou kunnen vergeven; niet voorziende dat de Triple Alliantie, dat meesterstuk van diplomatie naar de meening der staatsgezinden, tegen Frankrijks goud en Frankrijks schoone vrouwenoogen al spoedig niet bestand zou blijken.

Een anderen vorstelijken stoet zou de hagenaar van 1691 hebben gadegeslagen, toen, den 5den Februari, Willem III te 's Gravenhage aanwezig was ter voorzitterschap van den raad die de krijgsoperatiën voor de aanstaande lente zou vaststellen. Ten twee uur, na afloop van het middagmaal, stapte de koning op het Binnenhof in zijn koets, aan zijn linkerhand de graaf van Ouwerkerk, aan zijn overzijde de graven van Monmouth en Chester. De schitterende stoet bestond uit: een groep bedienden te paard; dertig tot veertig edellieden te paard met twee *gardes du corps* vóór en achter zich; twee rijtuigen ieder met zes paarden, waarin 's konings huis; twintig lakeien, paarsgewijs; het hoofd der politie, Urk; het koninklijke rijtuig, bespannen met zes witte paarden, gaande negen *cent-suisses* naast elk portier; majoor Roulas, gevolgd door acht trompetters; zestien *gardes du corps*, paarsgewijs; ten slotte achttien koetsen met zes, twaalf met vier paarden. Men reed over en door Binnenhof, Vijverberg, Kneuterdijk, Heulstraatje, Noordeinde, Noordwal, Buitensingel naar de Loosduinsche brug, waar men ten drie uur aankwam. Daar was een eereboog opgericht en werd Willem III gecomplimenteerd door de haagsche vroedschap bij monde van pensionaris Hoek. Twee vuurpijlen gaven na afloop der rede het sein tot vertrek; de stoet stelde zich weder in beweging; alle klokken begonnen te spelen en dertig kanonnen, op den Vijverberg geplaatst, losten hunne schoten. Door en over Westeinde, Markt, Hoogstraat, Plaats, Buitenhof ging het naar het Binnenhof terug; overal waren de straten versierd terwijl de *en haie* opgestelde schutterij zich van lieverlede bij den stoet aansloot en, op het Buitenhof in gevechtsorde geschaard, drie salvo's afvuurde. De artillerie op den Vijverberg liet zich mede niet onbetuigd; de infanterie van Friesheim en de cavalerie van Ittersum begeleidden het geraas met geweer- en pistool-

schoten, onder het geroffel der trommen en het steken der trompetten, terwijl alles werd besloten door een avondmaaltijd en verlichting van 's Gravenhage.

De verschillende oranjevorsten en -vorstinnen, tijdgenooten der hagenaars tusschen 1650 en 1700, zullen bij dezen heel wat over de tong zijn gegaan. Men zal, het veelzijdig sympathieke in den vroeggestorven Willem II erkennend, niet ontveinsd hebben dat het oordeel van de Witt bezwaarlijk te hard kon geacht worden, waar deze schreef dat de jonge vorst „zijn tijd.... meest met jagen, vliegen 1), kaatsen, dansen, komediën en andere infamer *débauches* doorbracht." Men zal, misschien medelijden voelend met zijn mooi achttienjarig vrouwtje, het hart niet geopend hebben voor de negentienjarige weduwlijke moeder, die al de gebreken van haar broeder Karel — eigenzinnigheid, hooghartigheid, lichtvaardigheid — zonder diens beminnelijke vormen in zoo volle mate ten toon spreidde. Toen de zeven gecommitteerden van Hunne Hoogmogenden de kraamvrouw, wier echtgenoot acht dagen vroeger gestorven was, met de geboorte van een zoon geluk kwamen wenschen en een gouden doos boden, een pensioenbrief van *f* 8000 's jaars bevattend, weigerde de dochter eens engelschen konings, kleindochter van een franschen monarch, dit geschenk in geld uit zoo burgerlijke handen persoonlijk te ontvangen; de heer van Zoelen, met de overreiking belast, bleef met uitgestrekten arm staan, tot prinses Mary hem althans een stoel aanwees, waarop hij blijde was de zoo hooghartig aanvaarde gift te kunnen nederzetten. Zoo iets zette kwaad bloed, en de heeren, die zich óók voelden, hielden hun tweede cadeau, een beurs met *f* 1000 in pas geslagen gouden munt, dan ook achterwege en deden het door hun bode aan de

1) Valkenjacht.

baker ter hand stellen. Die geschiedenis zal nog wel eens verhaald en herhaald zijn toen men in volgende jaren schande sprak over de wijze waarop diezelfde prinses Mary, te fier om beleefd te zijn, haar hooge taak opvatte, de belangen der britsche ballingen, hare broeders, heel wat hooger stellend dan die van haar zoon, slechts door de flinkheid van Frederik Hendriks weduwe weerhouden, de bezittingen der Oranjes geheel te doen verdwijnen in het bodemlooze vat der engelsche restauratie. Men zal ze niet minzaam besproken hebben in prinsgezinde haagsche kringen, zoo vaak zij, haar kind in vreemde handen latende, te Spa, Keulen, Brugge of Antwerpen haar broeder Karel opzocht om, mooie jonge weduwe, met den joligen troep, die den frivolen vorst omringde, feest te vieren. Men zal het niet bij een afkeurend hoofdschudden gelaten hebben toen zij, in 1656, met een talrijken stoet naar Parijs vertrok, na met moeite de noodige gelden voor prachtgewaden te hebben bijeengebracht, zoo het heette om de schitterende hoffeesten bij te wonen, maar met het geheime doel om de oogen van den jeugdigen Lodewijk XIV op zich te vestigen. En men zal dan ook, ziende die grillige wuftheid der arme Mary, slecht opgevoed als kind, verwaarloosd als gade, zich onverdeelder hebben aangetrokken gevoeld door het fatale, het antiek-tragische eener Amalia van Solms welke, op dien Novemberavond 1650 uit den mond van dominee Stermont vernemend, dat Willem II der wereld gestorven was, als gold het een doemenis van Atriden de harde woorden vond: „Het heeft Gode beliefd het Huis te straffen; bidde Hem, dat het daarbij blijve." Men zal zich, met het voortschrijden der dagen, steeds meer één hebben gevoeld met de vrouw, die weldra geheel alleen Oranje en zijn fortuin te dragen had. De friesche stadhouder Willem Frederik, in 1652 met hare dochter Albertina Agnes ge-

huwd, bekommerde zich zoo weinig mogelijk om de belangen van Willem III. Des laatsten moeder leerden wij kennen. Reeds bij den doop van den jonggeborene stonden beide vrouwen — welk een tooneel voor een historiedrama van Shakspere! — vijandig tegenover elkander; Mary wilde dat hij Karel, Amelia dat hij Willem zou heeten. Toen kwam de voogdij, door de wakende grootmoeder der onwaardige moeder betwist op grond van dezer beweerde minderjarigheid. De eerste stond pal voor de rechten en belangen des kleinzoons, bij de staten eerst, bij de gerechtshoven later, zich niet bekommerend om het oordeel der menschen, waar zij bewust was haar plicht te doen. Wij willen dan ook aannemen dat, zoo vaak Amalia's optreden door 's Gravenhages ingezetenen besproken en gewogen werd, de meening van hen, die van een ergerlijk rechtsgeding spraken, zal overstemd zijn door dezulken, die dat optreden een heil voor het stamhuis achtten. En wij kunnen ons een denkbeeld maken van de bittere teleurstelling der Oranjevrienden toen diezelfde Amalia van Solms, wier lang leven voortdurend slechts één doel, de verheffing van Oranje, beoogde, zich door de Witt in 1654 de deductie ter verdediging der acte van seclusie had laten opdringen; toen, meer dan dat, twaalf jaar later, als reeds vijf provinciën krachtig aandrongen op verheffing van Willem III tot kapitein-generaal en de Witt begreep die in zijn oog gevaarlijke strooming met alle macht te moeten keeren, de grootmoeder zich had laten overhalen tot de staten van Holland het verzoek te richten om den kleinzoon tot kind van staat aan te nemen. Ze konden haar niet vergeven dat ook zij bezweken was voor de Witts weergalooze overredingskracht, die er zelfs in zou slagen Amalia en Willem de orangistische pogingen van Buat als slinksche handelingen te doen brandmerken, en zij vermochten,

staatkundig-kortzichtigen meest, den wijden blik niet te meten der vorstin die, toen de onverzoenlijke tegenstander der Oranjes was afgemaakt, jammerde dat „zulk een edel vernuft" op die wijze moest omkomen.

Zullen wij de hagenaars bespieden waar zij, op dien Augustusdag van 1672, de ontketening van den dier-mensch in verschillenden zin, doch grootendeels met min of meer verholen toejuiching, bespreken? Liever volgen wij ze waar het huwelijk van dien anderen Willem van Oranje met die andere engelsche Mary het onderwerp hunner gesprekken uitmaakt. De vader verwaarloosde zijne gade omdat hij, te vroeg gehuwd, moreel zwakkeling tevens, als zijn oom Maurits levens-, als Frederik Hendrik jarenlang, de vrouwen in het gemeen te veel beminde om voortdurend door een enkele bekoord te worden. De koelheid, die Willem III in den aanvang jegens zijne echtgenoote toonde, had, gelijk te verwachten is bij den rijpen zevenentwintigjarige, een dieperen grond: het was de teleurstelling van den ver strevenden vorst die, meenende door zijn engelsch huwelijk de engelsche alliantie te hebben verkregen, zich in die verwachting bedrogen ziet; het was voorts de afkeer van het denkbeeld, dat zij eenmaal koningin van Engeland, hij haar onderdaan zou kunnen worden. Reeds in de bruidsdagen had 's prinsen gemoedsstemming de aandacht van Mary's omgeving getrokken. Haar gewezen onderwijzer, dr. Lake, teekent op 16 November 1677 in zijn dagboek aan: „This day, the court began to whisper the princes sulliness or clownishness; that he took no notice of his princess." Bij het aan boord gaan, twee dagen later, was de prinses zeer aangedaan „and wept grievously all the morning." In het *Diary* van den engelschen geestelijke Sidney vinden wij op 31 Maart 1680: „I find he" — dr. Ken, Mary's hofkapelaan — „is horribly unsatisfied with the prince, and thinks that he is not kind to his wife."

In die dagen was het dat Willem III te 's Gravenhage weder de veelbesproken minnarij opvatte met zijn vroeger liefje, miss Elisabeth of, zooals ze gewoonlijk genoemd werd, Betty Villiers die, hoezeer lichamelijk niet buitengewoon bedeeld, door haar levendigen aard en ontwikkeld verstand den vorst beter vermocht te boeien dan de prinses, wier opvoeding haar slechts geleerd had te borduren, het spinet te bespelen, den bijbel en een traktaatje over de volledige plichten van den mensch te lezen. Omtrent deze Betty vinden wij in de *Mémoires* van mevrouw de Zoutelande: „Elle était demoiselle de la princesse d'Orange, n'a point de beauté étant louche, mais bien faite et d'un esprit vif mais fort goguenard. Ses amours ne laissèrent pas de porter ombrage à la princesse d'Orange." In gelijken zin schrijft Sidney over eene ongesteldheid der prinses, met toespeling op de ontrouw van haar echtgenoot: „they think she is sensible to it, which doth contribute to her illness." En de hagenaars volgden de afdwalingen van den prins en de hofdame met zóóveel belangstelling, alsof zij er zelf het pleizier van beleefden, en vertelden elkander smoezend hoe Betty in het stadhouderlijk kwartier keer op keer naar de vertrekken van den prins sloop, het hoofd gehuld in de plooien der vlaamsche falie, en hoe zij dan eerst door het appartement van haar zwager Bentinck moest. En hoe zullen zij gegrinnikt hebben over wat er gebeurd zou zijn terwijl de prins zich eens op jacht bevond! Toen had de prinses Betty op stel en sprong naar Engeland gezonden, kwansuis om den koning een schrijven te overhandigen — een schrijven dat de overbrengster terstond in verzekerde bewaring zou hebben doen nemen —, en toen de prins van de jacht terugkwam was Betty verdwenen. Willem had geveinsd zich de zaak niet aan te trekken, maar Betty had zich niet zoo gemakkelijk in haar lot geschikt. Te Harwich was zij de boodschap niet

gaan vertrouwen en overgestapt op een naar Holland bestemd vaartuig, zoodat zij te 's Gravenhage terug was eer iemand er aan dacht.

Dàt waren aardige geschiedenissen om te bespreken en er zullen dan misschien ook wel hagenaars en hagenaarsters geweest zijn die het in hun hart betreurden, dat na 's prinsen bestijging van Jacobus' troon de brutale Betty haar afscheid kreeg en overgedaan werd, in wettigen echt ditmaal, aan een niet al te nauwlettenden graaf Hamilton. Te meer, daar er in het vorstelijk huisgezin weinig andere voorvallen plaats grepen waarover men kon babbelen. Kleine prinsjes of prinsesjes bleven weg. Wel verkeerde Mary reeds spoedig na haar huwelijk, in het voorjaar van 1678, in blijde verwachting, doch de verwachting werd geen werkelijkheid. Aan het eind van hetzelfde jaar vleide men zich weder. Den 16den December hielden de staten van Holland zich zelfs met de vraag bezig, op welke wijze zij bij de aanstaande bevalling der prinses hun eerbied en liefde voor het huis van Oranje het best zouden kunnen toonen, „nademaal het tegenwoordig wereldkundig is dat Hare Hoogheid was bevrucht ende eerlang een jongen prince ofte prinsesse zoude ter wereld brengen." Na rijp beraad besloot men eerbiedig te verzoeken, als getuigen over den doop te mogen staan. Maar wat de geneesheeren voor onmiskenbare teekenen van zwangerschap hadden aangezien, bleek weldra een geheel andere oorzaak te hebben en spoedig verkreeg men de zekerheid, dat de echt kinderloos zou blijven.

Later, toen het huwelijk negen jaren geduurd had, kon men elkander dienaangaande andere mededeelingen doen dan omtrent Willems ontrouw en Mary's onvruchtbaarheid. Men kon elkander verhalen hoe, door bemiddeling van Gilbert Burnet, de verhouding tusschen beide echtgenooten geheel en ten goede gewijzigd was; hoe Mary, door haar

bekrompen opvoeding geheel onkundig gelaten omtrent haar staatkundige stelling, toen voor het eerst en met groote verbazing vernomen had, dat Willem, wanneer zij koningin van Engeland mocht worden, haar troon niet zou deelen. Zij had toen, schreiend van aandoening, betuigd dat er geen bewijs van echtelijke onderwerping en liefde bestond, hetwelk zij niet bereid was te geven. Burnet had haar toen aangetoond, hoe zij zelve het middel daartoe in handen had; immers zoodra de kroon op haar zou zijn overgegaan, zou zij zonder moeite het parlement kunnen overhalen om niet alleen haar echtgenoot den koningstitel te verleenen, maar zelfs om hem de regeering op te dragen. „Maar" ging hij voort „Uwe Koninklijke Hoogheid moet er rijpelijk over nadenken alvorens zoodanig besluit kenbaar te maken; want eenmaal uitgesproken, wordt het niet veilig of gemakkelijk weder ingetrokken." — „Ik behoef geen tijd voor beraad" antwoordde Mary. „'t Is mij genoeg dat ik eene gelegenheid heb om mijne achting voor den prins te toonen. Ga, deel hem mede wat ik gezegd heb en breng hem bij mij, opdat hij het uit mijn eigen mond moge hooren." Burnet ging heen om Willem te zoeken, doch deze was op de hertenjacht; eerst den volgenden dag greep de beslissende samenkomst plaats. „Tot gisteren" aldus sprak Mary haren echtgenoot toe „heb ik niet geweten, dat er zoodanig verschil bestond tusschen de wetten van Engeland en de goddelijke wetten. Maar thans beloof ik u, dat gij steeds de heerschappij zult voeren en tot vergelding verlang ik slechts dat, gelijk ik het gebod zal nakomen, hetwelk den vrouwen oplegt hare echtgenooten te gehoorzamen, gij eveneens het gebod zult nakomen, hetwelk den mannen voorschrijft hunne vrouwen te beminnen." En zoo geschiedde. Van die stonde af heerschten tusschen beide echtgenooten, tusschen den grooten man en de onont-

wikkelde, maar zacht-innige vrouw, volmaakte toegenegenheid en hoogste vertrouwen. De brieven, in later jaren door Mary aan Willem geschreven, bevatten keer op keer de bewijzen harer afgodische liefde, en het oogenblik waarop hij, de sterke, onaandoenlijke, schier bewusteloos van haar sterfbed wordt weggedragen, is de droef-heerlijke bekroning van dat tijdperk van geluk.

Dat alles hebben de hagenaars, en hagenaarsters, in de laatste jaren der zeventiende eeuw óók kunnen bespreken. En wij hopen, voor hen, dat zij het met evenveel belangstelling, evenveel toewijding besproken hebben, als in vroeger dagen de mislukte bevallingen der prinses en het scharrelen van den prins met miss Betty.

Ze zijn intusschen niet jong meer, de hagenaars en hagenaarsters die we in de voorgaande bladzijden hebben zien spreken en handelen. In 1650 waren sommigen hunner reeds tot de jaren des onderscheids gekomen; in 1700 beginnen dus velen ten grave te neigen. Nu en dan sterft er een, en zijn overlijden brengt een heele drukte teweeg in de buurt. Want 's Gravenhage was toen verdeeld in buurten 1), welker uitingen wij in het voorafgaande hier en daar reeds aantroffen. Het waren vereenigingen waarvan enkele uit de zestiende eeuw dagteekenden, opgericht tusschen de bewoners eener wijk tot handhaving van vredelievend buurschap en om in tijd van nood, bij brand of oproer elkander met liefde en ijver bij te staan. Kwade tongen beweerden, dat zij voornamelijk in het leven waren geroepen en werden gehouden ter wille der buurtmaaltijden, die dan ook zeer gezellig en onbekrompen waren. Hoe het zij, bij begrafenissen werden, alvorens in de

1) Vgl. Bijlage IV.

eerste helft der achttiende eeuw de lijkwagens in gebruik kwamen, de lijken uit het sterfhuis naar het graf gedragen, dat zich bevond hetzij in eene der haagsche kerken, hetzij te Scheveningen, Eikenduinen, Loosduinen of in eene andere omliggende plaats. Daarvoor werd dan gezorgd door de buurtleden, en het loon voor dezen dienst werd in een bus gesloten. Langzamerhand, naarmate het gevoel van solidariteit begon te wijken, gingen de buurtleden zich aan deze verplichting onttrekken; zij betaalden liever boete dan dat ze een dragersplaats vervulden, en zoo vormde zich in elke buurt een afzonderlijke groep betaalde dragers. Bidders kwamen de betrekkingen des overledenen ter begrafenis uitnoodigen (bidden); in den aanvang was hun getal onbepaald, terwijl er ook bidsters bestonden, maar zij schijnen het den ingezetenen lastig gemaakt te hebben, zoodat de overheid weldra hun getal tot tien beperkte en in 1643 hunne diensten regelde. En aldus werd de bewoner van het 's Gravenhage in de tweede helft der zeventiende eeuw, die reeds, gelijk wij zagen, onder voortdurend beter toezicht ter wereld was gekomen, ook bij zijn teraardebestelling op steeds passender wijze verzorgd.

BIJLAGE I (bladz. 6).

In het laatste deel der *Stedenboeken*, door Janszonius in 1657 uitgegeven, worden op een plattegrond van 's Gravenhage alle grachten en straten gevonden, in eene ordonnantie van 1626 vermeld. Eerst de grachten, in vijf kwartieren:

1ste kwartier: Het Spui tot de Turfmarkt; deze en de Houtmarkt; de Brouwersgracht met de gracht strekkende van de Bagijnestraat tot de Houtstraat, later gedempt en Kalvermarkt geheeten.

2de kwartier: De Langegracht van de Wagenstraat tot het Spui, met de Ververssloot; de Gevoldegracht en de Brouwerssloot.

3de kwartier: Het Spui van af de Turfmarkt zuidwaarts; de Middelgracht of Schedeldoekshaven; de gracht achter het Haagsche erf, nu de Nieuwe Haven; het Ammunitiehuis en de Ammunitiehaven; de Bierkade en het Schotsche kwartier, later St. Jacobsstraat.

4de kwartier: De Groenmarkt; de Raamstraat; de Raamsloot tot de burggracht, later Anthonisburgwal; de Warmoesstraat, later Boekhorststraat; de gracht voorbij het Heilige-Geesthuis tot aan de Singelen. Deze laatste gracht

was de vroegere Zusterssloot, later de Luthersche burgwal en Paviljoensgracht.

5de kwartier: De Fluweelen burgwal; de gracht achter Klein-Blijenburg, naderhand gedempt en Blijenburg genoemd; de gracht vandaar tot den Koekamp, later Heerengracht; de Poten en de Korte Houtstraat.

Dan de straten, in zeven kwartieren:

1ste kwartier: Nieuwstraat; Schoolstraat; zuidzijde van het kerkhof; Westeinde; Jan Hendriksstraat; kerkhof aan de west- en noordzijde tot het hof van Holland.

2de kwartier: Torenstraat; Zuilenstraat; Geest; Vleersteeg; Dronkemansstraat, Nobelstraat; Oude Markt van *De Dolfijn* tot *De Kroon*.

3de kwartier: Van *De Kroon* af de Hoogstraat; Lapstraatje; Papenstraat; oost- en zuidzijde van de markt tot Nieuwstraat.

4de kwartier: Noordeinde; Molenstraat; Heulstraatje; Hertog Erikstraatje; Plaats; Kneuterdijk,

5de kwartier: Voorhout; de huizen achter Kloosterkerk en Dennenweg; Hooge Nieuwstraat; Vijverberg; Houtstraat Buitenhof tot Hof- en Spuipoort.

6de kwartier: Klein en Lang Achterom; Gortstraat; Spuistraat; Poten en Korte Houtstraat.

7de kwartier: Veenestraat; Zuideinde, later Wagenstraat, tot de valbrug; Nieuwe Molstraat; Vlamingstraat; Laan.

Het voornaamste, wat tusschen 1626 en 1700 werd aangelegd of bebouwd, is in de voorgaande bladzijden vermeld.

BIJLAGE II (bladz. 8).

De financieele kracht van Nederland was althans onder de Witt betrekkelijk grooter dan tegenwoordig. Gedurende dat tijdperk kon het staatsinkomen der republiek op meer dan *f* 20 000 000 worden geschat, waarvan alleen Holland *f* 12 000 000 en, als men de konvooien en licenten medererekent, *f* 14 000 000 opbracht. Ons vaderland bezat bovendien in de groote gemakkelijkheid, waarmede het, of liever de provincie Holland, leeningen sloot, een middel tot krachtsontwikkeling dat thans tal van staten daarmede deelen, doch dat toen in die mate aan geen andere mogendheid ten dienste stond. Wel was de staatsschuld aanzienlijk en gedurende den spaanschen oorlog was Holland met *f* 140 000 000 schuld bezwaard, waarvan de rente, in 1654 *f* 6 907 709, meer dan de helft van de gewone inkomsten der provincie verslond. Maar de Witts maatregelen brachten hierin verlichting; in 1672 was dit cijfer gedaald tot *f* 5 580 956. Onder Willem III werd de toestand weder ongunstiger. De hoop, dat de koning van Engeland iets verrichten zou tot intrekking of verzachting der acte van navigatie, werd teleurgesteld. De nadeelen, onder

zijne regeering den nederlandschen handel toegebracht, werden niet vergoed door de ruim *f* 7 000 000, die Engeland in 1689 en volgende jaren als schadeloosstelling voor de kosten van 's prinsen overtocht aan Nederland uitbetaalde.

BIJLAGE III (bladz. 88).

Renovatie en ampliatie, rakende de keure van de besmettelijke ziekte, van 23 Augustus 1666.

Alzoo de magistraat van 's Gravenhage tot haar groot leedwezen bericht werden dat de contagieuse en besmettelijke ziekte, die zich eenigen tijd herwaarts in verscheiden ommegelegen steden ende plaatsen ende ook alhier ter stede heeft beginnen te openbaren, haar dagelijks meer en meer begint te verheffen ende toe te nemen, zoo is 't dat de opgemelde magistraat, ambtshalve haar verplicht vindende tot weringe en stuitinge van de voorz. besmettelijke ziekte alle mogelijke voorzorgen te gebruiken, goedgevonden hebben de oude ende vorige keuren op het voorz. subject te renoveeren ende mitsdien te keuren ende ordonneeren gelijk gekeurd en geordonneerd werdt mits deze.

I.

Eerstelijk, dat niemand gedurende deze besmettelijke ziekte zal vermogen op eenige begrafenisse te gaan met lange rouwmantels, 't zij dezelve eigen ofte gehuurd zijn, zelfs niet de bidders, op de verbeurte van dezelve mantels, te redimeeren elke mantel met de somme van zes gulden.

II

2.

Dat ook niemand eenige kamers ofte andere plaatsen in haar huizen met laken, baaien of met andere diergelijke stoffen zullen mogen behangen ofte doen behangen, op de boete van vijftig gulden ende bovendien gehouden zijn 't rouwgoed af te hangen.

3.

Dat ook niemand gedurende de voorz. ziekte op eenige begrafenisse, 't zij voor of na dezelve, zal vermogen te schenken of te doen schenken 't zij wijn ofte bier, op de boete van honderd gulden.

4.

Dat mede over geene gestorven kinderen, 't zij dezelve van de besmettelijke ziekte gestorven zijn ofte niet, eenigerhande vergaderinge zal mogen werden gemaakt ofte gehouden omme dezelve toe te maken, ofte onder wat ander pretext het zoude mogen zijn, op arbitrale correctie.

5.

Werdende mede wel expresselijk verboden uit de huizen, daarinne iemand van de voorz. ziekte is overleden, eenige goederen, hoedanig die zijn, te mogen halen ofte overdragen binnen den tijd van acht weken, ofte binnen den voorz. tijd hare huizen te openen sedert dat de leste daarinne is komen te sterven, ende middelertijd daarinne ook geene neringe te doen, alles op de boete van honderd gulden.

6.

Ende zal mede niemand vermogen uit eenig huis, daar iemand van de besmettelijke ziekte is gestorven ofte bebevangen, eenigerhande waren, ende voornamelijk niet

eenige eetwaren van zoete melk, karnemelk, versche boter ende andere waren langs de straten te koop dragen ende venten, op peine van arbitrale correctie.

7.

Interdiceeren ende verbieden mede, dat niemand zich zal vervorderen uit eenige huizen, daar iemand van de besmettelijke ziekte ziek ofte gestorven zal wezen, eenig stroo, kleederen, lakens, dekens, 't zij linnen ofte wollen, voor de deuren, uit de vensteren ofte op de straat te hangen, leggen ofte verluchten, ofte ook eenige kleederen van linnen ofte wolle, mitsgaders eenigerhande huisraad zonder voorbekomen speciaal consent van burgemeesters uit dezelve huizen te vervoeren ofte te transporteeren, veel min aan iemand te verveilen, 't zij onder de hand ofte op eenige boelhuizen, ende zulks mede niet op het wekelijksche boelhuis, alles en ieder point van dien op peine van arbitralijken daarover te werden gecorrigeerd als voren.

8.

Zal voorts mede een iegelijk gehouden zijn de personen, mette voorz. ziekte besmet, te houden binnen zijnen huize ofte zoodanige plaats als hij daartoe in zijnen huize houdende is, ofte zullen dezelve personen moeten brengen in het pesthuis dezer stede ende dat des morgens vóór vijf ende des avonds na negen uren. Ook niet in ander gebeurten, zelfs mede niet in zijn eigen ofte gehuurd huis, zonder voorgaande kennisse ende consent van den magistraat.

9.

Alle degenen die over eenige zieken, met de voorz. ziekte bezocht, gaan omme dezelven te bewaren ofte te

bedienen, werdt bij deze mede verboden in niemands anders huis inne te komen zonder speciaal consent van den man of de vrouw van denzelven huize, op correctie als voren.

10.

Werden mede alle schropsters, ofte die eenige personen van de besmettelijke ziekte bewaren, geïnterdiceerd op eenige publieke markten ofte in de kerken te komen binnen den tijd van veertien dagen nadat zij eenige personen zullen hebben bewaard die van de voorz. ziekte zijn overleden, op peine van daarover arbitralijk te werden gecorrigeerd.

11.

Werdt mede allen schuitenvoerders ende wagenaars wel scherpelijken geïnterdiceerd ende verboden, eenigerhande zieke personen ofte bedelaars in andere plaatsen in hare schuiten ofte op hare wagens te nemen ende herwaarts aan te brengen, noch ook dezelve omtrent 's Gravenhage ergens aan land ofte op haren wagen te zetten, op arbitrale correctie als voren, en werden de commissarissen op de respectieve veren dezer stede mede gelast, daarop scherpe toezicht te nemen ende geautoriseerd de contraventeurs van dien op staanden voet te constringueeren, zoodanige personen met alle haar bijhebbende goed wederom te brengen ter plaatse daar zij dezelve zullen hebben in- ofte opgenomen en bovendien zes weken van 't veer gesuspendeerd te blijven.

12.

Ende alzoo bevonden werdt dat verscheiden personen, ja geheele huisgezinnen, uit andere besmette steden ende huizen herwaarts overkomen ende haar alhier terneder zetten ende verblijven, werdt bij deze allen onzen ingezetenen mede gelast ende bevolen aan geene personen,

van buiten alhier aankomende, hare huizen in 't geheel ofte ten deele te verhuren, noch haar veel min hare goederen ende meubelen in dezelve te ontvangen, ten ware zij alvorens volkomenlijk mochten zijn verzekerd door attestatie van den magistraat ter plaatse vanwaar dezelve personen ofte meubelen zijn komende, welke attestatie aan de heeren burgemeesteren dezer stede zal moeten werden vertoond, dat dezelve uit zuivere en onbesmette huizen zijn komende, alles en ieder point van dien op peine van arbitrale correctie.

13.

Ende dewijl men bevindt, dat de aangeslagen P voor de besmette huizen dikwijls werden verduisterd en ook afgedaan, niet alleen door de inwoners van dezelve huizen, maar ook dat zulks veelzijds door de naaste buren ende anderen werdt gepleegd, contrarie voorgaande keuren, zoo werdt mede zulks scherpelijken verboden te doen directelijken ofte indirectelijken, op peine van vijftig gulden en arbitralijke correctie.

14.

Wordt mede geinterdiceerd eenige karossen ofte kalessen te verhuren (als alleen die daartoe zullen werden gehouden, extraordinaris geteekend zijn), omme eenige dooden, van de besmettelijke ziekte gestorven, te begraven, op de boete van vijfentwintig guldens bij dengene, die ter contrarie zullen komen te doen, telkens te verbeuren.

15.

Eindelijk en ten laatste werdt verboden, alle diegenen die van de pest ofte besmettelijke ziekte komen te overlijden, bij dag te begraven, maar zullen dezelven 's morgens vóór de klokke zes uren moeten begraven zijn, op de boeten van vijfentwintig guldens.

BIJLAGE IV (bladz. 155).

Lijst der haagsche buurten bij hare opheffing in 1816:

1. Jan Hendriks-, Laan- en Korte Breedstraatsbuurt.
2. Oude Schoolstraatsbuurt.
3. Vlamingstraatsbuurt.
4. Veenestraatsbuurt.
5. Grootemarktsbuurt.
6. Oostwesteindewijk en Assendelftstraatsbuurt.
7. Westeinde- of Keizersbuurt.
8. Goudleerhuisbuurt.
9. Westeindische heeren-Molenbuurt.
10. Jonge goudleerhuis- en Molenbuurt.
11. Vleersteegsbuurt.
12. NieuweVleersteegsbuurt.
13. Torenstraatsbuurt.
14. Zuilingstraatsbuurt.
15. St. Anthonis-, Korte Nobelstraats- en Geestbuurt.
16. Pastoorslaans-, Noordsnoek- en Breedstraatsbuurt.
17. Noord St. Jacobsbuurt.

18 en 19. Nobel-, Oude Mol-, Juffrouw Ida- en Papenstraatsbuurt.

20. Hoogstraatsbuurt.
21. Zuid Noordeindebuurt.
22. Molenstraatsbuurt.
23. West Molenstraats- en Visschersdijksbuurt.
24. Noord Noordeindebuurt.
25. Jacobijnen Kloosterbuurt.
26. Oost Noordenrijk of Voorhoutsbuurt.

27. Dennenweg- of Nieuwe Oostenrijksbuurt.
28. Illustre Parelbuurt.
29. Plaatsbuurt.
30. West Langachteromsbuurt.
31. Zuid Westerbeek- of Gortstraatsbuurt.
32. Oost Langachteromsbuurt.
33. Spuistraatsbuurt.
34. Willige Potenbuurt.
35. Korte Potenbuurt.
36. Bagijnenstraats- en Kalvermarktsbuurt.
37. Blijenburgsbuurt.
38. Hofspuibuurt.
39. Hout- en Turfmarktsbuurt.
40. Voorspuibuurt.
41. 's Heeren middelgrachtsbuurt.
42. Uiterste Grachtsbuurt.
43. Lamgroensbuurt.
44. Buitensingelsbuurt.
45. Zuidbierkadebuurt.
46. Grootebierkadebuurt.
47. Lange Kraanstraatsbuurt.
48. Amsterdamsche Veerkadebuurt.
49. St. Jacobstraats- of Padmoesbuurt.
50. Langegrachtsbuurt.
51. Gevoldegrachtsbuurt.
52. Oostwestwagenstraatsbuurt.
53. Groote Raamstraatsbuurt.
54. Tweede of St. Anthonis Wagenstraatsbuurt.
55. Herderinnen- of Liefdebuurt.
56. Katerstraatsbuurt.
57. Westermolstraatsbuurt.
58. Boekhorsstraatsbuurt.
59. Hoveniersstraatsbuurt.
60. Ossenmarktsbuurt.
61. Zuidbinnensingelsbuurt.
62. Zuidwagenstraatsbuurt.
63. Prinsengrachtsbuurt.
64. Buurt van het hofje van Nieuwkoop.
65. Brouwersdwarsstraatsbuurt.
66. Oranje Zuidoostbuitensingelsbuurt.
67. Bezuidenhoutsche buurt.
68. Buurt van Over de Dennenwegsbrug.
69. Hofbuurt.
70. Buurt van Scheveningen.
71. Buurt van Loosduinen.

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01498 1985